

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

ISSN 0142-0843

ПЕДАГОГИКА сериясы
№ 2(74)/2014
Серия ПЕДАГОГИКА

Сәуір—мамыр—маусым
30 маусым 2014 ж.

1996 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Апрель—май—июнь
30 июня 2014 г.

Издается с 1996 года
Выходит 4 раза в год

Собственник РГП

**Карагандинский государственный университет
имени академика Е.А.Букетова**

Бас редакторы — Главный редактор

Е.К.КУБЕЕВ,

академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор

Зам. главного редактора

Х.Б.Омаров, д-р техн. наук

Ответственный секретарь

Г.Ю.Аманбаева, д-р филол. наук

Серияның редакция алқасы — Редакционная коллегия серии

Л.А.Шкутина,
Н.Б.Михайлова,
Т.В.Машарова,
В.Г.Храпченков,
М.Н.Сарыбеков,
К.М.Арынгазин,
С.Т.Каргин,
Н.А.Минжанов,
Г.О.Тажигулова,
Н.Э.Пфейфер,
Ш.М.Мухтарова,
Б.А.Жетписбаева,
Д.А.Казимова,

редактор д-р пед. наук;
PhD (Германия);
д-р пед. наук (Россия);
д-р пед. наук (Россия);
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
д-р пед. наук;
ответственный секретарь
канд. пед. наук

Адрес редакции: 100028, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы *Ж.Т.Нұрмұханова*
Редактор *И.Д.Рожнова*
Техн. редактор *Д.Н.Муртазина*

Издательство Карагандинского
государственного университета
им. Е.А.Букетова
100012, г. Караганда,
ул. Гоголя, 38,
тел.: (7212) 51-38-20
e-mail: izd_kargu@mail.ru

Басуға 27.06.2014 ж. қол қойылды.
Пішімі 60×84 1/8.
Офсеттік қағазы.
Көлемі 14,5 б.т.
Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 67.

Подписано в печать 27.06.2014 г.
Формат 60×84 1/8.
Бумага офсетная.
Объем 14,5 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 67.

Отпечатано в типографии
издательства КарГУ
им. Е.А.Букетова

© Карагандинский государственный университет, 2014

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 13107-Ж от 23.10.2012 г.

МАЗМҰНЫ

ЖОҒАРҒЫ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ

<i>Шкутина Л.А., Кубанов А.В.</i> Қазіргі заманғы қоғам дамуы кезеңіндегі жоо-ның шарттарындағы студент тұлғасының тәрбиеленуі мен қалыптасуы	4
<i>Салқымбаева С.А., Өтебаев И.С., Ишанов П.З.</i> «Кәсіби оқыту» мамандығы бойынша білім бакалаврын даярлауда колористикалық қабылдауды қалыптастыру талаптары.....	11
<i>Бейсенбаева Б.А., Көпжасарова Ү.І.</i> Лексиканы оқытуда ойын түрлерін қолдану.....	15
<i>Зенгин О., Қалқабекова Ж.С., Ганюкова А.А.</i> 5Е моделі арқылы нақты ғылым пәндері бойынша сабақтарды жоспарлау.....	20
<i>Дарабаева Р.М., Шалабаев С.И., Көшенов К.С.</i> «Дизайн» мамандығында концептуалды ойдың рөлі.....	23
<i>Қосыбаева Ұ.А., Қауымбек И.С., Оразбекова Р.А.</i> Математикадан сыныптан тыс оқытуды ұйымдастырудағы мұғалімнің рөлі	31
<i>Әбілқасымова Г., Әлімбаев Д.Е.</i> Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жолдары	37
<i>Қыздарбекова М.Ж.</i> Жол-көлік саласы мамандарын даярлауда оқыту әдістерінің рөлі	43

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

<i>Буқанов М.У., Мүлікова С.А., Қазимова Д.А.</i> Ақпараттандыру білім беру шартында болашақ педагогтардың компьютерлік-графикалық дайындауды қалыптастыру күйінің мәселелері ..	50
<i>Қожықов Ж.А., Бодықов С.Ж., Көшікмбаев Қ.Т.</i> «Сәулет дизайны» мамандануындағы сабақтарда мультимедиялық көрсетілімдерді қолдану	56
<i>Балабеков К.Н., Жалғасбекова З.К.</i> Физикалық үдерістерді компьютерлік модельдеуге оқыту технологиясы	60

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ

<i>Жетпісбаева Б.А., Ералинова Т.Е.</i> Ерте жастан ағылшын тілін оқыту.....	68
<i>Боброва В.В., Олексюк З.Я.</i> «Баланың тұлғалық дамуы» ұғымының психологиялық-педагогикалық өлшемдері	70

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

<i>Шкутина Л.А., Кубанов А.В.</i> Воспитание и формирование личности студента в условиях вуза на современном этапе развития общества	4
<i>Салқимбаева С.А., Утебаев И.С., Ишанов П.З.</i> Условия формирования колористического восприятия в подготовке бакалавров образования по специальности «Профессиональное обучение»	11
<i>Beisenbaeva B.A., Kopzhasarova U.I.</i> Using games in vocabulary teaching	15
<i>Zengin O., Kalkabekova Zh.S., Ganyukova A.A.</i> Planning Science Lessons Using 5E Instructional Model	20
<i>Дарабаева Р.М., Шалабаев С.И., Көшенов К.С.</i> Роль концептуального мышления в специальности «Дизайн»	23
<i>Косыбаева Ұ.А., Қауымбек И.С., Оразбекова Р.А.</i> Роль учителя в вопросах организации внеклассной работы по математике.....	31
<i>Абилқасимова Г., Алимбеков Д.Е.</i> Пути формирования профессиональной компетентности будущих педагогов профессионального обучения.....	37
<i>Киздарбекова М.Ж.</i> Роль методов обучения при подготовке специалистов транспортно-дорожного профиля.....	43

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

<i>Буқанов М.У., Муликова С.А., Казимова Д.А.</i> Состояние проблемы формирования компьютерно-графической подготовки будущих педагогов в условиях информатизации образования.....	50
<i>Кожиков Ж.А., Бодиков С.Ж., Кошкумбаев К.Т.</i> Использование мультимедийных презентаций на занятиях по специализации «Архитектурный дизайн»	56
<i>Балабеков К.Н., Жалғасбекова З.К.</i> Технология обучения компьютерному моделированию физических процессов	60

ПЕДАГОГИКА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

<i>Zhetpisbaeva B.A., Eralinova T.E.</i> Teaching English language in early age	68
<i>Bobrova V.V., Oleksyuk Z.Ya.</i> Psychological and pedagogical criterion of the concept «child's personality development».....	70

<i>Қударина А.С., Әшімханова Г.С., Иманбеков М.М.</i> Есту қабілеті бұзылған балалардың психологиялық-педагогикалық сипаттамасы...	77
--	----

<i>Әбілқасымов Г., Байлен А.Н.</i> Мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық тәрбиесінің ерекшеліктері.....	82
--	----

ЭТНОПЕДАГОГИКА

<i>Каренов Р.М.</i> Әлеуметтік менеджмент менеджмент дамуының заманауи кезеңі ретінде.....	87
--	----

<i>Медиева С.Х., Әмірбекова М.Р.</i> Отбасы мен ұрпақтар сабақтастығы тәрбиесінің тұлға қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеті.....	99
--	----

<i>Аяган Е.С., Медиева С.Х.</i> Жәңгір ханның басшылығымен жасаған Бөкей Ордасының қартаюының маңыздылығы арқылы оқу-тәрбие үрдісінде патриоттыққа тәрбиелеу.....	104
---	-----

<i>Добровольская Л.В.</i> Жалпы музыкалық білім шеңберінде қазақтардың этнопсихологиясы мен этногенезінің ерекшеліктері.....	109
--	-----

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР.....	114
---------------------------------	-----

<i>Қударина А.С., Ашимханова Г.С., Иманбеков М.М.</i> Психолого-педагогическая характеристика младших школьников с нарушением слуха.....	77
--	----

<i>Абилкасымова Г., Байлен А.Н.</i> Особенности эстетического воспитания детей дошкольного возраста.....	82
--	----

ЭТНОПЕДАГОГИКА

<i>Каренов Р.М.</i> Социальный менеджмент как современный этап эволюции менеджмента.....	87
--	----

<i>Медиева С.Х., Амирбекова М.Р.</i> Деятельность, направленная на формирование личности в контексте воспитания семейных традиций и преемственности поколений.....	99
--	----

<i>Аяган Е.С., Медиева С.Х.</i> Роль карты Букеевской Орды, составленной Жангир ханом, в патриотическом воспитании молодого поколения.....	104
--	-----

<i>Добровольская Л.В.</i> Особенности этногенеза и этнопсихологии казахов в контексте общего музыкального образования.....	109
--	-----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	114
--------------------------	-----

УДК 378.1: 351.858

Л.А.Шкутина, А.В.Кубанов

Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова (E-mail: arlarisa@yandex.ru)

Воспитание и формирование личности студента в условиях вуза на современном этапе развития общества

Статья посвящена вопросу воспитания и формирования личности студента в условиях вуза на современном этапе развития общества. Авторами освещены проблемы, возникающие в процессе воспитания студентов в современном вузе. Рассмотрена группа особенностей воспитания и формирования личности студента, дан анализ сложностей, возникающих в процессе воспитания студентов. Представлена своя точка зрения на задачи эффективного формирования личности студента в условиях вуза, также затронут вопрос факторов, влияющих на формирование личности студента.

Ключевые слова: воспитание, формирование личности, студент, реформа, система образования, личностный потенциал, нравственные качества, интеллигентность, высшее учебное заведение, социокультурная среда.

Актуальностью для написания данной статьи послужили реформы, а также процессы культурной трансформации, происходящие в нашем обществе, смена культурной парадигмы казахстанского образования, направленная на процесс получения знания на личностно-ориентированной основе, называемой иначе: сменой парадигмы «образование на всю жизнь» на «образование длиною в жизнь». Этот переход осуществлён национальной системой образования Республики Казахстан в рамках Болонского процесса. Процесс получения образования, таким образом, становится многоуровневым: «бакалавриат — магистратура — докторантура», т.е. довузовская, вузовская и послевузовская подготовка. Поясняя шире — школа, колледж, вуз, магистратура, докторантура [1].

Так как система образования становится личностно-ориентированной, то на первое место в ней выходит личность обучающегося и развитие у этой личности профессионально-значимых качеств. Однако формирование личности будет однобоким, если основное внимание будет уделяться формированию только профессиональных навыков и умений.

Основной задачей воспитания личности всегда являлось формирование у личности высоких нравственных качеств, привитие личности определённого культурного уровня. Также в процессе воспитания необходимо развивать личностный потенциал в человеке, активно приобщать студенческую молодёжь к занятиям физической культурой и спортом, развивать чувство патриотизма и любви к Родине. Молодое поколение — это гарант и залог будущего развития государства, а потому добиться реального успеха в социально-экономическом развитии страны невозможно без формирования нравственности, уважения к трудовой и научной деятельности, без превращения каждого человека в полноценного и полноправного члена современного общества — человека с высокой самооценкой.

На современном этапе развития общества одной из важнейших социальных задач высшего учебного заведения является подготовка студенческой молодёжи к реальной жизни. Как уже было сказано выше, эта подготовка не может ограничиться лишь приобретением некоторой суммы знаний по учебным дисциплинам. Для успешной и продуктивной деятельности сегодня личность должна быть интеллигентной, а это, в свою очередь, означает, что, помимо владения профессиональными знаниями и умениями, будущий молодой специалист должен опираться на морально-этические нормы общества,

с которым он взаимодействует, так как развитие общества невозможно без традиционной народной культуры и нравственности.

Развитие технических средств, всех отраслей науки и культуры должно выступать в связи с традиционной культурой и нравственностью общества, в котором эта деятельность и происходит. Развитие технического мышления у будущего специалиста без культурных и гуманитарных идей порождает у личности утилитарный и примитивно-потребительский подход к людям, с которыми ему в дальнейшем предстоит взаимодействовать, что, в свою очередь, не способствует развитию общества в благоприятном русле. Поэтому задачей современного вузовского образования на данном этапе развития общества является не только развитие у личности профессиональных навыков и умений, но и воспитание, и формирование у личности таких качеств, как трудолюбие, честность, порядочность, справедливость, патриотизм.

Сегодня практически ни у кого не вызывает сомнения тот факт, что будущее казахстанского образования зависит от воспитания и формирования личности в условиях высшего учебного заведения. Это является одной из социально-экономических основ дальнейшего развития общества и страны в целом. Период обучения в вузе у каждого молодого человека должен стать максимальным проявлением творческих сил, так как именно на время обучения приходится активный период развития нравственных, эстетических и умственных сил личности.

Воспитание и формирование личности студента в условиях вуза имеет важное общественно-политическое, социально-экономическое и психолого-педагогическое значение для современного общества, так как:

- как уже было сказано выше, студенческая молодёжь является одной из самых больших групп молодёжи как по своей численности, так и по своему социальному значению для общества. Сегодня каждый второй житель Казахстана — моложе тридцати лет. Около 27 процентов населения республики – молодёжь в возрасте от 14 до 29 лет. Это более 4 миллионов человек [2];
- студенческая молодёжь является наиболее многообещающей частью общества, в которую государство вкладывает большие средства на современном этапе развития — различные стипендии, гранты, возможности стажировки за границей и т.д.;
- современный студент должен постоянно ориентироваться на свою будущую профессиональную деятельность и на ту пользу, которую он может принести своей деятельностью государству и обществу;
- воспитание и формирование личности современного студента осуществляется в тесной связи с различными социальными группами общества. Это участие студентов в практике и различных стажировках, членство в различных общественных объединениях и т.д.;
- в условиях реформ образования высшей школы образование начинает являться для студента гарантом социальной зрелости, возможностью для дальнейшего успешного развития в выбранной сфере деятельности и занятия достойного места в обществе;
- на воспитание и формирование личности студента оказывает влияние правильно или неправильно осуществлённый выбор им будущей профессии, а потому важным для вуза является налаживание работы информационных служб, в которых будущие абитуриенты могли бы получить интересующую их информацию об учебно-профессиональных направлениях работы вуза;
- на формирование личности студента также оказывают влияние процессы, происходящие в студенческих группах, так как студенческие группы являются своего рода воспитывающими коллективами.

Так как процесс получения высшего образования в Казахстане является личностно-ориентированным процессом, то в связи с этим можно выделить комплекс целей воспитания и формирования личности студента в условиях современной высшей школы:

- целесообразно ориентировать будущего специалиста на разностороннее развитие личности, связанное не только с узкими профессиональными интересами, но и имеющего потребность в различных общественно-гуманитарных интересах, так как на воспитание и формирование личности накладывают отпечаток индивидуальные качества личности и характера;
- необходимо помогать формированию таких качеств личности будущего специалиста, как политические, нравственные и эстетические потребности;

- нужно формировать у студентов ценностное отношение к педагогической, профессиональной деятельности;
- целесообразно воспитывать и формировать у студентов умение критически анализировать собственную деятельность, умение оценивать свою деятельность с морально-нравственных позиций, характерных для общества, в котором он живёт;
- необходимо помогать студенту развивать и применять в деятельности различные специальные способности, которые у него могут быть в латентном состоянии. Этому способствует участие студентов в различных курсах, олимпиадах, чтениях, соревнованиях, т.е. там, где от личности могут потребоваться какие-либо особые умения и способности, не находящие применения в обыденной деятельности [3].

Следует сказать, что воспитание и формирование личности в период обучения в вузе характеризуются тем, что влияние семейного воспитания несколько ослабевает, как бы отходит «на второй план», на первый же план выходит становящееся актуальным самовоспитание, в меньшей части влияют студенческий коллектив и профессиональные требования, предъявляемые к будущему специалисту выбранной профессией.

В связи с этим мы можем выделить группы особенностей воспитания и формирования личности студента в условиях вуза на современном этапе развития общества:

- в первую группу вошли те особенности, которые связаны с новым социальным статусом студенчества в современном обществе и, надо сказать, что этот статус довольно высокий;
- вторая группа включает особенности, связанные с современными реформами, происходящими в политической и образовательной сферах. Это — введение новых образовательных стандартов, новых образовательных технологий, новых форм организации и управления учебным процессом, которые также влияют на воспитание и формирование личности в условиях университета;
- третью группу выделяют особенности, связанные с трансформационными процессами в обществе, переоценкой ценностей, принятием новых идеалов, воспитательных идей и принципов в современном образовании;
- к четвёртой группе особенностей относятся те, которые связаны с профессиональными особенностями воспитания личности: формированием специалиста, конкурентноспособного на рынке труда, компетентного, мобильного и быстро решающего возникающие в процессе деятельности проблемы;
- пятая группа особенностей определена переходом в воспитании и формировании личности от коллективизма к личностно-ориентированному подходу, который больше внимания уделяет индивидуальной работе со студентом, а также стимулирует его занятие самостоятельной учебной деятельностью;
- шестая группа особенностей связана с уделением внимания творческому развитию личности студента, стимулированием его к саморазвитию и самосовершенствованию;
- седьмая группа особенностей указывает на усиливающееся влияние значения информации в современном обществе, на развитие технических средств информационного характера, несомненно оказывающих влияние на формирование личности студента и его социализацию [4].

В связи с описанными выше особенностями воспитания и формирования личности студента в условиях современного университета можно также выделить сложности, которые возникают в процессе воспитания студентов:

- страх перед будущим, неуверенность в завтрашнем дне, в своих силах, слабые морально-нравственные качества личности у некоторой части современных студентов;
- слабое знание механизмов правовой защиты;
- минимальная вовлеченность в общественно-политическую деятельность;
- материальное положение, которое не лучшим образом сказывается на формировании личности и духовном развитии части студентов;
- размывание традиционных духовных ценностей и насаждение идеологии культа потребления, когда обладание различными материальными ценностями становится самоцелью. (Здесь следует сказать, что стремление к обеспеченности и материальному достатку — нормальное явление, но оно становится опасным, когда мотивация обладания материальными ценностями

начинает превалировать над нравственными принципами, когда способ достижения цели не имеет никаких моральных ограничений.);

- неприятие ценностей труда, когда некоторые студенты, стремясь к материальному достатку, не связывают достижение успеха с упорным трудом, уровнем образованности и профессионализма, проявлением воли и целеустремлённости;
- преобладание установок достижения благополучия, позволяющих много заработать без приложения каких-либо усилий, путём устройства на «хлебную» должность, с использованием покровительства высокопоставленных родственников.

Такая жизненная позиция часто порождает пессимизм, неуверенность в собственных силах и возможностях. Этим и объясняется патернализм и социальный инфантилизм некоторой части студенческой молодёжи, который, увеличиваясь, может негативно повлиять на развитие страны в целом.

Сегодня по данным социологических опросов две трети казахстанской молодёжи ждут помощи от государства в решении собственных проблем, а более половины из них ожидают помощи от родителей. Безусловно, в молодёжной среде существуют проблемы, требующие вмешательства в их решение государства, но государство не должно преподносить результат в готовом виде, оно должно создавать условия для самостоятельного достижения результата молодым человеком [2; 4].

Для обеспечения эффективного формирования личности студента в условиях высшего учебного заведения на современном этапе целесообразно решить следующие задачи:

- обеспечение тесной взаимосвязи процесса воспитания с учебной, научно-исследовательской, творческо-поисковой деятельностью (участие студенчества в научных конференциях, занятиях в научных кружках, занятиях научно-исследовательской деятельностью);
- разработка и внедрение системы вне учебной воспитательной работы;
- укрепление учебной и трудовой дисциплины;
- поддержание и обновление материально-технической базы учебного заведения;
- осуществление системы мероприятий комплексного характера по обеспечению действенности всех видов воспитательной работы [5].

Формирование личности студента в условиях вуза проходит в довольно динамичном взаимодействии с людьми, имеющими различные социальный статус, культурный уровень и социально-поведенческие установки. Это определяет, в свою очередь, такое важное понятие в воспитании личности студента, как «социокультурная среда».

В педагогической науке понятие «среда», как один из важнейших факторов формирования личности, рассматривался такими известными дидактами, как: Я.А.Коменский, К.Гельвеций, Р.Оуэн. Ими исследовались возможности, особенности и роль среды в процессе формирования личности. Личность здесь нельзя рассматривать исключительно как объект средовых влияний, она должна активно взаимодействовать с компонентами среды, что приведёт к её дальнейшему развитию.

Для всестороннего и гармоничного формирования личности данная среда должна иметь в своей основе стремление к какой-либо цели. В условиях университета это может быть научно-исследовательская деятельность. Предпосылками для возникновения среды такого типа являются создание и поддержка гуманистических отношений между студентами и преподавателями, в ходе которых процесс обучения и воспитания будет проходить с большим интересом и вдохновением. Целесообразным является сотрудничество преподавателей, докторантов, магистрантов и студентов в научно-поисковой деятельности на основе общих целей, интересов и склонностей. Также необходимы обучение студентов планированию своей деятельности, его чёткому обоснованию и реализации, формирование у студентов опыта самостоятельной работы. Обязательный элемент системы воспитывающей среды в условиях университета профессионально-ориентированная воспитательная деятельность, осуществляемая через определённые формы работы на различных уровнях:

- на уровне студентов (прежде всего это работа кураторов групп и психологической службы университета);
- на уровне взаимосвязи студенческой группы, ведущей кафедры, а также деканата факультета и всего университета в целом [5; 75].

Здесь целесообразно будет подробнее рассмотреть непосредственные факторы, оказывающие влияние на воспитание и формирование личности в условиях высшего учебного заведения. Как уже говорилось выше, прежде всего это личность преподавателя. Социальная значимость педагогической

деятельности на современном этапе предъявляет особые требования к личности преподавателя, его интеллектуальному потенциалу и моральному облику. Практически каждая теория обучения и воспитания выдвигает свои собственные требования к личности педагога и его деятельности. Так, для современного этапа образования важно не только научить известному (определённому) количеству знаний, сколько воспитать желание и умение приобретать эти знания и пользоваться ими. Это актуальное требование кардинально меняет роль педагога. От преподавателя вуза сегодня требуется больше, чем быть носителем и «передатчиком» научной информации («предметником»). Целесообразно стать организатором познавательной активности студентов, их самостоятельной работы, научного творчества [6].

Студент, как и любой другой обучающийся человек, воспринимает преподавателя в первую очередь как личность. В процессе учебного взаимодействия происходит не только передача знаний учебного характера, но и взаимовлияние участников процесса друг на друга, обмен эмоциями, идеями, а также личными переживаниями. Как показывает практика, успешнее всего происходит усвоение той учебной дисциплины, преподаватель которой вызывает уважение и личную симпатию у студентов. Знание и воспитательные принципы воспринимаются здесь через индивидуальность преподавателя, как нечто персональное, исходящее от человека к человеку. Именно поэтому личность преподавателя имеет особый смысл и значимость в процессе воспитания и формирования личности.

Ещё одним немаловажным фактором, оказывающим влияние на формирование личности студента, является профессиональное и педагогическое мастерство преподавателя. Педагогическая позиция и профессионально-личностные качества педагога — это личное отношение к определённым сторонам деятельности, проявляющееся, прежде всего, в отношении к этой деятельности. Педагогическая позиция — это определённый выбор, который делает преподаватель. Для неё характерны две стороны: мировоззренческая (осознание педагогом общественной значимости профессии, убеждённость в правильности выбора, ориентация на гуманистические принципы) и поведенческая (способность педагога нести ответственность за принятые решения, создавать условия для самореализации личности студента). Педагогическая позиция реализуется через личностно-профессиональные качества педагога, его интересы и потребности. Она включает в себя направленность личности, нравственные качества, отношение к педагогическому труду [6; 81].

Ещё один из факторов — это отбор учебного материала, по отношению к которому применяются строгие критерии, основные из которых это:

- соответствие учебного материала целям и задачам подготовки будущего специалиста;
- построение структурно-логической схемы учебной деятельности, ориентирующейся на современные научные труды (фундаментальные научные и учебные издания, монографии, различные публикации и научные статьи);
- чёткая оценка объёма содержания учебной дисциплины с учётом её сложности и цели, отбор требуемого числа учебных элементов, категорий, основных понятий и определений будущей предметной деятельности;
- оценивание степени достаточности получения учебного материала для подготовки будущего специалиста;
- распределение учебного материала по тематическим разделам, модулям, темам для соблюдения принципов доступности и посильности в обучении, выявление системы связей в этих разделах и темах, т.е. логическое структурирование учебного материала [6; 88];
- выделение проблемы в материале изучаемых дисциплин;
- построение учебной деятельности в рамках самостоятельной работы студентов с проблемным материалом, требующим от студентов активного и творческого поиска решения этой проблемы;
- разграничение учебной деятельности, в частности, семинарских и лабораторных занятий, на различные уровни сложности, которые потребуют от студентов либо индивидуального, либо коллективного решения проблемы, что будет способствовать как развитию творческого подхода личности к делу, так и умению согласовывать свои действия с другими участниками процесса;
- создание «профессиональной атмосферы», где для студента будут доступны дополнительные курсы и практикумы психолого-педагогического направления;
- широкое применение в учебном процессе инновационных и современных воспитательных технологий;

- формирование и поддержка коллективов студенческой самостоятельности, помощь в определении ориентации, обязанностей и целей деятельности этих объединений;
- организация различного рода вечеров, диалоговых встреч с людьми культуры, искусства, ведущими специалистами, представителями образования и науки, преподавателями-новаторами;
- расширение информационного пространства и организация доступа к нему для каждого студента: будь то увеличение фонда научной и художественной литературы в библиотеке, обеспечение широкого доступа к сети Интернет для студентов и преподавателей или разработка и включение в образовательный процесс новых спецкурсов по изучаемым дисциплинам;
- обеспечение студентов доступом к информации о взаимодействии факультетов университета между собой, а также о взаимодействии университета не только с другими учреждениями и организациями государства, но и о международных связях в научно-исследовательской деятельности университета, доступом к проведению совместных исследовательских мероприятий;
- развитие традиций университета посредством организации массовых форм воспитательного процесса — совместное празднование традиционных праздников и различных памятных дней государства;
- распространение принципов здорового образа жизни, недопущение употребления студентами алкоголя и наркотических веществ, искоренение вредных привычек, профилактика агрессивного и отклоняющегося поведения.

От описания факторов, влияющих на воспитание и формирование личности, перейдём к рассмотрению требований, предъявляемых к данным процессам в условиях обучения в высшей школе. Одним из важнейших и принципиальнейших требований является уважительное отношение к личности как воспитателя, так и воспитуемого как полноправных участников взаимодействия. Следует сказать, что идеи равенства и взаимного уважения лежат в основе педагогики сотрудничества, основные принципы которой нередко применяются в процессе обучения в высшей школе [5; 90].

Также одним из главных требований является не только занятость студентов научно-исследовательской деятельностью и их участие в студенческой жизни в рамках определённых административных требований, но и формирование воспитательной среды, благоприятной для личности, где каждый мог бы почувствовать себя студентом именно этого университета, где он осуществляет социально-полезную деятельность, занимается творчеством, активно выражает, формирует себя как будущего профессионала в выбранной сфере деятельности, является достойным и полноправным членом общества в целом. Всё это способствует достижению одной из основных целей формирования личности — способности нести ответственность за себя и свою деятельность, за своё образование и своё отношение к другим людям.

Вследствие процессов трансформации и социокультурного изменения в стране перед личностью на данном этапе зачастую также ставятся требования мобильности, инициативности, умения сотрудничать, быстро находить решения в проблемных ситуациях и нести за них ответственность, умение не только жить в гражданском обществе и правовом государстве, но и прилагать определённые усилия для их дальнейшего развития. Также одним из требований является необходимость учёта современных тенденций развития мирового образовательного сообщества, таких как: расширение информационной среды, изменения в сфере трудовой деятельности, возможность смены человеком в течение жизни нескольких специальностей, глобализация мировых экономических процессов и расширение возможностей для самореализации личности в масштабах мирового пространства, модернизация системных основ высшего образования, обновление содержания учебной деятельности, вариативность организации и внедрение современных технологий обучения.

Содержание воспитания и формирования личности с педагогических позиций целесообразно будет определять личностными и общественными проблемами в различных сферах жизни, в решение которых могут включиться студенты в соответствии с их возрастными и личностными особенностями.

Также следует обращать внимание на принципы индивидуализации и дифференциации, которые требуют учитывать в процессе воспитания личности её индивидуальные психические, физические и социокультурные особенности развития и, в соответствии с этим, применение средств влияния на студента, в связи с учётом описанных выше особенностей личности, применение на их основе программ развития и стимулирования физически-оздоровительной, учебно-познавательной, социально-коммуникативной деятельности студента [7].

Таким образом, мы можем сделать вывод, что воспитание и формирование активной личности, готовой не только к преобразовательной, но и к активной научно-исследовательской, творческой деятельности, — одна из приоритетных задач современного высшего учебного заведения.

В условиях участия Республики Казахстан в Болонском процессе возникает такой вопрос, как переосмысление роли и функций воспитательной деятельности в высших учебных заведениях с целью органичного включения студентов конкретного университета в единое европейское, а затем и мировое образовательное пространство. В связи с этим возникает ряд вопросов, требующих решения этой задачи на практике, кроме того, признаётся важность (приоритетность) деятельности по формированию и воспитанию личности в условиях развития образования на современном этапе. Это находит своё подтверждение в государственных законодательных актах и документах. Воспитанию и формированию личности отводится ведущая роль в преодолении негативного социального влияния и профилактики агрессивного поведения, в формировании активной гражданской позиции молодёжи.

Список литературы

- 1 Аккредитация в образовании. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.akvobr.ru/obrazovanie_dlinnou_v_zhizn_kazakhstan.html (дата обращения 01.02.14).
- 2 Шпанов Е.М. Духом едины // Литер. — 2014. — 31 янв.
- 3 Пионова Р.С. Педагогика высшей школы. — Минск: Высш. шк., 2005. — 256 с.
- 4 Сорокин Г.М. Проблемы вузовского воспитания студентов. — М.: Недра, 2002. — 71 с.
- 5 Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. — М.: Высш. шк., 1980. — 368 с.
- 6 Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. вузов. — СПб.: Питер, 2004. — 299 с.
- 7 Социокультурная воспитывающая среда вуза как условие профессионального становления личности будущего специалиста // Вестн. Адыгейс. гос. ун-та. Сер. 3. Педагогика и психология. — 2008. — № 7. — С. 85–92.

Л.А.Шкутина, А.В.Кубанов

Қазіргі заманғы қоғам дамуы кезеңіндегі жоо-ның шарттарындағы студент тұлғасының тәрбиеленуі мен қалыптасуы

Мақала қазіргі заманғы жоо-ның шарттарындағы студент тұлғасының тәрбиеленуінің және қалыптастыруының мәселелеріне арналған. Қазіргі заманғы жоо-ның алдында тұратын әлеуметтік міндеттерді шолу ұсынылды: олардың бірі – болашақ маманның дайындығы. Авторлар қазіргі заманғы жоо-дағы студенттік тұлғаның тәрбиелеу барысындағы шығаратын мәселелер туралы баяндады, студенттік тұлғаның тәрбиеленуінің және қалыптасуының мақсатты сұрақтары қозғалды. Сондай-ақ студент тұлғасының ерекшеліктер тобы қарастырылып, тәрбиелеу барысында туындайтын қиындықтар талданды. Студент тұлғасын тиімді қалыптастыру міндеттерін шешуі үшін өз көзқарастарын және пікірлерін ұсынды. Сонымен қатар студенттік тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін себеп шарттар зерттелді.

L.A.Shkutina, A.V.Kubanov

Education and formation of the person in the high school student in modern society development

The article focuses on education and identity formation of students in college at the present stage of development of society. The article is a review of the social problems facing the modern institution of higher education for the preparation of future specialists. The authors highlights the problems arising in the process of educating students in the modern university, concerns the objectives of education and formation of the student's personality in a modern high school. This article discusses features of group education and formation of the student's personality, analyzes the complexities involved in the process of educating students. The authors present their views on the problem of effective formation of the student's personality in terms of the university. The article also touched upon the factors influencing the formation of the student's personality.

References

- 1 *Accreditation in Education* [ER]. Access mode: http://www.akvobr.ru/obrazovanie_dlinnou_v_zhizn_kazahstan.html (date accessed 02.01.14).
- 2 Shpanov E.M. *Spirit united* // Liter, 2014, January, 31.
- 3 Pionova R.S. *Pedagogy of higher education*, Minsk: Higher School, 2005, 256 p.
- 4 Sorokin G.M. *Problems of university education students*, Moscow: Nedra, 2002, 71 p.
- 5 Archangelskiy S.I. *Educational process in high school, his legitimate bases and methods*, Moscow: Higher School, 1980, 368 p.
- 6 Bordovskaya N.V., Rean A.A. *Education: Textbook allowance for stud. Universities*, St. Petersburg: Peter, 2004, 299 p.
- 7 *Herald Adyghe State University*. Ser. 3. Pedagogy and psychology, 2008, 7, p. 85–92.

УДК 75/76 (072)

С.А.Салкимбаева, И.С.Утебаев, П.З.Ишанов

Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова (E-mail: saltanat_11_66@mail.ru)

Условия формирования колористического восприятия в подготовке бакалавров образования по специальности «Профессиональное обучение»

В статье рассмотрены проблемы формирования колористического восприятия в подготовке будущих бакалавров образования специальности «Профессиональное обучение» для реализации обучающей деятельности, а также раскрыты вопросы научно-теоретических основ и методики формирования цветовосприятия. Выделены структура и содержание курсов «Дизайн интерьера и окружающей среды» и «Основы композиции одежды».

Ключевые слова: колористическое восприятие, подготовка, будущие специалисты, профессиональное образование, профессиональное обучение, деятельность, формирование цветовосприятия, дизайн интерьера, композиция одежды, художественное образование.

Как известно главная цель преподавания в образовательных учреждениях — воспитание творческой личности с развитой индивидуальностью, высокими духовными потребностями, способного самовыражаться в любом виде деятельности, готового трудиться в новых рыночных условиях общественного и индивидуального производства. В последние годы необходимость значительного улучшения художественного образования студенческой молодежи, важность усиления роли искусства в воспитании подрастающих поколений, в формировании их духовного мира, культуры подчеркивается в ряде государственных документов. Образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2050». Общей целью образовательных реформ в Казахстане является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде. В связи с вхождением Республики Казахстан в единое мировое образовательное пространство становится особенно актуальной проблема повышения качества образования; профессиональное образование должно ориентироваться на специализированную подготовку кадров, обладающих высоким уровнем профессионализма и компетентности.

Президентом Казахстана была также поставлена задача о вхождении республики в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели. Для решения новых задач был принят ряд нормативных актов и программных документов, таких как «Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы» [1], «Закон об образовании» РК [2] и «Концепция профильного обучения» [3], определяющих образование в качестве общенациональных приоритетов, закладывающих основу для развития государства.

В данных документах подчеркивается, что содержание художественно-эстетического образования должно способствовать формированию национального самосознания, уважения к историческому и культурному наследию народов Казахстана и всего мира. Важнейшим звеном системы эстетическо-

го воспитания и художественного образования является подготовка специалистов в системе профессионального образования. В процессе подготовки будущих бакалавров образования по специальности «Профессиональное обучение» одним из ключевых модулей является дизайн интерьера.

Назначение этого курса:

- профессиональные знания и навыки будущего бакалавра образования;
- развитие его творческих способностей в области дизайна интерьера;
- подготовка к самостоятельной творческой и учебно-воспитательной работе в системе образования.

Несомненно, это является одним из ключевых и приоритетных направлений в связи с нарастающим развитием экономики и модернизацией общества. Для решения этих вопросов нами был разработан спецкурс «Цветоведение» в рамках дисциплины «Дизайн интерьера и окружающей среды» и «Основы композиции одежды».

Занятия цветоведением развивают у учащихся умения и навыки грамотного использования цвета в практической деятельности. Проблема обучения цветоведению является многоаспектной, многогранной и во многом неизученной до настоящего времени. Особенно это касается теоретических основ и методики формирования колористического воспитания и передачи цвета у обучающихся дизайну интерьера и костюма, в частности, у бакалавров образования педагогических университетов и институтов.

По мере овладения закономерностями цвета студент не только приобретает знания в области колористики, но и целенаправленно идет к формированию собственного видения цвета и способа его интерпретации в проектной и профессиональной деятельности. Это эффективное и важное условие в подготовке будущего бакалавра, которому не только предстоит эстетически воспитать своих учеников, но и дать им необходимые теоретические и практические навыки [4].

Актуальность проблемы формирования колористической грамотности специалистов предполагает воспитание человека в условиях красоты, в любви к прекрасному, высокому, в постоянном стремлении к нему через грамотное цветовое восприятие окружающей действительности и профессиональное использование цветогармоничных сочетаний в проектной деятельности. Данной проблеме особое значение придавали мыслители с древнейших времен — Платон, Аристотель, Томмазо Кампанелла, Жан Жак Руссо, Песталоцци, Ян Амос Коменский и многие другие. Они утверждали, что наряду с умственным, физическим, нравственным воспитанием необходимо вырабатывать у личности понимание красоты, эстетического отношения к действительности, развивать эстетические чувства, вкус и воспитывать высокие эстетические идеалы и потребности.

С таким же вниманием и интересом к проблемам эстетического воспитания относились выдающиеся деятели русской педагогики. Различные идеи в этой области образования, культуры мы находим в трудах К.Д. Ушинского, В.Г. Белинского, А.Н. Герцена, И.Г. Чернышевского, Л.Н. Толстого, Н.И. Пирогова, А.С. Макаренко, Н.К. Крупской, А.В. Луначарского, В.А. Сухомлинского и других.

Методологический подход к изучению проблем эстетического воспитания и художественного образования, формирования духовного мира молодежи осуществлен в ряде философских исследований М.Ф. Овсянникова, М.С. Кагана, Л.И. Когана, Л.И. Колесника, О.В. Ларина, В.А. Разумного.

Вопросам теории, методики и практики преподавания художественных дисциплин, эстетического воспитания и развития средствами изобразительного искусства посвящены труды Г.В. Беды, Н.Н. Ростовцева, Г.Б. Смирнова, Т.С. Комаровой, В.С. Кузина, Е.В. Шорохова, Т.Я. Шпикиловой, Н.С. Боголюбова, Н.М. Сокольниковой, А.А. Унковского, А.С. Хворостова, В.В. Корешкова, С.Е. Игнатъева и других известных ученых.

В свою очередь проблема обучения колористической грамотности является многоаспектной, многогранной и недостаточно изучена до настоящего времени. Особенно это касается теоретических основ и методики формирования колористического воспитания и передачи цвета у будущих бакалавров образования. В научной литературе исследования в области цветоведения, психологии и физиологии восприятия цвета, индивидуальных особенностей цветоразличения. Приведены в работах С.С. Алексеева, Л.С. Выготского, К. Ауэра, В.П. Ершакоева, И. Иттена, С.В. Кравкова, В. Оствальда, П.А. Шеварева, П.П. Ревякина.

С позиции рассматриваемой нами проблемы значительный интерес представляют труды в области психологии цветовосприятия и эмоциональной реакции на цвет таких ученых, как К.В. Бардин, Н.Н. Волков, В.П. Зинченко, Е.И. Игнатъев, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, В.С. Кузин, А.С. Зайцев.

Методические аспекты цветовосприятия и цветовоспроизведения в процессе обучения технологии в общеобразовательной школе и в высших педагогических учебных заведениях мы находим в работах В.Г. Беды, Н.Н. Волкова, В.С. Кузина, Е.В. Шорохова, А.А. Унковского, А.П. Яшухина, С.Е. Игнатьева, А.И. Васильева, Н.Я. Маслова, Л.Р. Золотаревой, К. Тастемирова, Е.А. Хижняк, М.М. Старикова, Ж.Ш. Балкенова, В.Н. Клещева и других.

Анализ научно-педагогической литературы показал, что в последнее время целенаправленно проводятся исследования по поиску новых подходов к подготовке специалистов для реализации обучающей деятельности. Однако проблема формирования колористического восприятия в подготовке бакалавра образования до настоящего времени в педагогике не исследовалась. Анализ научных исследований указанных авторов свидетельствует о том, что ряд важнейших проблем обучения цветоведению бакалавров образования по данной специальности остался малоосвещенным, например, проблема раскрытия научно-теоретических основ и методики формирования цветовосприятия.

Все сказанное выше определяет актуальность проблемы, решение которой направлено на устранение противоречия между современными задачами подготовки бакалавров образования по специальности «Профессиональное обучение» и имеющимися недостатками в обучении их предметам специальной подготовки, в частности, «Дизайн интерьера и окружающей среды» и «Основы композиции одежды», а также недостаточной разработанностью теоретических основ и методики формирования колористического восприятия и передачи цвета у бакалавров в процессе обучения дизайну интерьера и костюма [5].

В условиях перехода к рыночной экономике возникла необходимость коренных преобразований системы подготовки современных кадров на новых началах. Совершенно очевидно, что профессиональное образование должно ориентироваться на специализированную подготовку специалистов, обладающих высоким уровнем профессионализма и компетентности. Динамизм развития и модернизация общества подталкивают к совершенствованию содержания художественного образования, направленного на всестороннее и гармоничное развитие личности, требуют исследования актуальных проблем, связанных с формированием колористического восприятия и передачи цвета в процессе профессиональной подготовки.

Формирование колористического восприятия у бакалавров образования, возможность видеть, интерпретировать цветовые сочетания являются необходимыми составляющими комплекса художественно-эстетических отношений личности к окружающей действительности. В процессе усиления роли дизайна обусловлена направленность образовательных программ высшей школы не только на фундаментализацию обучения, но и на развитие художественно-проектных и творческих способностей студенческой молодежи. В рамках перехода профессионального образования на образовательные стандарты третьего поколения и в контексте формирования компетенций необходимо осознать, что эффективность взаимодействия высшего образования с экономикой требует от академической общественности способности предвосхищения. Отметим, что достоинство высшего профессионального образования на сегодняшний день — работать на будущее, умение предвидеть появление изменений, соответственно, своевременное формирование новых компетенций, с учетом экономических и социальных преобразований, тем более, что система профессионального образования в нашей стране во многом отвечает требованиям компетентностного образования и стимулируется им.

В современных условиях развития системы профессионального образования с особой остротой встает проблема эффективного формирования духовного мира, эстетической культуры подрастающего поколения. В формировании духовного мира молодежи, их эстетической культуры, мировоззренческих позиций и нравственных качеств важнейшее значение имеет эстетическое восприятие окружающей среды и, прежде всего, колористическая грамотность будущих специалистов, охватывающая комплекс художественно-эстетических качеств личности.

Как известно, главная цель преподавания любого вида профессионально-прикладной деятельности для будущих бакалавров — воспитать гуманиста, творца с развитой индивидуальностью, с духовными потребностями, способного к творческому труду в любом виде деятельности, готового колористически грамотно воспринимать и передавать средствами цвета окружающую действительность и колористически грамотно ее трансформировать и облагораживать.

Таким образом, в настоящее время развитие нашего общества, системы образования направлено на формирование всесторонне развитой личности, где немаловажную роль играет изучение дисциплин художественного цикла, формирующих высокие эстетические вкусы, умение понимать и ценить произведения искусства, памятники истории и архитектуры, красоту и богатство природы.

Список литературы

- 1 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.zakon.kz>
- 2 Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изм. и доп. по состоянию на 14.01.2014 г.). — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.zakon.kz>
- 3 Концепция развития образования Республики Казахстан. <http://tak-to-ent.net>
- 4 Салкимбаева С.А., Утебаев И.С. Вопросы совершенствования колористической подготовки будущих специалистов в системе профессионального образования // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Педагогика. — 2013. — № 2 (70). — С. 71–75.
- 5 Салкимбаева С.А. Тұстану. — Қарағанды: «TENGRI Ltd», 2012. — 96 б.

С.А.Салқымбаева, И.С.Өтебаев, П.З.Ишанов

«Кәсіби оқыту» мамандығы бойынша білім бакалаврын даярлауда колористикалық қабылдауды қалыптастыру талаптары

Мақалада «Кәсіби оқыту» мамандығы бойынша білім бакалаврын даярлауда колористикалық қабылдаудың құрылымының талаптарын оқыту қызметінде жүзеге асырумен қоса, түсті қабылдау құрылымының әдістері мен негізгі ғылыми-теориялық сұрақтары ашылып айтылған. «Киім композициясының негізі» және «Қоршаған орта және дизайн интерьері» курсының мазмұны мен құрылысы ерекшеленген.

S.A.Salkimbaeva, I.S.Utebaev P.Z.Ishanov

Conditions of formation of coloristic perception in training of bachelors of education in «Vocational education»

In article problems of formation of coloristic perception in training of future bachelors of formation of «Vocational education» for realization of training activity are considered, and also questions of scientific-theoretical bases and a technique of formation of color perception are opened. The structure and the maintenance of the courses «Interior Design and Environment» and «Bases of Composition of Clothes» are allocated.

References

- 1 *State program of a development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020*, [ER]. Access mode: <http://www.zakon.kz>
- 2 *The law of the Republic of Kazakhstan «About education»* (with changes and additions as of 14.01.2014), [ER]. Access mode: <http://www.zakon.kz>
- 3 *Concept of a development of education of the Republic of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: <http://tak-to-ent.net>
- 4 Salkimbaeva S.A., Utebaev I.S. *Messenger of the Karaganda University*. Pedagogics series, 2013, 2 (70), p. 71–75.
- 5 Salkimbaeva S.A. *Tsvetovedenie*, Karaganda: «TENGRI Ltd», 2012, 96 p.

B.A.Beisenbaeva, U.I.Kopzhasarova

E.A.Buketov Karaganda State University (E-mail: aitzhanovna1958@mail.ru)

Using games in vocabulary teaching

The article describes the role of games in the process of foreign language teaching. Using games in teaching vocabulary skills develops habits and skills of dialogue speech, promotes students' speaking initiatives and enhances the natural communicative orientation of the lesson. The authors suppose that while playing games students involuntarily memorize new lexical and grammar material. Thus using games in foreign language teaching is one of the most effective ways that provide students with speaking opportunities and at the same time, motivate them.

Key words: word association, vocabulary games, vocabulary activity, motivate, teaching the vocabulary, encourage, vocabulary presentation, provide vocabulary practice, facilitate language practice, amusing experience.

In learning a foreign language, vocabulary plays an important role. It is one element that links the four skills of speaking, listening, reading and writing all together. In order to communicate well in a foreign language, students should acquire an adequate number of words and should know how to use them accurately. Vocabulary is the total number of words in a language. Vocabulary is an important part to master English well. There are essential steps of learning vocabulary (Hatch and Brown) [1]:

- Having source for encountering new words;
- Getting a clear image for the form of new words;
- Learning the meaning of new words;
- Making a strong memory connection between the form and the meaning of the words.

To increase the vocabulary we need media to be used. One of them is game. The definition of game is an activity that you do to have some fun. Games can make the students more focus in learning, because they do not feel that they are forced to learn. Games can lower anxiety, thus making the acquisition of input more likely. They are highly motivating and entertaining, and they can give shy students more opportunity to express their opinion and feelings. They also enable learners to acquire new experiences within a foreign language which are not always possible during a typical lesson. Games can be media that will give many advantages for teacher and the students as well. The use of games attract the student to learn English because it is fun and make them want to have experiment, discover and interact with their environment. Some experts have also figured out characteristics of games that make vocabulary learning more effectively. Lee (1996) lists several main advantages when games are used in the classroom, including «a welcome break from the usual routine of the language class», «motivating and challenging», «effort of learning», and «language practice in the various skills». Ersoz holds that games are highly appreciated due to their amusement and interest. Teachers can use games to help their students practice more their skills of communication. Besides, Uberman also states the helpful role of games in vocabulary teaching after quoting and analyzing different opinions of experts. And also, Uberman observed the interest of her students in learning through games. She believes that games are a way to help students not only enjoy and amuse with the language they learn, but also practice it incidentally. To be short, games can be considered useful and effective tools that may be applied in vocabulary classes. The use of games in teaching vocabulary is a way to make the lessons more interesting, enjoyable and effective [1].

Vocabulary acquisition is increasingly viewed as crucial to language acquisition. However, there is much disagreement as to the effectiveness of different approaches for presenting vocabulary items. Moreover, learning vocabulary is often perceived as a tedious and laborious process.

In the article we would like to present some ways of using games in vocabulary teaching. There are numerous techniques concerned with vocabulary presentation. However, there are a few things that have to be remembered irrespective of the way new lexical items are presented. If teachers want students to remember new vocabulary better, it needs to be learnt in context, practiced, and then revised to prevent students from forgetting. Teachers must make sure students have understood the new words, which will be remembered better if introduced in a «memorable way» [2]. Bearing all this in mind, teachers have to remem-

ber to employ a variety of techniques for new vocabulary presentation and revision. We believe that one of the effective ways of vocabulary presentation is- using games.

Games are an important part of a teacher's repertoire. The purpose of games in the learning process is to reinforce what has already been taught. During the game, learners are engaged in an enjoyable and challenging activity with a clear goal. Often, students are so involved in playing the games that they do not realize they are practicing language. So games can provide vocabulary practice. Vocabulary games facilitate initial practice and periodic revision of vocabulary in an enjoyable context, thus making classroom vocabulary study an amusing and satisfying experience for teacher and student at the same time. Some games are played with the whole class, often with the students divided into two teams, while others can be played in pairs or small groups.

Many experienced textbook and methodology manuals writers have argued that games are not just time-filling activities but have a great educational value W.R.Lee holds that most language games make learners use the language instead of thinking about learning the correct forms [3]. He also says that games should be treated as central not peripheral to the foreign language teaching programme. There are many advantages of using games. «Games can lower anxiety, thus making the acquisition of input more likely» [4]. They are highly motivating and entertaining, and they can give shy students more opportunity to express their opinions and feelings. Games also enable learners to acquire new experiences within a foreign language which are not always possible during a typical lesson [5].

Games encourage, entertain, teach, and promote fluency. If not for any of these reasons, they should be used just because they help students see beauty in a foreign language and not just problems that at times seem overwhelming.

Teachers should be very careful about choosing games if they want to make them profitable for the learning process. If you want the games to bring desired results you must be sure that they correspond to the student's level, or age, or to the material that is to be introduced or practiced. Games become difficult when the task or the topic is unsuitable or outside the student's experience.

One of the factors influencing the choice of a game is its length and the time, necessary for its completion. Many games have a time limit, but according to Siek-Piskozub, the teacher can either allocate more or less time depending on the students' level, the number of people in a group, or the knowledge of the rules of a game etc. (1994:43). Some teachers suggest that games be used at all stages of the lesson, provided that they are suitable and carefully chosen. At different stages of the lesson, the teacher's aims connected with a game may vary:

1. Presentation. Provide a good model making its meaning clear;
2. Controlled practice. Elicit good imitation of new language and appropriate responses;
3. Communicative practice. Give students a chance to use the language [6].

After the teacher chooses what items to teach, Haycraft suggests following certain guidelines. These include teaching the vocabulary «in spoken form first» to prevent students from pronouncing the words in the form they are written, placing the new items in context, and revising them. A number of techniques can be adopted to present new vocabulary items. The presentation of new vocabulary is classified according to verbal and visual techniques according to Gairn's and Redman's classification. Among visual techniques are flashcards, photographs and pictures, wall charts, blackboard drawings, word pictures, realia, mime, and gesture. Students can label pictures or objects or perform an action. Verbal techniques consist of using illustrative situations, descriptions, synonyms and antonyms, scales, and using various forms of definition: definition by demonstration (visual definition), definition by abstraction, contextual definitions, and definition by translation [7].

Now let us look at what games the teacher may exploit while working with words.

1. *Word association* requires students to name all the words they know associated with any lexical category. One student says a word from the category, then the next student must immediately say another word from the category. The next student continues with another word and so on around the class. For the category *health*, for example, the game might begin this way:

Student 1: illness

Student 2: catch a cold

Student 3: sneeze

Student 4: cough

Student 5: remedy

Anyone who can't think of a word immediately has to drop out of the game.

2. *Memory game* begins with one student saying a sentence and the next student in turn adds another word or phrase to the sentence, repeating what has gone before in the same order, for example,

Student 1: I went to the library.

Student 2: I went to the library and took some books.

Student 3: I went to the library and took some books and began writing my course paper.

and so on. Anyone who cannot add to the list or makes a mistake in ordering the words must drop out of the game. The last player remaining is the winner. This game may be exploited while working with words related to any topic.

3. *Miming* can be used as a guessing game. This wordless activity leads the students to speak quite naturally. Someone mimes an action and the others try to guess what it is. This kind of guessing game can provide further practice of a wider variety of lexical and grammatical units, such as those related to occupations. One student chooses an animal and mimes a typical action that it involves. The others try to guess the animal by asking either about the action or the animal, for example, *Can it fly?., Does it crawl?., Is it a wild animal?., Is it a domestic animal?.* The student miming provides only nonverbal clues to help the rest of the class guess what the animal is.

4. *Crime and punishment.* The class is divided into two teams. The students of the first team write on a sheet of paper what «crime» was committed. e.g. *«The window was broken. The bag was stolen».* The other team writes what punishment to be followed for it. e.g. *He must be taken to prison.* Then all the crimes and punishments will be read.

5. *Guess the tool game* provides a good opportunity to develop students' skills in defining words and paraphrasing. For this game the teacher puts the students in pairs, facing each other, and gives a card with two words written on it to each student and asks them not to show each other their cards. The two words written on the cards are a tool and a related occupation, for example, *saw and carpenter, blackboard and teacher.* One at a time, each student describes the tool without saying its name. The other student has to guess the tool and name an occupation that uses the tool, for example,

Student 1: It is used for painting windows and doors.

Student 2: It is a paintbrush. A decorator uses a paintbrush.

6. *Suggestion chain* involves reviewing both leisure activities vocabulary and ways to make suggestions. For this game students first make an individual list of leisure activities. Then using their lists, one student begins by suggesting something to do in the evening or next weekend, for example, *Let's go to the disco.*

The next student has to disagree and, using another way of making a suggestion, suggest a different activity, for example:

Student 1: Let's go to the disco!

Student 2: No, not the disco.

What about going to the park?

Student 3: We could go to the theatre.

Student 4: No, not the theatre. Why don't we visit Saule?

Students continue the game until they have used all their leisure activities. Another way to end this game and have a winner is to eliminate the student who repeats a leisure activity that was suggested before or uses the wrong verb form in the suggestion.

7. *Team game.* For this game the teacher has to prepare cards with the names of different countries. The students are divided into two teams. Then the teacher takes any card and reads out the country. The first team must name the language of this country (or nationality), the second team — the capital (or state symbols) of this country. Then the teams exchange their tasks.

8. *Topic discussion.* The students of the group choose a topic for a discussion (cinema, ecology, education). Then the group is divided into two teams. The students of each team have to give sentences on the topic one by one using the emphatic construction *«it is that».* The winner is the team that gives the last sentence on the topic. Time is limited.

9. *Exaggeration game* gives students the opportunity to practice strong adjectives, such as enormous, delicious, fascinating, horrible, marvelous, astonished, and furious, along with intensifying adverbs, such as extremely, quite, rather, really and absolutely by answering questions. Beforehand the teacher must prepare cards, each with a question, which may be tag (Americans are punctual, aren't they?), (Wasn't she furious when she heard the news?), or yes/no (Are you patriotic?). The game begins with the cards face down on the table. The teacher calls on someone to pick a card and read out the question. Then that person calls out the name of another student, who has to answer the question using an appropriate strong adjective, for example,

Student 1: They serve nice dishes in that restaurant, don't they? Laura!

Student 2 (Laura): Nice? The food is absolutely delicious there!

The second student now picks a different card, reads out the question, and names another student to answer it, and the game continues. Any student who does not use a strong adjective and/ or intensifying adverb while answering is eliminated. It is best to play this game after the students have matched common, weak adjectives with their stronger synonyms.

10. *The most interesting story.* The students are divided into two teams. Each team is given a task to make up a story on a certain topic. («*In the zoo*», «*Sport games*», «*A trip to the country*», «*At the University library*»). The winner is the team that makes up the most interesting story with few mistakes.

The games included in this article are by no means an exhaustive selection. We have only tried to present some nuggets from our teaching for others to try out in their classes. The games are intended to be integrated into the general language syllabus of any course book and can be an important and enjoyable way of practicing vocabulary for learners. If the examples we've provided do not allow teachers to exploit a particular game in other teaching situations, they may need to adapt it to the proficiency level of their classes by changing the target lexis. Teachers may also modify any game to suit different teaching environments.

In EFL contexts, learning vocabulary has been considered a boring subject for a long time and the traditional way of learning vocabulary by mere copying and remembering has shown to be less than effective. Meanwhile, games are also seen as a time-filling activity in most English classrooms. It is believed that games are just for fun and they have very little effect in teaching and learning. However, our research reveals that games contribute to vocabulary learning if they give students a chance to learn, practice and to review the English language in a pleasant atmosphere. From the research, we found that students are demanding a new way of teaching vocabulary, and they themselves are in search of a new way of learning this subject as well. Under such circumstances, games have been shown to have advantages and effectiveness in learning vocabulary in various ways. First, games bring in relaxation and fun for students, thus help them

In conclusion we would like to note that games are effective activities as a technique for vocabulary revision. Students also prefer games and puzzles to other activities. Games motivate and entertain students but also help them learn in a way which aids the retention and retrieval of the material. Recently, using games has become a popular technique exercised by many educators in the classrooms and recommended by methodologists. Many sources, including the ones quoted in this article, list the advantages of the use of games in foreign language classrooms. Though the main objectives of the games are to acquaint students with new words or phrases and help them consolidate lexical items, they also help develop the students' communicative competence.

Our observations testify that those students who practice vocabulary game activities feel more motivated and interested in what they are doing. The fun and relaxed atmosphere accompanying the activity during the game facilitate students' learning. All of the learners expressed their wish to learn vocabulary effectively in more interesting ways than the traditional ways that they knew. So, our goal was to define the efficiency of the use of vocabulary games in developing students' communicative skill in English. The result of our research work shows that learners were interested in games on the whole and preferred mostly joint group games, they did their best to become winners. Students collaborated quite actively in games that required group work, even the shy students. They said that they liked the relaxed atmosphere, the competitiveness and the motivation that games brought to the classroom. EFL students in our classes are gradually making progress in vocabulary and the games help them memorize new words and expressions that are used by them in the games. The classroom atmosphere was exciting as our EFL students discussed and worked together. Besides, our students' communicative skills and practice showed that the games were very useful for enriching their vocabulary level because they played with each other, interacted and as a result they cooperated in developing their language skills and could learn a lot from their classmates. Using games in the classroom sometimes fails due to the lack of cooperation among members of the class. Games require all students' involvement; therefore, it is very important that students have a cooperative attitude.

Regarding the effectiveness of games, we can say that our students seemed to learn new vocabulary more quickly and retain it better when it was applied in a relaxed and comfortable environment such as while playing games. Most students agreed that their use of vocabulary was becoming better since they actively joined games and involved in cooperative learning. Although Games are effective in cooperative learning new words, they cannot be successful if the teacher does not explain the tasks and roles of students clearly in playing games.

Games should be an integral part of a lesson, providing the possibility of intensive practice while at the same time immensely enjoyable for both students and teachers. And we would like to recommend the wide use of games for enhancing students' vocabulary knowledge and skills as a successful way of language competence formation.

References

- 1 Ersoz A. 'Six Games for the EFL/ESL Classroom', the Internet TESL Journal. Retrieved July, 2000.
- 2 Hubbard et al. *English Teaching Forum*, 2003, p. 50.
- 3 Lee W.R. *English Teaching Forum*, 2004, 2.
- 4 Richard Amato. *English Teaching Forum*, 1988, p. 147.
- 5 Hansen. *English Teaching Forum*, 1994, p. 118.
- 6 Siek-Riskożub. *English Teaching Forum*, 1994, p. 43.
- 7 Haycraft. *English Teaching Forum*, 2000, p. 70.

Б.А.Бейсенбаева, Ү.І.Көпжасарова

Лексиканы оқытуда ойын түрлерін қолдану

Мақалада ағылшын тілінде лексиканы үйрету, оқыту кезінде, сөздік қорды байыту мақсатында ойын түрлерін қолданудың маңызы жайында айтылды. Сонымен қатар лексикалық дағдыларды қалыптастыру үшін студенттердің белсенділігін арттыратын, қызығушылығын тудыратын ойын түрлері берілген.

Б.А.Бейсенбаева, У.И.Копжасарова

Использование игр в обучении лексике

В статье рассмотрена роль учебных игр в процессе изучения английского языка. Проанализированы игровые приемы в обучении лексике, которая формирует навыки и умения диалогической речи, способствует речевой инициативе студентов и усиливает естественно-коммуникативную направленность урока. Авторами сделаны выводы, что в условиях игры осуществляется в значительной мере произвольное запоминание нового лексического и грамматического материала, развивается и совершенствуется речемыслительная деятельность.

O.Zengin, Zh.S.Kalkabekova, A.A.Ganyukova

¹Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Kahramanmaraş city, Turkey;²E.A.Buketov Karaganda State University (E-mail: aneta.2011@mail.ru)**Planning Science Lessons Using 5E Instructional Model**

There are many theories in the educational process suggesting various methods of teaching sciences in English. This article reveals 5E Instructional Model is unique because it focuses on developing the learners' knowledge by subsequent teaching and consolidation of knowledge. The model consists of five stages (engagement, exploration, explanation, elaboration, and evaluation). The article contains the table, reviewing recommendations and examples of each stage of this model, that encourage thinking, understanding, exploration, problem solving, collaboration, analysis, observation and prediction.

Key words: School Education, Biology Teaching, Classroom Teaching, Classroom Activities, Engagement, Exploration, Explanation, Elaboration, and Evaluation.

According to the BSCS 5E Instructional Model, the key strategies to think about when planning a scientific lesson are: *engagement, exploration, explanation, elaboration, and evaluation* [1]. These 5 items, known as the «5 E's» are essential to engage children in scientific discourse. As we experienced in class, during the lesson revealing the theme «Magnetism», the 5 E's help students to first become excited about the lesson, then engage themselves in hands-on activities, create wonderings, test the wonderings further, and discuss the lesson at the end, allowing for sharing and assessment. The students will gain a lot of information and conclusions during the lesson as well as new wonderings, and this allows for the students to engage in scientific discourse from the intrinsic motivation the lesson gives [2].

Engagement

The first of the 5 E's, engagement, is the first step to introducing the lesson. Engagement involves activating students' prior knowledge about the subject of study. In order to activate prior knowledge, the teacher must hook the students in and make them become interested in the lesson. There are many ways to hook the students, but one great way is through a sort. This allows for a hands-on activity while helping the students to start thinking about what they already know with the items they are sorting. In class, the students were given a bag full of items and instructed to sort the items by whether it is magnetic or not. This allowed for each of them to use their prior knowledge and experiences with magnet in order to help sorting. Another great way to get the students interested in the lesson is by setting up an interesting situation in the classroom and allowing the students to observe and discuss the situation [3]. An example of this was shown in class when the teacher set of the magnet experiment and made the paper clip appear to float. All of students discussed what they thought might happen if an item passed through the magnetic field, and these predictions were based solely on prior knowledge.

Exploration

The next of the 5 E's, exploration, involves performing an experiment to help answer questions and provide further wonderings. While performing the experiment, the student scientists must collect evidence in order to back up any claims made about the experiment. Exploration allows the students to create and test their own experiments with given materials. This process allows for better understanding of the initial concept, and in turn, will help to improve the students' understanding for making claims. We experience exploration in class when each group was given a magnet in order to test the piles created from the previous sort.

Explanation

Explanation is one of the most critical components of the 5 E's model. This part of the lesson facilitates students' discourse and helps the students' focus on the goal of the lesson. From the exploration portion, students will have a few central claims about the topic, and explanation is the opportunity for the students to make these claims public. Once the claims are made public, other classmates can either prove or disprove claims through their own evidence collection. The students' transition from small group to whole group in-

struction, bringing materials and questions they have with them to the discussion. Explanation gives the teacher an opportunity to listen to the students' findings and guide the students towards the lesson's goal.

Elaboration

The fourth of the 5 E's is elaboration. Elaboration occurs when the teacher implements strategies to challenge the student's teaching. These strategies often include providing new experiences for the learners. These experiences should stem from the learner's wonderings and should supplement the instruction of the big idea. Elaboration builds on the knowledge and the discourse gained and gives the learner the opportunity to apply understanding to a new experience. Through the new experience a review of old concepts leads the learner to a discover of new knowledge. Our science class observed elaboration when students used their basic knowledge of magnets (from prior knowledge and from the sorting activity) to make a prediction about what objects will affect the magnetic field in the paper clip and magnet experiment [4–6].

Evaluation

Evaluation is the last of the 5 E's. The teacher must create a quality assessment to gauge the learner's understanding of the topic. The students must also be able to reflect on their own understanding and progress. Evaluations should be made before activities to assess prior knowledge, after activities to assess progress, and after the completion of units to assess comprehension [7]. We discussed some ways a teacher could evaluate the learner's during the magnet lesson. This included the teacher or peers review the records in the science notebooks. Also, what students know, what they learned, and what was our evidence components of the chart would give us a general assessment of the learner's as a group.

The 5 Es Instructional Model

Stage of the Instructional Model [8–11]	The Teacher. . .	The Student. . .
1	2	3
ENGAGE Initiates the learning task. The activity should make connections between past and present learning experience, and anticipate activities and organize students' thinking toward the learning outcomes and current activities	• Creates interest. • Generates curiosity. • Raises questions and problems. • Elicits responses that uncover students' current knowledge about the concept/topic.	• Asks questions such as, «Why did this happen?» «What do I already know about this?» «What can I find out about this?» «How can this problem be solved?» • Shows interest in topic.
EXPLORE Provide students with a common base of experiences within which current concepts, processes, and skills are identified and developed.	• Encourages students to work together without direct instruction from the teacher. • Observes and listens to students as they interact. • Asks probing questions to redirect students' investigations when necessary. • Provides time for students to puzzle through problems. • Acts as a consultant for students.	• Thinks creatively within the limits of the activity. • Tests predictions and hypotheses. • Forms new predictions and hypotheses. • Tries alternatives to solve a problem and discusses them with others. • Records observations and ideas. • Suspends judgment. • Tests ideas.
EXPLAIN Focus student's attention on a particular aspect of their engagement and exploration experiences, and provide opportunities to demonstrate their conceptual understanding, process skills, or behaviors. This phase also provides opportunities for teachers to introduce a concept, process, or skill.	• Encourages students to explain concepts and definitions in their own words. • Asks for justification (evidence) and clarification from students. • Formally provides definitions, explanations, and new vocabulary. • Uses students' previous experiences as the basis for explaining concepts.	• Explains possible solutions or answers to other students. • Listens critically to other students' explanations. • Questions other students' explanations. • Listens to and tries to comprehend explanations offered by the teacher. • Refers to previous activities.

Table continued

1	2	3
ELABORATE Challenge and extend students' conceptual understanding and skills. Through new experiences, the students develop deeper and broader understanding, more information, and adequate skills.	• Expects students to use vocabulary, definitions and explanations provided previously in a new context. • Encourages students to apply the concepts and skills in new situations. • Reminds students of alternative explanations. • Refers students to alternative explanations.	• Applies new labels, definitions, explanations, and skills in new, but similar, situations. • Uses previous information to ask questions, propose solutions, make decisions, and design experiments. • Draws reasonable conclusions from evidence. • Records observations and explanations.
EVALUATE Encourage students to assess their understanding and abilities and provide opportunities for teachers to evaluate student progress.	• Refers students to existing data and evidence and asks, «What do you already know?» «Why do you think . . . ?» • Observes students as they apply new concepts and skills. • Assesses students' knowledge and/or skills. • Looks for evidence that students have changed their thinking. • Allows students to assess their learning and group process skills. • Asks open-ended questions such as, «Why do you think. . . » «What evidence do you have?» «What do you know about the problem?» «How would you answer the question?»	• Checks for understanding among peers. • Answers open-ended questions by using observations, evidence, and previously accepted explanations. • Demonstrates an understanding or knowledge of the concept or skill. • Evaluates his or her own progress and knowledge. • Asks related questions that would encourage future investigations.

Thus, in the classrooms of today, learners neither are no longer passive recipients nor are the teachers the all knowing '*givers of information, knowledge and wisdom*' [12]. According to 5E's perspective, the teaching or rather more precisely learning of sciences is not the search for the ultimate truth. It is the process which is of utmost importance in science than the content. So when the learning of biology involves active construction of knowledge by students, then the classroom environment must call for more synergies rather than mere individual participation. The teachers need to develop the ability to work with students creatively to generate new ideas, new theories, new products and new knowledge. The engagement of the learner in the construction of classroom activity requires inputs from a reflective teacher and meticulous pre-planning before a unit is transacted in the class. Strategy of 5E's of learning through group work, small work and whole class work are important, again depending on task and the teaching objective. Learner autonomy and respect for individual learners is mandatory if real learning is to take place. Encouraging learners to reflect and question their own understanding further aids comprehension should help to acquire the material properly.

References

- 1 Agnew P.W., Kellerman A S., Meyer J. Multimedia in the Classroom, Boston: Allyn and Bacon, 2006. — P. 127–146.
- 2 Boud D., Feletti G. The Challenge of Problem-Based Learning, (2nd Ed.), London: Kogan Page, 2009. — P. 93–102.
- 3 Hofstetter F.T. Multimedia Literacy, New York: McGraw-Hill, 2010. — P. 54–62.
- 4 Jonassen D., Peck K., Wilson B. (2009). Learning With Technology: A Constructivist Perspective, New Jersey: Merrill / Prentice Hall, 2009. — P. 164–178.
- 5 Lindstrom R. (2011). The Business Week Guide to Multimedia Presentations: Create Dynamic Presentations That Inspire New York: McGraw-Hill, 2011. — P. 27–39.
- 6 Tapscott D. Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation, New York: McGraw-Hill, 2008. — P. 55–68.

- 7 Teo R., Wong A. Does Problem Based Learning Create A Better Student: A Reflection? Paper presented at the 2nd Asia Pacific Conference on Problem-Based Learning: Education Across Disciplines, December 4–7, Singapore, 2009. — P. 45–53.
- 8 Vaughan T. Multimedia: Making it Work (4th Ed.), Berkeley, CA: Osborne/McGraw-Hill, 2008. — P. 13–25.
- 9 BPP (2000), Success in your Research and Analysis Project.
- 10 [ER]. Access mode: http://www.cellbiol.eu/docs/Constructive_teachingKramer.pdf
- 11 [ER]. Access mode: <http://www.ncert.nic.in/html/pdf/schoolcurriculum/framework05/prelims.pdf>.
- 12 [ER]. Access mode: <http://www.scienceinmotion.com/minilec/gas.html>

О.Зенгин, Ж.С.Қалқабекова, А.А.Ганюкова

5Е моделі арқылы нақты ғылым пәндері бойынша сабақтарды жоспарлау

Ағылшын тілінде нақты ғылым пәндерін оқыту әдістерін ұсынып, оны айқындайтын көптеген теориялық бағыттар бар. Мақалада 5 E's моделінің әдісі және оның студенттің біліміне ұсынылған ақпараттың бірегейлігі мен бекіту ерекшелігі қарастырылған, ол бес кезеңнен тұрады (тақырыпқа деген қызығушылық, ақпаратты іздеу, түсіндіру, бекіту, бағалау). Сонымен қатар алынған білімді қабылдау және бекіту, ой-өрісінің дамуына түрткі болатын әдістің әр сатысын өткізу мысалдары кестеде берілген.

О.Зенгин, Ж.С.Қалқабекова, А.А.Ганюкова

Планирование занятий по естественным дисциплинам посредством модели 5Е

Существует множество теоретических направлений, предлагающих и обосновывающих те или иные методы в преподавании естественных дисциплин на английском языке. В статье рассмотрена методика модели 5 E's, уникальность которой заключается в формировании знаний у студентов посредством последовательного преподнесения и закрепления изучаемого материала, состоящего из пяти этапов (заинтересованность темой, поиск информации, объяснение, закрепление, оценивание). Кроме того, приведена таблица, содержащая рекомендации и примеры для проведения каждого этапа методики, способствующей развитию мышления, усвоению и закреплению полученных знаний.

УДК 378:008

Р.М.Дарабаева, С.И.Шалабаев, К.С.Кошенов

Казахская национальная академия искусств им. Т.Жургенова, Алматы (E-mail: raha4@list.ru)

Роль концептуального мышления в специальности «Дизайн»

В статье рассмотрена концептуальная идея, которая может оказать существенное влияние на композиционное решение здания и всей предметно-пространственной среды в целом. Описана разработка концепций в процессе обучения дизайну — это немалозначимый элемент, стимулирующий творческий процесс обучения. Авторами проанализировано понятие «концепция» в теоретической и практической значимости, как методики профессиональной подготовки, дающей огромную возможность для выпуска профессионалов, которые в дальнейшем внесут большой вклад в архитектуру, в предметную среду и в индустриальное производство страны.

Ключевые слова: концепция, концептуальный дизайн, принципы дизайна, стиль, идея, концептуалисты, индустриальный дизайн, направление.

Многие принципы и методики в дизайне частично заимствованы из смежных (или параллельных) профилей. Нет еще ответа на вопрос: что «ОН» такое, этот самый дизайн? Дизайн проник во все уголки мира, о нем говорят и дискутируют, много и пишут. За ответами на возникшие вопросы следует еще больше вопросов. Термин «design» — английское слово, производное от итальянского

«disegno», что означает не только чертеж и рисунок, но и сложные вещи, скорее, касающиеся области художника [1]. Много писали о дизайнерских предметах и обсуждали, какие все-таки эти вещи удобные и красивые, брали интервью у мировых дизайнеров по вопросу, как формулируется дизайнерское решение. По нашему мнению, это, скорее всего, слияние всех отдельных знаний в области художественного искусства, инженерии и архитектуры.

И все же: что такое дизайн?

«Дизайн» — явление «импортное», пришедшее к нам с Запада, не считая **ВХУТЕМАС** (*Высшие художественно-технические мастерские*) — московское учебное заведение, созданное в 1920 г. в Москве [2]. Очень часто «дизайн» понимают как деятельность художника в промышленности. Иногда он настолько выходит за границы художественного оформления, что начинает решать технические и промышленные задачи. В «дизайне» есть стили, направления, эпохи, как многие ошибочно считают, — основа для дизайна. Но это всего лишь совокупность признаков искусства определенного времени. При многочисленных определениях дизайна, сформулированных на Западе, основным считается принятое в 1964 г. на Международном семинаре по дизайнерскому образованию в Брюгге: «Дизайн — это творческая деятельность, целью которой является определение формальных качеств промышленных изделий. Эти качества включают и внешние черты изделия, но главным образом те структурные и функциональные взаимосвязи, которые превращают изделие в единое целое, как с точки зрения потребителя, так и с точки зрения изготовителя» [3]. Это определение не является окончательным.

Сейчас молодое поколение идет поступать в вузы именно на факультет «Дизайн», так как они понимают, что эта профессия очень востребована и перспективна. В этом «загадочном» понятии «дизайн» очень много философских доктрин, которые, в свою очередь, придают этой специальности какую-то неосознанную загадочность. Дизайн проникает в наш быт (мебель, архитектура, одежда, техника и т.д.). Он включает в себя очень много стилей и направлений, однако немногие проникают в его суть. Может быть, этот процесс появления дизайна в мире был неизбежен, так, скажем, это просто эволюция постаралась...? Ну или еще один вопрос философского характера: функция выражает эстетику формы и ее очертания или наоборот?... Подобные вопросы возникают у нас с первыми попытками осмысления сути дизайна.

В древности дизайн как профессия не существовал. Были архитекторы, инженеры, художники и т.д. с глубоким интеллектуально-художественным мышлением, при этом люди создавали шедевры, впечатляющие нас до сих пор. Дизайн же сегодня — это совокупность технического и художественного профилей. Дизайн, или предметное творчество, междисциплинарен. Согласно устоявшемуся мнению отечественных ученых Е.Н. Лазарева и М.А. Коськова, — это «не только древнейшая, но и, по-видимому, ярчайшая область интеграции знаний» [4]. Как и в древние времена, мы нуждаемся в дизайне, тем самым понимая, что суть его зачалась в древние эпохи и продолжает развиваться, проектируя себя в будущее. Можно сказать что «дизайн» пришел к нам из прошлого в настоящее, с большими планами на будущее.

Человек — хрупкое создание, и мир — суровое место для него, но, оставаясь хрупким созданием, благодаря интеллекту и изобретениям, человечество выжило. Начав с простого топора, мы начали создавать более сложные инструменты быта для выживания в суровых условиях. Можно сказать, что город для нас сейчас — это новая природа современности, или продукт многолетней истории, в которой определение дизайна, а также роль и статус дизайнера менялись вслед за различными переменами в экономике, политике, обществе. Повлияли на это также капитализм, индустриализация, ширпотреб и новые материалы, за ними следовали технологии, глобализация, охрана природы, война и мир, прихоти и мода.

В дизайне отразилось все то, что мы прошли за века. Он рассказывает историю современного мира через вещи, визуально менявшиеся со временем, — посуду, стулья, приборы, машины, инструменты и предметы ежедневного пользования. До промышленной революции все делали ремесленники в своих небольших мастерских и в малом количестве. Изделия мастеров были очень похожи дизайном, но каждое имело отличие в нюансах. Содержание дизайна очень размыто и обширно. Эстетика и функция в дизайне изучают главные роли, но внесенный замысел не менее важен и, зачастую, дает основную эмоциональную реакцию человека. Идейный замысел автора, в зачаточном состоянии идеи будущего проекта, — это чуть ли не самое главное, что потом может превратиться в шедевр. На сегодняшний день концептуалистов в дизайне мало, и мало кто понимает, что концепция — это суть явления, упрощенная для облегчения его понимания. В современном обществе все чаще слышим

слово «концепция» — это слово стало трендовым. Понятие «концепция» встречается и рассматривается во многих сферах деятельности человека — в дизайне, архитектуре, политике, экономике, менеджменте, инженерии, рекламе и т.д. — по-разному. В разных отраслях оно имеет свое значение.

Слово «концепция» образовано от латинского *conceptio*. — определённый способ понимания, трактовки каких-либо явлений, основная точка зрения, руководящая идея для их освещения [5].

Существует направление в искусстве «концептуализм», которое дает коренное переосмысление творческого процесса и результата работы дизайнера, нередко оправдывается направленностью на инновационные процессы. Концептуализация дает революционный взгляд и мышление кардинально новых идей. Проектная культура смыкается в концептуальность. В концептуальном дизайне самый важный аспект — это идея или концепция. Это значит, что все планы и решения любого проекта принимаются заранее. Идея становится тем механизмом, который задает форму и решает задачи, поставленные в планируемом проекте. Люди воспринимают дизайн таким, какой он есть. Дизайн для общества не является дизайном в глобальном понимании. Общество еще не воспринимает слово «дизайн» в полную силу этого понятия. И пока что немногие понимают, что дизайн очень сильно влияет на наше настроение, на психологическое состояние и на жизнь в общем. Дизайн может как загнать нас в «угол» и ввести в депрессивное состояние, так и повлиять на наше состояние позитивно и открыть нам новые горизонты уюта. Неэргономично спроектированная предметно-пространственная среда может вызвать в нас плохое душевное состояние и непосредственно повлиять на физическое. Кто-то к этому относится не так серьезно, и даже с неким скептицизмом, но все-таки факт остается фактом.

Сегодня люди часто путают два понятия — «концепция» и «тематика» в дизайне. И даже находятся те, которые ведут бурные дискуссии по этому вопросу. Говоря о тематике в дизайне, можно сказать точно, что это не «концепция», так как у этих двух понятий, кардинально разные специфика ряда задач и конечный результат. Если же говорить о тематике в контексте дизайна, мы ставим для себя задачу, главным образом, донести некий образ. Для этого мы прибегаем к истории, литературе, событиям, ну или к какому-либо персонажу. В случае с концепцией все по-другому. Она требует от нас рационального решения, абсолютной функции и в затруднительных ситуациях на стадии разработки — решения проблемы альтернативным путем. Дизайн бывает визуальным, действующим на чувства, его не потрогаешь и не пощупаешь, как, например, «онлайн». Это не есть дизайн, это есть концепция в дизайне.

Те предметы, которые мы создаем, должны отвечать за функциональность, вызывать те ощущения в человеке, которые бы шокировали в хорошем смысле и ввергали в растерянность. Концепции дизайна не могут быть на рынке, но они все равно могут вдохновить вас создать что-то так же, как футуристический и захватывающий «онлайн». Конструкции могут быть непрактичными в некоторых случаях. Сегодня на рынке переизбыток псевдодизайнерских вещей, но никто не задумывается над тем, что наша земля не резиновая, весь этот хлам просто некуда девать! По нашему мнению, дизайн должен создаваться по принципу: «не засоряй мир всяким ненужным хламом!», незачем распылять свои мозги на ту или иную «дизайнерскую» вещь, которая не оправдывает ни средств, ни то, что вы вложили в нее душу при разработке. Если мысленно сравнить и провести визуальный анализ в голове, как все предметы меняются и функционально, и визуально, многие предметы изменились до неузнаваемости за какой-то век, и очень много есть предметов, которые дополняют ту или иную вещь. Дизайнерская вещь должна сама говорить вам об интеллекте, вложенном в нее, при первом же знакомстве. Когда вы пользуетесь этим предметом или некой вещью, у вас не должны возникать к ней лишних вопросов по ее эксплуатации или внешнему виду. Она должна исчерпывающе рассказать о себе и максимально приблизиться к идеалу, как будто эта вещь от природы. Как лист дерева выделяет кислород и впитывает углекислый газ (это естественный процесс), так и дизайн предмета должен говорить сам за себя и (по умолчанию) решать те задачи, для которых его создали.

Попробуйте вспомнить все свои бытовые предметы домашнего обихода, 80-х или 90-х годов.

Что-то осталось у вас по сей день в быту?

А главное, выполняет ли эта вещь свою функциональную роль?

Вы думаете...

— Да, вроде были вещи, которые меня радовали, но в них не было самого малого, например, на бритве лезвий не хватало, телевизор был тяжелый, стены дома нельзя было помыть, так как обои были неводостойкие, ну или были лампочки, которые не экономили свет.

И наверняка найдутся 2, 3 вещи, которыми пользуетесь уже лет 20, а то и больше, и дизайн не перевоплотил их, или пока эта вещь не нуждается в этом абсолютно, по сей день радуя вас своей внешней эстетикой, и выполняет свою непосредственную функцию максимально.

Мы считаем, что только те предметы, которые прослужили вам от 20-ти лет и больше, можно назвать «чистым дизайном» с точки зрения функциональности. Дизайн имеет непосредственную связь с формальными качествами предмета, где понимаются не только яркие особенности его внешнего вида, но и структура, которая придает ему функциональное и композиционное единство. В дизайне взаимосвязаны два главных творческих поиска — от функции к форме и, наоборот, от формы к функции. Концептуальный дизайн — это интеллектуальный процесс в первую очередь, и в этой связи хочется привести в пример Дитера Рамса и его формулировку принципов в дизайне.

Дитер Рамс (нем. *Dieter Rams*; 20 мая 1932, Висбаден, Гессен) — немецкий промышленный дизайнер, ведущий дизайнер фирмы «Braun» с 1962 по 1995 гг., представитель школы функционализма в промышленном дизайне. Его «10 правил хорошего дизайна»:

1. Хороший дизайн инновационный.
2. Хороший дизайн делает продукт удобным.
3. Хороший дизайн эстетичен.
4. Хороший дизайн делает продукт понятным.
5. Хороший дизайн ненавязчив.
6. Хороший дизайн честен.
7. Хороший дизайн не устаревает.
8. Хороший дизайн проработан до последней детали.
9. Хороший дизайн не конфликтует со средой и является экологически чистым.
10. Хороший дизайн — это как можно меньше дизайна [6].

Без концептуальных идей дизайнер вообще не дизайнер, он просто ненужный кадр! Эта профессия очень молода и феноменальна, параллельных профессий много: архитектор, инженер-проектировщик, художник-оформитель и т.д. Существуют некоторые из основных смежных художественных понятий и терминов: среда, композиция, пропорции, ритм, цвет — это основной инструмент любого художественного оформления и дизайна в том числе. Проектирование дизайна — это достаточно трудоемкая и сложная работа. В основе своей это свежая идея видения проекта в целом. Понятия «дизайн» и «технологии» существуют вместе, негласно и неразрывно ощущают потребность друг в друге. Не надо забывать и о том, что любые новые технологии, которые сейчас существуют, — это результат рассекреченных военных технологий прошлого века. Ярким представителем промышленного дизайна является Этторе Соттсасс [7]. Серьезные авторские концепции переосмысления роли дизайна в материально-художественной культуре человечества могут служить в качестве экспериментальных работ в этой области предметного художественного творчества, выполнявшихся многогранным художником и дизайнером Италии Этторе Соттсассом в 70–80-е годы XX в. В 60–70-е годы его имя было связано с фирмой Оливетти, для которой он, наряду с М. Беллини и М. Ниццоли, разрабатывал тогда блестящие образцы дизайна портативных пишущих машинок, настольных электронно-счетных машин, конторской мебели и оборудования офисов.

В середине 60-х годов XX в. Э.Соттсасс, М. Беллини и Д.Ч. Коломбо занимали неоспоримо лидирующее положение в национальном и отчасти мировом дизайне. Каждая вещь, созданная кем-либо из них, вызывала и восхищение, и горячие споры в кругах дизайнеров, критиков-искусствоведов.

Высокая культура была залогом успешного сбыта продукции, сделанной по их проектам [8]. Сегодня мы видим, как концепции воплощаются в жизнь, приведем несколько примеров цепочки прототипов. Например, в древности появились библиотеки — это уже концепция, так как люди познавали мир через книги, тем самым появились здания, где было множество книг. А уже сегодня есть библиотеки, которые не держат в себе бумажную макулатуру. Их концепция заключается в том, что они адаптированы под электронную версию, сами книги уже несут условное понятие «КНИГА». В таких библиотеках располагаются электронные столы с гладкой сенсорной поверхностью, где загружен весь мировой фонд литературы, и т.д. И уже сейчас мы можем обойтись и без зданий библиотек, так как появился Интернет и электронные книги в продаже, т.е. мобильный электронный аппарат, который выполняет функцию книги. Можно ввести с помощью электронной клавиатуры название, затем издательство, год и читать то, что вы хотите и где вам угодно. Уже сегодня существуют такие кинотеатры, с концепцией формата «8d», когда на экране показывают фильм, где, например,

бушует океан или дует очень сильно ветер, какие-либо ярко выраженные климатические условия по сюжету проектируемого фильма. Весь этот климат вы ощущаете на себе с помощью специального технического оборудования, разработанного с концептуальной целью для кинотеатра. Эта концепция дает самые яркие эмоции после просмотра и живое присутствие себя в этом фильме.

Рассмотрим различные индустрии. Например, фастфуд и кофейные аппараты предлагают нам бумажную посуду, которая эргономично продумана и не обжигает наши руки, стаканы не проливают жидкость сквозь крышку. А теперь рассмотрим окна — окна домов или зданий сейчас пластиковые и шумоизоляционные. Они эстетично смотрятся и их легко мыть, не надо красить и утеплять каждый год. Их производят разных конфигураций, и рамы могут быть разного цвета, по желанию, чего не скажешь об их прототипе. Касаясь аппаратных устройств, на них сглаживают «торчащее» и ненужное, дабы функциональность и продуманность выразить через эстетику. Концепция в дизайне — это совокупность всех аспектов человеческой жизни, концепция упрощает наш быт. Надо помнить всегда, что не человек создан под мебель или дом, а наоборот! Концептуальный дизайнер нацелен на то, чтобы создавать вещи, отсекая все ненужное. Идеям не обязательно быть сложными. Многие лучшие идеи до «безобразия» просты. Простота лучших идей, зачастую, смешит нас своей очевидностью.

Концепция — это некий инструмент, включающий в себя оптическое, кинетическое, световое и колористическое направления. Концепция бывает и голосовой — музыкальной, наталкивая на мысли или чувства в человеке, что немаловажно. Когда мы заходим в магазин одежды, где играет соответствующая формату одежды музыка, ну или стилю интерьера бутика, нам приятно находиться там и ощущать это гармоничное оформление. Немаловажный штрих законченности и функциональности приводит к большому объему продаж. Когда дизайнер проектирует или разрабатывает дизайн, у него в мозгу срабатывают те или иные прототипы, или, как мы их называем, «тупики», которые не дают нам вообразить что-то, повернув на 180 градусов, наше мышление. Если собрать 10 человек с факультета «Дизайн» и дать им задание — зарисовать бытовой обычный предмет, но по-новому, они нарисуют этот предмет по прототипу и максимум, что они предложат в эскизе, — это цвет или материал, и то сделают это бездумно.

Задача дизайнера — создавать комфорт. Они не ученые, не инженеры, не писатели, но выполняют важную работу для общества. Надо отметить, что с помощью дизайна наше взаимодействие с предметом становится более осмысленным, более точным и продуманным. Вы не думаете о дизайне посуды до тех пор, пока не купите какую-нибудь страшную посуду. При проектировании чего-либо дизайнер должен задуматься о пользе этого предмета, т.е. о его содержимом и о его сущности. Нельзя пройти мимо таких основ, как линия, фактура, цвет, звук, форма, статика, динамика, нюанс. Это как неотъемлемая часть «организма» будущей вещи.

Специальность «Дизайн» очень молода, и только в связи с этим пока нет некой четкой математической формулы, или, скорее, некой единицы, которая послужила бы на начальной стадии проектирования и стала основополагающей и непосредственной частью в формировании концептуального мышления учащегося факультета «Дизайн». Специальность «Дизайн» не стоит на месте, стремительно развивается и дает хорошие плоды. Уже в скором времени эта «единица» концептуального мышления будет найдена и прочно ляжет в основу методики преподавания в вузах. Визуальное представление предмета дается нам с самого рождения, а ломать стереотипы у себя в голове очень сложно. Только когда мы видим действительно что-то такое, что вызвало у нас реакцию «ВАУ...!», тогда мы понимаем, что этот абсолютно продуманный предмет должен выглядеть именно так, а не иначе... А вы никогда не задумывались, почему многие предметы выглядят именно так... Запомнить надо одно, туда, куда мы боимся пойти в своем творческом мышлении, спотыкаемся о «тупики», боимся, что это нереально, где это уже перечит всяким законам физики, вот там как раз и находится тот клад идей концепций будущего.

Нельзя не сказать о еще одном негласном понятии в дизайне под названием «чистая концепция». К ней относятся предметы или целые пространства, которые разработаны только как выставочный экспонат, но эти предметы как бы подчеркивают возлагаемые на них надежды и перспективы будущего. Уже сегодня можно увидеть те вещи, которые совсем недавно были «чистой» концепцией, или, скажем, «стартап-идеями», которая когда-то была смешна и абсурдна для восприятия разумом. Это такие вещи, как пассажирский воздушный шар, карманный компьютер, солнечные батареи. Можно также к «чистой» концепции отнести электрическую лампу, реагирующую на звук, как ее называют — энергосберегающая. Только недавно можно было с некой шутливостью об этом мечтать,

а уже сегодня мы можем приобрести такую лампу в магазине. Наверное, сегодня можно сказать, что всем известная загадка «висит груша — нельзя скушать!» не так актуальна как раньше только потому, что форма лампы уже совсем не похожа на грушу, а имеет различную конфигурацию.

Концепция существует и в автоиндустрии. Выставки концептуальных разработок авто часто устраивает компания «Концепт-кар». Разрабатываются концепции для автомобилей, и эти концепции, скорее, футуристические фантазии, нежели транспорт. Кроме того, это, скорее, поисковая (эскизная) часть, воплощенная в реальность. Концепт-кар (англ. *concept* — идея, *car* — автомобиль) — прототип будущего автомобиля, предназначенный для демонстрации нового стиля, нового дизайна и технологии. Их часто выставляют на автошоу для проверки реакции зрителей, а уже по ней определяется будущее тех или иных решений. Создание первого концепт-кара приписывается дизайнеру General Motors Харли Эрлу (англ. *Harley Earl*) [9]. Концепт-кары практически никогда не идут в производство, а способствуют созданию и поддержанию образа той или иной марки, подготавливают общественное мнение к радикальным изменениям в дизайне или технической составляющей, устанавливают своего рода задел для стимулирования будущих исследований и разработок [10].

В архитектуре одним из концептуальных разработчиков является Заха Хадид. В 2004 г. она стала первой в истории женщиной-архитектором, награжденной Притцкеровской премией. Это очень кардинально мыслящий архитектор, который выражает через формы ведущую роль концепции в архитектуре и вносит принципиально новые идеи. Заха применила оригинальный подход к работе, отказавшись от проекций, она стала использовать живопись как метод проектирования. Ей не нравится, что современные студенты почти не умеют рисовать, предпочитая пользоваться компьютером. И для каждого своего проекта она делает по несколько сотен набросков, из которых потом рождается новый архитектурный шедевр [11]. Концепция архитектуры сегодняшнего времени выделяет актуальность бионических форм и глобальную концепцию экологического дизайна (Экодизайн).

«Чем полнее человек осознает себя субъектом природы, понимает свою ответственность за сохранение жизни на планете, соответствует возможностям природы в удовлетворении своих потребностей, вписан в природу, ее циклы и ритмы, тем выше уровень его экологической культуры» [12].

Идея экологических архитектурных сооружений в том, чтобы прекрасно вписываться в естественный пейзаж, и, конечно же, не менее важно, что этим необычным решением архитектуры пытаются привлечь внимание людей к экологически чистому строительству. Скажем, это большая акция по защите окружающей среды.

Элементы и процессы концепции, прослеживаются также в понятии термина «арт» (франц. *art*) — «искусство». Арт-дизайнеры работают над образным решением формы, т.е. можно сказать, что в состав проектного метода арт-дизайна включается художественный метод, существующий в искусстве, который Ю.Б. Боров определяет как способ образного мышления [13]. Суть бинома арт-дизайна — воплощение средствами дизайна задачи искусства [14]. При этом важно отметить, что два основных «ингредиента» арт-дизайна — дизайн и искусство — не механически совмещаются в арт-дизайн-объекте, а взаимодействуют на концептуальной основе.

Собственное поле арт-дизайна создал французский мастер-мебельщик (краснодеревщик), художник и музыкант Мишель Обри. Его произведения, — как правило, уникальные, тщательно продуманные, искусно мастерски выполненные, могут быть предназначены или только для эстетического восприятия в интерьерах, или также и для практического использования (в последних красота и польза органичны). Он увлекался изделиями мебели, плоскими и пространственными конструкциями, а также предметами с музыкальным звучанием (сочетание формы, цвета и звука). В концепции предметного творчества М. Обри явно прослеживаются синтез разных проявлений художественной культуры и стремление по-своему переосмыслить отношения вещи — пространства — человека [15]. В ландшафтном дизайне существует «Лэнд-арт» — одно из молодых направлений в искусстве (в переводе с английского языка «ландшафт» — искусство). Яркий пример концептуальной мысли в ландшафтном искусстве — это работа под названием «Солнечные тоннели». Автор проекта Нэнси Холт, американская художница, решила спроектировать этот объект в 1976 г. в Пустыне Большого Бассейна (GreatBasinDesert), на северо-западе штата Юта, только под воздействием солнца и неба. Работа несет концептуальный характер и рассчитана только на созерцание. Она очень впечатляет расположением, не говоря уже о габаритах и глубоком замысле автора. Объект состоит из бетонных труб около 6 м в длину и 3 м в диаметре. Оси тоннелей направлены на точки положения Солнца у горизонта и в них проделаны отверстия разного диаметра. Их конфигурация повторяет расположе-

ние звёзд четырех созвездий: Дракона, Персея, Голубя и Козерога. Солнечный свет, проникая через отверстия, создаёт движущиеся световые проекции этих созвездий на внутренней поверхности тоннелей. Относительный размер отверстий соответствует звёздной величине данных светил. Эта работа — пример высокого концептуального мышления. Подобные фантазии, или новый взгляд на пространство, оставляет после просмотра какой-нибудь фантастический фильм на тему «будущее», где предметно-пространственная среда, футуристические формы имеют непривычные физические свойства.

Говоря о концептуальном дизайне, нельзя не упомянуть школу «Баухауз» (нем. *Bauhaus, Hochschule für Bau und Gestaltung* — Высшая школа строительства и художественного конструирования, или *Staatliches Bauhaus*) — учебное заведение, существовавшее в Германии с 1919 по 1933 гг., а также художественное объединение, возникшее в рамках этого заведения, и соответствующее направление в архитектуре. Значительное влияние на развитие связей архитекторов и художников-конструкторов с живой практикой промышленного производства оказала деятельность художественно-технической школы «Баухауз» — средоточие многих революционных идей XX в. Не существовало школы в Европе, которая бы так охватывала многие стороны искусства и так полно воплощала, осуществляла в реальность свои идеи. Профессор Kurt Kranz, учащийся в те годы в школе «Баухауз», говорит: «Она существенно отличалась от других художественных школ и технических колледжей, она пыталась найти взаимоотношения с жизнью на эстетическом уровне».

Баухауз, значительно повлиял на города превратил их в механические машины. Вальтер Адольф Георг Гропиус (нем. *Walter Adolph Georg Gropius*, 18 мая 1883, Берлин — 5 июля 1969, Бостон) — немецкий архитектор, основатель и учредитель Баухауза. Творческое кредо Гропиуса: «Каждый предмет должен до конца отвечать своей цели, то есть выполнять свои практические функции, быть удобным, дешевым и красивым» [16]. «Вклад Баухауза состоял в том, что мы создали то, что я назвал бы визуальной наукой.» [17]. Баухауз был первой школой дизайна, в которой большой акцент сделан на индивидуальности учащегося, на его эмоции, чувства и интеллект. В школе учили дизайну, оставаясь в рамках контекста искусства, но особым образом. Поступая на курс, учащийся сразу брался непосредственно за процесс будущей цели. Вместо того, чтобы изучать, как раньше, историю искусства, теорию прошлых веков, учащийся сразу же брался за абстрактные формы, узнавал сведения о различных материалах и об их фактуре и теории цвета. Это было что-то вроде «грамматического познания», которым занимались около 6 месяцев, чтобы разобраться в своей индивидуальности и в том, каким путем пойти. Это была основная структура курса. В школе учащиеся студенты задались вопросом, а можно ли изобрести «стул», у которого не будет ножек и в принципе, всех остальных конструкций, что имеет самый стандартный стул, попросту, сжать воздух и посидеть на нем? Эта идея и есть «чистая концепция». Для кого-то эта идея покажется абсурдной, что даже в мышлении нашем имеет скептический настрой, но, однако, слово «онлайн» и его сущность, как ни странно, нас не удивляет на сегодняшний день... Скажем так, все что мы сейчас имеем в быту, те предметы, которые нас окружают, когда-то были стартап-концепцией нашего воображения! Не бойтесь абсурдных идей!

Список литературы

- [ЭР]. Режим доступа: <http://www.mirash.ru/imstat/web026.html>
- [ЭР]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- [ЭР]. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Glaz/06.php
- Андреева Е.Ю. Постмодернизм: искусство второй половины XX–нач. XXI в. — СПб.: Азбука-классика, 2007. — 487 с.
- [ЭР]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/concept>
- [ЭР]. Режим доступа: <http://oakhill.ru/blog/design/40.html>
- [ЭР]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/sotsass>
- Шатин Ю.В. Этторе Соттсасс // Техническая эстетика. — 1989. — № 9. — С. 25–29. <http://ru.wikipedia.org/wiki/concept-car>
- [ЭР]. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/general_motors
- [ЭР]. Режим доступа: <http://tannarh.narod.ru>
- [ЭР]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/gropius>

- 12 Аронов В.Р. Арт-дизайн в новейшем латышском искусстве // Творчество. — 1989. — № 9. — С. 14; Аронов В.Р. Дизайн в культуре XX века: анализ теорет. концепций: Автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. — М., 1995. — 38 с.
- 13 Файф Г. Мишель Обри: собственное поле дизайна // Мир дизайна. — 1999. — № 3. — С. 66–71.
- 14 [ЭР]. Режим доступа: http://www.youtube.com/bauhaus_056
- 15 Теслинов А.Г. Концептуальное проектирование сложных решений. — СПб.: Питер. — 2009. — 288 с.

Р.М.Дарабаева, С.И.Шалабаев, К.С.Кошенов

«Дизайн» мамандығындағы концептуалды ойдың рөлі

Мақалада ғимараттың және барлық пәндік-ая ортаның композициялық шешіміне ықпал ететін концептуалды идея қарастырылған. Шығармашылық оқыту үрдісін шабыттаушы элемент ретінде дизайнға оқытудың тұжырымдамасы көрсетілген. Авторлар «тұжырымдама» түсінігіне анықтама беріп, болашақ кәсіби мамандардың сәулет, заттық орта, сондай-ақ мемлекеттің индустриалды өндірісіне үлес қосуға мүмкіндік жасайды.

R.M.Darabaeva, S.I.Shalabaev, K.S.Koshenov

The conceptual thinking of «Design»

The article discusses the conceptual idea, which may have a significant impact on the composition solution building and the entire object space environment as a whole. Describes the development of concepts in learning design, this is not enough significant element that stimulates creative learning process. The authors analyzed the concept of «concept» in theoretical and practical importance as a technique training, which gives rise to a huge release of professionals in the future will contribute to the architecture to the subject Wednesday, and industrial production of the country.

References

- 1 [ER]. Access mode: <http://www.mirash.ru/imstat/web026.html>
- 2 [ER]. Access mode: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- 3 [ER]. Access mode: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Glaz/06.php
- 4 Andreeva E.Yu. *Postmodernism: art of the second half of XX– beginning. XXI century* / St. Petersburg: ABC – Classics, 2007, 487 with.
- 5 [ER]. Access mode: <http://ru.wikipedia.org/wiki/concept>
- 6 [ER]. Access mode: <http://oakhill.ru/blog/design/40.html>
- 7 [ER]. Access mode: <http://ru.wikipedia.org/sotsass>
- 8 Shatin Yu.V. *Ettore Sottsass* / YuV.Shatin // Technical Aesthetics, 1989, 9, p. 25–29. 9. <http://ru.wikipedia.org/wiki/concept-car>
- 9 [ER]. Access mode: http://ru.wikipedia.org/wiki/general_motors
- 10 [ER]. Access mode: <http://tannarh.narod.ru>
- 11 [ER]. Access mode: <http://ru.wikipedia.org/gropius>
- 12 Aronov V.R. *Art Design in the latest Latvian art* // Creativity, 1989, 9, p. 14; Aronov V.R. Design culture of the XX century: an analysis of theor. concepts: Author. dis. ... Dr. Art History, Moscow, 1995, 38.
- 13 Fife Michelle G. *Aubrey own field of design* / Fife // World Design, 1999, 3, p. 66–71.
- 14 http://www.youtube.com/bauhaus_056
- 15 Teslin A.G. *Conceptual design of complex solutions*, St. Petersburg: «Peter», 2009, 288.

У.А.Қосыбаева, И.С.Қауымбек, Р.А.Оразбекова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: umit1980@mail.ru))

Математикадан сыныптан тыс оқытуды ұйымдастырудағы мұғалімнің рөлі

Мақалада математикадан сыныптан тыс оқытуды ұйымдастыру мәселелері қарастырылған. Авторлар 5В010900 – «Математика» мамандығында оқытылатын «Математикадан сыныптан тыс жұмыстар» пәнінің құрылымын сипаттаған. Жалпы білім беретін орта мектеп және жоғары оқу орыны арасындағы педагогикалық байланыс нәтижелері талданған. Математика пәнінен үйірме жұмыстарын жоспарлауға қойылатын талаптар көрсетілген.

Кілт сөздер: үйірме, математикадан сыныптан тыс, ұйымдастыру, сабақ, қызығушылық, үйірме талаптары, тақырыптық жоспар, алгебра, геометрия, таңдау компоненті.

Тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасы үшін елдің ертеңі жарқын, болашағымыз кемелді, ұрпағымыз сауатты болуы үшін, әрине, еліміздің дамуының басқа бағыттарымен қатар, білім саласы да ерекше маңыздылыққа ие болуы қажет. Білім берудің бүгінгі күнгі талабы — оқушының жан-жақты іс-әрекеттік қабілетінің дамуы. Оқушыны дамытуда ежелгі замандардан бері математиканың алар орны ерекше. Математика ғылымының өзге ғылымдар мен техниканың қарқынды дамуына қосар үлесі аз болған жоқ. Математика — барлық ғылымдардың логикалық негізі болғандықтан да, математика оқушының дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады, оны шыңдай түседі, оған қоса өзге салаларды дұрыс қабылдауға көмек береді.

Бүгінге оқушылар арасында математика ғылымына деген қызығушылықтың төмендегені ешкімге де жасырын емес. Мүмкін, оның салдарынан әріден іздеу қажет шығар. Қалай дегенмен де өзге салалардың қарқынмен дамуына негіз болатын математиканың ешқашан өлмесі анық тұжырым. Бұл кемшіліктің орнын толтыру үшін, яғни, мектеп оқушыларының пәнге деген көзқарасын әр түрлі факторлармен: жеке басының және пәннің ерекшеліктерімен қатар оқыту әдісімен өзрету қажет секілді. Оқушылардың жас ерекшеліктерін есепке ала отыра, пәнге деген ынтасын арттыру мақсатында үйірме жұмысын ұйымдастырудың маңызы зор. Мектеп бағдарламасынан ауытқи алмайтын пән мұғалімі үшін 45 мин ішінде балаларға жаңа тақырыпты түсіндіру, бекіту, үй тапсырмасын қарау секілді шараларды қамтумен бірге, баланың бойындағы жеке қабілетті ескере жұмыс жасау, қиындық туғызады. Сондықтан да бұл мүмкіндікті пәннен өткізілетін сыныптан тыс арқылы қолдануға болады. Оқушылардың басым бөлігінің математика пәніне қызығушылығының артуы ең алдымен үйірме жұмысының қаншалықты дұрыс ұйымдастырылғанына байланысты болмақ. Үйірме жұмысында оқушылардың математика тарихынан алынған мағлұматтармен және көрнекті математиктердің өмірбаянымен, ғылыми еңбектерімен таныстыру мұғалімнің сыныптан тыс жұмыстарын жандандырады. Баланың ой-өрісін дамытатын логикалық есептер шығаруға, қалжың есептерді талдауға, викториналық сұрақтарға, оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытатын математикалық сандық ребустарға, қиынырақ есептерге уақыттың бөлінгені де дұрыс. Мектептегі математика пәнінен сыныптан тыс жұмыстардың негізгі түріне — үйірме жұмыстары жатады. Математикалық үйірме оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырумен қатар, математикалық ой-өрісін, шығармашылық қабілеттерін дамытуға, өзіндік жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыруға математикалық білімінің сапасын жоғары деңгейге көтеруге септігін тигізеді [1]. Негізінен, барлық сыныптардағы математикалық үйірмелер екі деңгейде болуы мүмкін: біреуі — үлгерімі жоғары деңгейдегі оқушылар үшін, екіншісі — үлгерімі орта деңгейдегі оқушылар үшін. Математика — барлық ғылымдардың логикалық негізі, демек, математика оқушының дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады, оны шыңдай түседі және әлемде болып жатқан жаңалықтарды дұрыс қабылдауға көмек береді.

Оқушылардың пәнге деген көзқарасы әр түрлі факторлармен: жеке басының және пәннің ерекшеліктерімен қатар, оқыту әдісімен анықталады. Олардың осындай ерекшеліктерін ескере отырып, пәнге деген ынтасын арттыру мақсатында үйірме жұмысын ұйымдастырудың маңызы зор. Көпшілік оқушылардың, үйірме мүшелерінің математика пәніне қызығушылығының артуы оны оқыту әдісінде үйірме жұмысының қаншалықты дұрыс ұйымдастырылғанына байланысты.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің 5В010900 – «Математика» мамандығында таңдау компоненті ретінде күндізгі және сырттай оқыту түрінде «Математикадан сыныптан тыс жұмыстар» пәні оқытылады. Бұл пәнді оқытудың негізгі мақсаты — студенттерді математикадан сыныптан тыс жұмыстарды жүргізуге дайындау. Математикадан сыныптан тыс жұмыстардың түрлері және мазмұнымен, оларды ұйымдастыру және жүргізу әдістемесімен таныстыру. Оқу-әдістемелік әдебиеттердегі математикадан сыныптан тыс жұмыстар бойынша жазылған материалдармен танысып оларға талдау жасау болса, ал пәнді үйренудің міндеттері: математикадан сыныптан тыс әр алуан жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізуді әдістемесін үйрену; оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып математикадан үйірме жоспарларын жасауға үйрену; үйірме сабақтарына, сабақтан тыс оқуға, математикалық шығармаларға қажетті материалдарды іріктеуге үйрену; математикалық кештер тақырыбын және мазмұнын іріктеуге үйрену; математикалық жарыстарға (олимпиадалар, конкурстар, викториналар) материалдарды іріктеуге үйрену болып табылады. Пәннің тақырыптық жоспары келесі тақырыптарды қамтиды:

1. Үйірме сабақтарын ұйымдастыру:
 - 1.1 Үйірменің бірінші сабағы.
 - 1.2 Үйірме жұмыстарының формалары.
 - 1.3 Үйірмені жоспарлау.
 - 1.4 Үйірме мүшелерінің баяндамалары.
 - 1.5 Үйірменің соңғы сабағы.
2. Үйірме сабақтарының тақырыптары: 5–6 сыныптар; 7–8 сыныптар; 9 сынып.
3. Сабақтан тыс оқу. Математикалық шығармалар.
4. Мектептегі математикалық баспасөз:
 - 4.1 Математикалық қабырға газеті.
 - 4.2 Математикалық үйірме журналы. Математикалық баспасөздің басқа да формалары.
5. Математикалық кештер:
 - 5.1 Кешке дайындық.
 - 5.2 Кештің мазмұны.
 - 5.3 Математикалық кештердің бағдарламасының үлгілері.
6. Математикалық жарыстар:
 - 6.1 Математикалық олимпиадалар.
 - 6.2 Математикалық конкурстар, турнирлер.
 - 6.3 Математикалық викториналар.

Жалпы математикадан сыныптан тыс жұмыстардың ішінде басымдылық танытатыны үйірме жұмыстары болғандықтан да, пән мұғалімдері үйірменің жоспарын өздері құрып, өткізеді. Үйірмеде өткізілетін шаралар баланы зеріктірмейтіндей, шаршатпайтындай, қызығушылығын оятатындай, тіпті кей жағдайда өзге балалармен жарысатындай болып өткізілсе, нұр үстіне нұр болар еді. Бүгінде мектеп бітірушілері арасында басым көпшілігі ең күрделі деп математика пәнін есептейтін болғандықтан да, осы пән бойынша қосымша сабақтар жиі ұйымдастырылып, тест кезінде болатын типтік есептер талданады.

Математикалық үйірмедегі сабақтар төмендегі жоспар негізінде жүргізіледі:

- математика тарихына байланысты үйірме мүшесінің 5–10 минутқа шақталған баяндамасы, үйірме жетекшісінің немесе үйірме мүшелерінің тақырыпқа сәйкес хабарламалары;
- есептер шығару, оның ішінде жоғарғы қиындықтағы есептер;
- жаттықтыру есептерін және жаңылтпаш есептерін шығару;
- жоғары оқу орындарына түсу емтихандарының конкурстық есептерімен, ҰБТ-де ұсынылған тапсырмалармен үйірме мүшелерін таныстыру;
- оқушыларының әр түрлі сұрақтарына жауап беру.

Үйірме мүшелерін конкурстық есептермен таныстыру, жоғары оқу орындарына түсу емтихандарының есептерінің ҰБТ тапсырмаларының деңгейі жайлы мағлұмат алуға мүмкіндік береді. Мұндай есептердің шартымен үйірме мүшелерін әр сабақтың сонында таныстырған тиімді. Тапсырмаларды оқушылар қалауы бойынша өз бетінше үйде орындалуына болады, үй тапсырымасын орындау оқушыларға міндеттелмейді. Оқу материалдары қиындығының өсу тәртібіне сәйкес орналастырылады. Есептердің қысқа және тиімді жолмен шығарылуына назар ауарылады, шығарылған есептердің рәсімделуіне шек қойылмайды, бірақ математикалық тұрғыдан дұрыс болуы талап етіледі.

Бала бойындағы шығармашылық бастаманың басымдылығы геометриялық салу есептерін шығаруда ерекше байқалатын болғандықтан да, бұл есептердің математикалық ойлау қабілетін дамытудағы өзіндік ерекше орыны бар. Есептің шартын өзгерткен жағдайда қанша шешімі болатынын анықтап, нақты шешімдерін көрсету де баланың зерікпеуіне көмегін береді.

Оқу материалының мазмұнын мектепте оқытылатын математика пәнінің оқу материалдарының логикалық жалғасы ретінде қарастыруға болады. Дегенмен, қолданбалы есептердің аясында көп есептер талданады, өйткені «қолданбалы есептер — кәсіби бағыттылық құралы» деп санаймыз.

«Математиканың қорғанын тек күштілер мен батылдар ғана бұза алады» деген А.П.Конфоровичтің нақыл сөзін толық жүзеге асыру үшін бала математикадан тек мықты ғана емес, аса мықты болуы керек. Ол үшін, әрине, математикадан қосымша тапсырмалар орындалып, көптеген жұмыстар жүзеге асырылуы тиісті екені түсінікті. Бұл шаралар оқушының математикалық сауаттылығын арттырады, математикалық ойлау қабілеттері мен есептеу дағдыларын дамытады, дұрыс шешімдер табу үшін зерттеушілік әрекетпен айналысуға үйретеді, оқушылардың шығармашылық-эвристикалық қабілеттерін жетілдіреді және де есептердің шешімін табуда табандылыққа, шапшаңдыққа, өздігінен жұмыс жасауға және белсенділікке тәрбиелейді [2].

Баладан күтілетін нәтиже әдетте жоғары болатындығы сөзсіз. Баланы сол деңгейге жеткізуге тырысатын мұғалімнің әдістемесі де назардан тыс қала алмайды. Себебі оқу үрдісінде мұғалімнің әдістемесі ең басты көрсеткіштердің бірі болып келеді және солай бола береді де. Олай дейтін себебіміз оқушылардың шығармашылық қызметінің дамуы көбінесе сыныптан тыс жұмыстар барысында жүзеге асады. Оқыту барысындағы оқушылардың танымдық белсенділігі мен ізденімпаздық шығармашылығы, оны арнайы басқарудың маңыздылығын кезінде Сократ та атап көрсеткен. Сабақтан тыс жұмыс оқу жұмысын толықтырып, материалды оқушыға терең түсіндіруге, шығармашылық қабілеттерін дамыту барысында ұйымдастырылады. «Сыныптан тыс жұмыс» ұғымы өте кең. Ол мазмұны, бағыты, әдісі, тағайындалуы, формасы мен жолдары жағынан білімділікті қажет етеді. Мысалы, үйірмелер отырысы, қосымша сабақтар, мерекелік шаралар мен кештер өткізу осы сыныптан тыс жұмыстарға жатады. Математикадан сыныптан тыс жұмыстар пәнаралық байланысты да нығайта түседі. Сыныптан тыс жұмыс бұл мұғалімдер мен оқушылардың сыныптан тыс уақыттағы әр түрлі «іс-әрекеттері мен іс-шараларын» ұйымдастыру болып табылады. Сыныптан тыс жұмыс — сыныптан тыс уақыттағы өткізілетін және оқу жоспарына кіретін әр түрлі оқу-тәрбиелік іс-шаралар. Тәрбие жұмысының негізгі бөлігі болып саналатын сыныптан тыс жұмыстар баланың өмірге қажетті әлеуметтік ортадағы тәжірибесі мен қоғамдық құндылықтарды қабылдауын қалыптастырады. Түрлі формадағы сыныптан тыс жұмыстар оқушының күнделікті сабақта байқала бермейтін жеке қабілеттері мен мүмкіндіктерін ашады. Сыныптан тыс жұмыстың әр түрлі болуы оқушының өзіне сенімділігін, өзін дұрыс бақылауын қалыптастырады, сонымен қатар әр түрлі жұмыстар оқушының іс-тәжірибесі мен дағдысын, адам қызметінің әр түрлілігі туралы білімі мен біліктілігін арттырады. Сыныптан тыс жұмыстарда оқушылар бір-бірімен барлық жағынан қарым-қатынаста болады. Әр түрлі сыныптан тыс жұмыстарда оқушылар өзінің жаңа қабілеттерін ашып қана қоймай, ұжымдасып жұмыс істеуге үйренеді.

Сыныптан тыс жұмыстарды оқушылардың белгілі бір уақыт ішінде алған білімдерін тәжірибелерін ескере отырып, ұйымдастыру қажет.

Математикадан сыныптан тыс жұмыстың ең маңызды міндеттерінің бірі — оқушылардың математика әдебиеттерін оқуға дағдысын қалыптастыру. Ынтасы жоқ оқырман үшін математика кітаптарын немесе мақалаларын оқу едәуір қиындыққа әкеледі. Бұл қиындықтар неден тұрады?

Ең алдымен материал мазмұнының қысқа болуы. Мазмұның қысқалығы көбінесе жалпы жағдайды қарастырып кеткенде көрінеді. Алайда тәжірибесі жоқ оқырманның түсінуі үшін бір, екі дербес жағдайын қарастырып кеткен жөн. Көп жағдайда автор есептің шешімін қалай тапқанын, теореманы қалай дәлелдегенін немесе ол қандай жай жағдайлар мен дербес ойлардан итерілгенін, қандай формулаларды қолданғанын атап кетпейді. Көбінесе болмашы есептерді қарастырмай олардың орнына: «Бұл жерден оңай алуға болады», «көру қиын емес» деген сөздер қолданылады. Ал есептердің шешімін жүзеге асыру оқырмандарға беріледі [3].

Бұл айтылған математикалық жұмыстың ерекшеліктері әдетте мазмұнның анықтығын туғызады. Алайда жаңа бастаған оқырман бұл жерден ең алдымен қызықсыздықты көреді.

Математикалық жұмысты оқу үшін логикалық ойлаудың айқын дағдысы талап етіледі. Математикалық мақалалар мен әдебиеттерде барлық пікір қарапайым және элементар ой қорытындыларына бөлініп кетпейді; ауызша сөйлеуге тән логикалық пауза да, логикалық екпін де

жок; көп жағдайда оқырмандарға математика кітаптарында жазылғандарды түсіну қиындығын, бірақ мұғалімнің ауызша түсіндіргенін оңай түсінетінін осы жағдаймен түсіндіруге болады.

Математика кітаптарына ұсыныс көбінесе геометриялық фигуралардың арасындағы байланыстың анықталғанынан көрінеді, бұл байланысты түсіну үшін кеңістікті елестетуінің дамығанын талап етеді.

Математикалық оқулықтармен, мақалалармен жұмыс істеу оны оқып шығудан ғана емес, сондай-ақ мұнда айтылмай кеткендерді қалпына келтіруден тұрады. Оқушының математикалық әдебиетті оқу кезіндегі аздаған дағдылары сабақ үстінде және үй жұмыстарын (кітаптармен жұмыс істеуде және т.б.) орындау кезде қалыптасады.

Енді мұғалімнің сыныптан тыс оқытуды ұйымдастырудағы жұмысын талдайық. Мұғалімнің сабақта немесе үйірме жұмыстарында математика оқулықтарына және математика тарихына деген оқушылардың қызығушылығын арттыруға мүмкіншілігі бар. Мысалы, IX сыныпта π санын және дөңгелектің квадратурасы туралы айтқанда, мұғалім оқушыларға көптеген қызық мағлұматты П.И.Перельманнның «Қызықты геометрия» немесе Ф.Рудтоның «Дөңгелектің квадратурасы туралы» атты кітаптарынан алуға болатынын айта кетеді. Сонымен қатар оқушыларға ол кітаптың атын ұсынады. Әрдайым ұсынылған әдебиеттермен танысқысы келетін ең болмағанда бір оқушы табылады.

Берілген тапсырма жауаптарына ұсынылған әдебиеттерді қолданатын оқушыларды жүйелі түрде дамытып отыру керек. Оқушыларға осындай кеңейтулер болатынын ескерту де орынды. Жеке тапсырмаларды орындауда оқушыларға ұсынылған әдебиеттер немесе мақалалар бойынша тарихи мәліметтер мен (мысалы VIII сыныпта Декарт немесе Виет, IX сыныпта Ньютонның логарифм туралы және т.б.) теоремалардың дәлелдеуін дайындауын ұсыну керек. Егер мұғалім жаңа кітаптар немесе мақалалар шығуын үнемі бақылап жүрген болса, онда ол өзінің оқушыларына жаңа мәліметтер беруіне мүмкіндігі бар. Оқушыларға ұсынылатын математика кітаптары мен мақалаларын байқап беру керек. Егер біз ұсынылған әдебиет оқушыға түсініксіз болып және ол әдебиетке түсініктеме берілмесе, онда келесі жолы оқушы біздің ұсынылған әдебиетке көңіл бөлмейді. Қандай да бір әдебиетті оқуға жай атап кету аздық етеді. Сонымен қатар оқушыға бұл әдебиетті оқуда қандай қиындықтар болатынын және оны қалай жеңе білу керектігін, қалай айналып өтіп кетуге болатынын айта кеткен жөн; сонымен қатар қандай (бет, тарау) жерлерге көңіл бөлу керек немесе алғашқы оқудан бастап қандай (бет, тарау) жерлерге көңіл бөлу керек еместігін айтқан жөн; оқушыларға кітапты көрсету керек; кітаптан үзінді айтып (немесе оқып) беру керек; оны қай жерден, қалай алуға болатынын айту керек, кейде алуына көмектесу керек.

Математика оқулықтарына деген қызығушылық пен дағдының артуы математикалық үйірменің құрылуына үлкен ықпалын тигізеді. Үйірме сабақтарында анда-санда жаңа кітаптар туралы хабарлап отыруға болады. Математикамен байланысты әңгіме, очерк және үзінділер оқудан ұжымдық оқу ұйымдастыруға болады. Әрбір үйірменің соңында оқушыларға берілген тапсырма бойынша қолдануға әдебиеттер ұсыну да өз көмегін тигізеді.

Жүйелі жұмыстардың бірі — ол математикадан газеттер шығару. Математикалық қабырға газеттердің негізгі мақсаты — ұсынылған әдебиеттерге деген рецензиялар және жаңа әдебиеттерге арналған аннотация мен мақалаларды жазу. Бұл аннотациялар мынандай тақырыптармен «Мына кітапты оқы», «Қызықты мақала» және т.б. араласып кетеді. Тақырыптар кітаптың мазмұнынан алынады да қосымша мәліметтер үшін қабырға газеттің соңында бір-екі мақала немесе кітаптың атын жазып қою қажет [4].

Мұғалім оқушыға қандай да бір математикалық әдебиетті ұсынғаннан кейін, сол оқушымен осы кітап жайлы сөйлесуі немесе қажетті бір бөлігін бірігіп оқып, кітаптың қиындығын шешуге көмектесуі керек. Әңгімелесу кезінде мұғалім оқушының математикадан қандай сұраққа икемді екенін анықтайды. Сонда мұғалім оқушыға математикадан қандай әдебиеттерді оқуға болатынына кеңес бере алады, егер оқушы мектеп бағдарламасындағы әдебиеттерін қиналмай оқи алса, онда мұғалім оған жоғары математикадағы сұрақтар бойынша әдебиеттер ұсынуына болады. Мұғалімдер ұсынған әдебиеттер әрдайым табыла бермейді. Сондықтан үйірмеде кішігірім математикалық кітапхана құрылады. Ол кітапханаға үйірме мүшелерінен арнайы тандап алынған кітапханашы тағайындалады. Кітапханаға қажет кітаптарды әр түрлі кітапханалардан және мұғалімдер мен оқушылардан алады, кейбір кітаптарды кітапханаға оқушылар мен мұғалімдер сыйлайды. Математикалық кітапханадағы кітаптың кейбіреуін өзіндік бақылау үшін сұрақтар тізіміне енгізу тиімді. Мұндай сұрақнаманы құрауды оқушыға тапсыруға болады.

Математикалық кітаптарға қызығушылықты арттыруда, математикалық конференциялар, үйірмелік сабақтар, жиналыстар жүргізуде маңызды орын алады. Мысалы: «Маған осындай да бір кітаптың несі ұнайды?», «Мен қандай қызықты математикалық кітап оқыдым?». Қандай конференцияларда математикалық кітаптардың (мақалалардың) мазмұны бойынша қандай викторина ұйымдастыруға болады.

Жоғарыда айтылғандарға қоса оқушылардың математика кітаптарына деген қызығушылығын, нақты бір сұрақ бойынша кітаптарға арналған сайыстар бойынша арттыруға болады. Мысалы: «Біздің елдің математиктері», «Геометрияның атақты теоремалары», «Атақты математиктер» және т.б. тақырыптар бойынша сайыстар жүргізуге болады. Барлық сұрақтар бірнеше бөліктерге (төрт, бес бөліктерге) бөлінеді. Әр бөлікте шамамен бірдей көлемді сұрақтар мен тапсырмалар беріледі. Әрбір сұрақ сериясы жеке плакаттарға (немесе қабырға газеттеріне) орналастырылады. Әрбір жарияланған жеке сериялар аралығы — 2–3 апта. Әрбір сұрақ суреттермен және текстермен қатар басылады. Кезекті шығатын сұрақтармен қоса алдыңғы сұрақтарға дұрыс жауап берген оқушылардың аты-жөні мен сұрақтардың дұрыс жауаптары жарияланады. Қандайда бір сұраққа жауап беру үшін оқушы әдебиеттерді қарастырады. Ол көптеген жаңа мағлұматтар алады. Осындай сайыстарды жастар газетінде, облыстық және республикалық радиобаскармаларында өткізіп отырса, жақсы болар еді. Мұғалімдерге ұсынылатын бір шара — ол математикадан сыныптан тыс оқу үшін әрбір сыныпта әдемі ұйымдастырылған кітаптар мен мақалалар (аннотациялар) тізімі. Аннотацияны кітаптарда жазылған қандай да бір тапсырмалардан, қызықты фактілерден және т.б. бастауға болады. Тізімдер мынадай: «Математикадан не оқу керек?», «Сен бұл кітапты оқыдың ба?» және т.б. тақырыптармен араласып кетеді.

Оқушының бойындағы қасиетін дамыта түсу мақсатында математикалық шығармалар да ұйымдастыруға болады. Кейбір мұғалімдер өз сыныбының әрбір оқушысына екі-үш тоқсанда математикалық тақырыпқа шығарма жазуды тапсырады. Кейбір мектептерде математикалық шығармаларды үйірме мүшелері ғана жазады және де ең жақсы шығармалар үйірмелердің математикалық журналында жазылады. Өкініштісі, мұндай жұмыстардың орындалуы оқушы өзіне берілген кітаптан тақырыбына қатысты текстерін көшіріп алуымен шектеледі. Яғни, оқушыға берілетін тақырып қосымша түсіндірілмейді, бір ғана әдебиет ұсынылады және т.б.

Көп жағдайда математикалық шығармалар үйірме мүшелеріне тапсырма ретінде беріледі. Қандай да бір зерттеу жүргізілген, кейбір фигуралардың қасиеттері байқалған және өз бетінше математикалық сөйлемдерді дәлелдеген оқушының шығармасы ең құнды және қызықты шығарма болады. Бұрынан белгілі фактілерді өз бетінші ашуға немесе дәлелдеуге мүмкіндік беретін тақырыптарға аса назар аудару керек. Мысалы, «Птоломей теоремасы және оның қосымшалары» атты тақырып. Мұғалім тек қана әдебиеттер тізімін жасаумен ғана шектелмей, бұл әдебиеттерді қандай ретпен пайдалану туралы нұсқауды да беру керек [5].

Егер қарастырылатын тақырып берілген әдебиетте толық мағлұматпен бар болса, онда оқушыға барлық әдебиетті ұсынып, біз оның шығармашылық мүмкіндіктерін шектейміз. Кейбір тақырыптар үшін оқушыларға ешбір әдебиеттер тізімі берілмей, тек қажетті нұсқаулар беріледі. Мысалы, «Птоломей теоремасын» ұсынып, теореманың құрылымы мен дәлелдемесінің идеясына қатысты кейбір нұсқаулар беру керек. Дәлелдемесін оқушының өзі жасайды. Оқушы шығарма жазу кезіндегі орындайтын жұмысты алдымен мұғаліммен бірігіп талдау керек. Мұғалім оқушыға жұмысты бермес бұрын оның жоспарын алдын ала құру керек.

Оқушы шығармасы үшін бірнеше тақырыптарды мысалға келтірейік:

- 1) Үшбұрыштың кейбір нүктелерінің орналасуына қарап үшбұрыш құру керек;
- 2) Бұрыштары арифметикалық прогрессия құрайтын үшбұрыштың қасиеттері;
- 3) Диагональдары өзара перпендикуляр төртбұрыштың қасиеттері;
- 4) Сырттай сызылған параллелограмм;
- 5) Стюарт теоремалары және оның қосымшалары;
- 6) Птоломей теоремасы және оның қосымшалары;
- 7) Үшбұрышқа және төртбұрышқа аналог болатын тетраэдрдың қасиеттері;
- 8) Шеңберге іштей сызылған үшбұрыштың шеңбердегі кейбір сызықтары арқылы құрылуы;
- 9) Дұрыс көпжақтардың симметрия элементтері;
- 10) Жазықтықтағы n нүктелерден бірдей қашықтықта жатқан шеңберлер саны;
- 11) n нүктелерден бірдей қашықтықта жатқан сфералар саны;
- 12) Сызықты емес теңдеулер шешімін табу үшін қолданылатын жасанды әдістер;

13) Шахмат тақтасындағы математикалық есептер (шахмат тақтасын әр түрлі фигуралармен жүргізу; шахмат тақтасына фигураларды әр түрлі орналастыру және т.б.);

15) Үш қабырғасы және екі бұрышы арқылы төртбұрыш салу (толық зерттеумен);

16) Параллелепипедтегі геодезикалық сызықтар (өз бетінше есеп құрастырып және оны шешу, мысалы, «өрмекші және шыбын» есебі).

Жеке геометриялық түрлендірулерді зерттеуге арналған шығармалар өте қызықты болады. Бұл сыныпсикалық түрлендірулер болуы мүмкін (әр түрлі қозғалыс түрлері, орта ұқсастық, инверсия, аффиндік түрлендіру немесе оның дербес жағдайлары және т.с.с.). Сонымен қатар толық анықталмаған түрлендірулерді де ұсынуға болады.

Қорыта айтқанда, жалпы білім беретін орта мектептерде математика пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстар ұйымдастырылуы кезінде сол сыныптағы пән мұғалімі мен үйірме жетекшісі арасында алдымен тығыз қарым-қатынас орнауы тиіс. Оқушының пәннен байқалған қызығушылығын сыныптан тыс сабақтарда дамыта түсу мақсатына бағытталған тапсырмалар қамтылса, тиімділікті арттырады. Екіншіден, мектептердегі математика пәнінің мұғалімдері бүгінгі жоғары оқу орындарының студенттері болғандықтан да, оқу жоспарында «Математикадан сыныптан тыс жұмыстар» пәні түспеуі орынды. Таңдау компоненті ретінде біздің университетімізде оқытылып келе жатқан осы пәннің болашақ математика мұғалімдері үшін берері көп екені анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Гарднер М.* Математические чудеса и тайны. — М.: Наука, 1964. — 261 с.
- 2 *Котов А.Я.* Вечера занимательной арифметики. — М.: Просвещение, 1967. — 117 с.
- 3 *Бидосов Э.* Математиканы оқыту методикасы. — Алматы: Мектеп, 1989. — 235 б.
- 4 *Әбілқасымова А.Е.* Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. — Алматы: Мектеп, 1998. — 341 б.
- 5 *Гук Е.Я.* Занимательные математические игры. — 2-е изд. — М.: Знание, 1987. — 236 с.

У.А.Қосыбаева, И.С.Қауымбек, Р.А.Оразбекова

Роль учителя в вопросах организации внеклассной работы по математике

В статье рассмотрены вопросы организации внеклассной работы по математике. Авторами описана структура дисциплины «Внеклассная работа по математике», изучаемая студентами специальности 5В010900 – «Математика». Проанализированы результаты педагогической связи между общеобразовательной школой и высшим учебным заведением. Авторами определены требования к планированию мероприятий кружковых работ по математике.

U.A.Kosybaeva, I.S.Kauymbek, R.A.Orazbekova

Role of the teacher in questions of the organization of out-of-class work on mathematics

In article questions of the organization of out-of-class work on mathematics are considered. Authors described discipline structure «Out-of-class work on mathematics», studied by students of specialty 5B010900 – Mathematics. Results of pedagogical communication between comprehensive school and a higher educational institution are analyzed. In article requirements to planning of actions the narrow circle of works on mathematics are specified.

References

- 1 Gardner M. *Mathematical miracles and secrets*, Moscow: Nauka, 1964, 261 p.
- 2 Kotov A.Ya. *Evenings of entertaining arithmetics*, Moscow: Prosveshchenie, 1967, 117 p.
- 3 Bidosov E. *Technique of teaching of mathematics*, Almaty: Mektep, 1989, 235 p.
- 4 Abilkasimova A.E. *Theory and technique of training of mathematics*, Almaty: Mektep, 1998, 341 p.
- 5 Geek E.Ya. *Entertaining mathematical games*, the 2nd prod., Moscow: Znanie, 1987, 236 p.

ӨОЖ 004:371.13

Г.Әбілқасымова, Д.Е.Әлімбеков

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: Botam_@mail.ru)

Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жолдары

Мақалада болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жолдары қарастырылған. Оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, жоғары мектептегі оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. «Кәсіби құзыреттілік» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» және т.б. түсініктерге талдау жүргізген. Авторлар болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың деңгейілерін көрсеткен.

Кілт сөздер: құзырет, құзыреттілік, тұлға, білім, іскерлік, дағды, кәсіби құзыреттілік, кәсіптілік, біліктілік, кәсіби мүмкіндіктер, кәсіптік оқыту.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын әрбір қадамын сенімді басқан мемлекетіміздің әлемдік қауымдастықтар қатарынан қалмай, болашақты оптимистік көзқараспен болжамдап, өзінің бәсекеге қабілеттілігін дәлелдей алатын, өркениетті даму жолындағы жаңа бағыттарын айқындаудың жолы деп білеміз [1].

Еліміздің саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарылуына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол мамандарды қажет етеді.

Осыған орай қазіргі кезде қоғамның ақпараттануы жағдайында шаруашылық пен өндірістің әр түрлі саласында еңбек ететін жұмысшылар мен мамандардың кәсіптік біліктіліктерін арттыруға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және кәсіптік құзыреттіліктерін қалыптастыруға аса мән беріліп отыр.

Құзыреттілік мәселесі бойынша Г.Селевко, Л.А.Петровская, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, В.Д.Шадриков, Г.Ж.Меңлибекова, Б.Т.Кенжебеков, Г.Әбілқасымова, И.С.Өтебаев, В.В.Готтинг, И.А.Зимняя, В.Байденко, С.Е.Шишов, Ш.Таубаева, М.Ж.Жадрина, А.Арғымбаева, К.Л.Қабдолова, Г.У.Кунакова, Р.Дәулетова, А.Б.Изделеуова еңбектерін талдау «құзыреттілік» ұғымының мәнін нақтылауға мүмкіндік береді.

«Құзыр» ұғымы тұлғаның даму деңгейі немесе білім беру нәтижесі ретінде қарастырылады. Ал құзыреттілік — «құзыр» ұғымының туындысы. Сондықтан құзырды, құзыреттілікті білім сапасын бағалаудың негізгі өлшемдерінің бірі деп қарастыруымызға болады. Бұл жағдайда білім, іскерлік, дағды сырт қалмайды. Керісінше, олар жаңа сапалық мәнде, жаңа жағдайда бақыланады.

Жалпы алғанда, «құзыреттілік» ұғымы жайлы ғалым К.Құдайбергенова «құзыреттілік» ұғымы — соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару

нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. Құзыреттіліктің латын тілінен аудармасы «competens» белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді [2].

Бұл жайлы Б.Тұрғынбаева «...өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын құзырлылықтар деп атаймыз» деп анықтаса, ресей ғалымы Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша, «құзырлылық дегеніміз — педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлылығы» [3].

Ғалым, педагог Ш.Таубаева: «Құзыреттілік бұл тұлғаның оқыту мен әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы ретінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті», — деп қарастырады [4].

«Құзырет» бұл тұлғаның белгілі бір пәндер шеңберіне қатысты білім, іскерлігі, дағдысы мен іс-әрекеттері тәсілінің өзара байланысқан сапаларының жиынтығы. Құзыреттілік білім шеңберінде өз орнын тауып, жаһандану ағысына енген еліміздің алдында тұрған міндеттерінің бастысы, білім беру жүйесін жетілдіру, елдің интеллектуалдық потенциалын көтеру, қоғамдық өмірдің салаларында, соның ішінде білім беру саласында жүріп жатқан демократияландыру мектепті қазіргі кезеңдегі дағдарыстан шығаратын қуатты талпыныстарға жол ашты, экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында [5].

«Құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарының педагогикадағы қолданылуы туралы мынадай көзқарастар қалыптасқан. Бұл жаңа сөздерге еліктеушілік, оларды қолданбауға да болады, өйткені «мектеп бітірушінің дайындық деңгейі» және «оқу біліктіліктері» деген дәстүрлі қолданылып жүрген баламалары бар.

Құзыреттілік — бұл алынған білімдер мен біліктерді іс жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Ол ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады. Сонымен, оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, мектептегі оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Демек, «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын мектептегі педагогикалық тәрбиеге енгізу білім берудің мазмұны мен әдістерін өзгертуді, іс-әрекет түрлерін нақтылауды талап етеді [6].

Құзыреттілік деп студенттің алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық проблемаларды шешу үшін қолдана алу қабілетін айтады. Демек, «құзыреттілік» ұғымы «білім, іскерлік, дағды» сияқты ұғымдармен қатар, оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттері мен құндылық бағдарларының жүйесінде көрінеді.

Сонымен, білім беруде кәсіби құзырлы маман иесіне жеткен деп мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, білім алушының шығармашылығы мен дарындылығына жағдай жасай алатын, тұлғалық-ізгілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын толық меңгерген, отандық, шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті атаймыз.

Қазақстан Республикасы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында да білімге бағытталған мазмұнды құзыреттілік, яғни, нәтижеге бағдарланған білім мазмұнына алмастыру қажеттілігі көрсетілген [7].

Осыған орай, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіруі мектеп қабырғасында берілетін білімнің, оқытушылардың кәсіптік білім деңгейлерінің сапасымен тікелей байланысты екенін көрсетті. Бұл еліміздің тағдыры және ұлтымыздың болашағы оқытушылардың қолында дегеніміз.

Дидактикалық-әдістемелік тұрғыдан орындалған зерттеулерде бейін бойынша кәсіптік оқыту педагогын даярлаудың әдістемелік негіздері қарастырылды, кәсіптік-техникалық мектептердегі оқу үрдісінің мәні ашып көрсетілді, теориялық және өндірістік оқытудың мазмұны, ұйымдастыру формалары, әдістері қарастырылды [8]. Сонымен бірге «колледж — жоо» үздіксіз білім беру жүйесінде кәсіби оқыту педагогының құзыреттілігін қалыптастыру теориялық тұрғыдан негізделіп, практикалық тұрғыдан оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыз етілді. Ал кәсіби құзыреттілікті мынадай түрде қарастырады:

- коммуникативтік;
- ақпараттық;
- регулятивтік;
- интеллектуалды-педагогикалық.

Педагогтың коммуникативтік құзыреттілігі — кәсіби интегративтік қасиет, оның негізгі бөліктеріне эмоционалдық тұрақтылық (икемділікпен байланысты); экстраверсия (тағайындалған деңгейі мен тиімді жетекшілікті көрсетеді); тікелей және қайтарымды байланысты ұштастыру мүмкіншілігі; тілдік білімі; тыңдай білу қабілеті; марапаттай білуі; сыпайылылық; жалпы қабілеті жатады.

Коммуникативтік құзыреттілік — біріншіден, жеке тұлғаның дамуы мен өзіндік дамуы процесіндегі мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеті; екіншіден, ұстаздың педагогикалық қарым-қатынастық мақсаты, түйіні, құрылымы, құралы, ерекшелігі туралы хабардарлығының көрсеткіші; қажетті технологиялық деңгейін меңгеруі; маманның жеке психологиялық сапасы; коммуникативтік іс-әрекетін әрдайым жетілдіріп тұруға тырысуы; негізгі құндылық ретінде жеке адамның тұлғасына бейімделе білу, «бағдар ету», сонымен қатар педагогикалық қарым-қатынас кезінде туындайтын міндеттерге шығармашылық, қапысыз шешім таба білу қабілеті.

Ақпараттық құзыреттілік өзі туралы оқушылар мен олардың ата-аналарының, басқа ұстаздардың жұмыс тәжірибесі жөнінде ақпаратты білу мөлшерін қамтиды.

Регулятивтік құзыреттілік оқытушының өз іс-әрекетін басқара білу мүмкіншілігін білдіреді. Оған мақсаттылық, жоспарлау, тұрақты белсенділік пен өзін көрсете білуі, рефлексия, іс-әрекетінің бағасы енеді. Іс-әрекеттің негізгі факторы ізгілік, құндылық болып табылады.

Интеллектуалды-педагогикалық құзыреттілікті талдау, синтез, салыстыру, қорытындылау, нақтылау сияқты қарастыра білудің кешені, аналогия, қиял, ойлау қабілетінің икемділігі мен сындылығы ретінде зерденің қасиеті түрінде қарастыруға болады. Ал, педагог мамандардың құзыреттіліктерін қалыптастырудың келесі деңгейін қарастыруға болады (сур. қара):

Педагог-мамандардың құзыреттіліктерін қалыптастыру деңгейі	Пәндік	Мамандық қызметтеріне байланысты қойылатын мәселелерді шешу қабілеттілігі
	Аналитикалық бақылау	Пәндік іс-әрекеттерін талдау мен бақылау мәселелерін шешу қабілеттілігі
	Ұйымдастырушылық	Оқушылардың өзіндік іс-әрекеттерін ұйымдастыруға бағытталған мәселелерді шешу қабілеттілігі
	Коммуникативтік	«Мұғалім-оқушы», «оқушы-оқушы», «мұғалім-ата-ана» және т.б. жүйелердегі қарым-қатынасты мәселелерді шешу қабілеті
	Бейімделген	Қазіргі жағдайдың өзгерістері мен талаптарына сәйкес мәселелерді шешу қабілеттілігі
	Ынтылық (психологиялық)	Психологиялық, жеке тұлғалық, жеке тұлғалар арасындағы өзара қарама-қайшылықты шешу мәселелерінің қабілеттілігі
	Жобалық	Мектепті, мұғалімді және оқушыны дамыту жобаларын шешу қабілеттілігі
	Ғылыми-ізденістік	Мектептің, мұғалімнің және оқушының даму нәтижелерін зерттеуді ұйымдастыру және оны өткізу мәселелерін шешу қабілеттілігі

Сурет. Педагог-мамандардың құзыреттіліктерін қалыптастыру деңгейі

Қоғамдық-саяси даярлық болашақ мұғалімдерді қоршаған дүниені, табиғатты, қоғамдық өмірдің құбылыстарын тану әдіснамасына, әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін пайымдау, талдау, маңыздысын ажырата білуге, адамдармен қарым-қатынастағы жоғары мәдениеттілікке үйренуге мүмкіндік береді.

Болашақ мұғалімді терең әдіснамалық және теориялық тұрғыда даярлау қай кезде де күн тәртібінен түспек емес.

Олай болса, республика жоғары оқу орындарының алдында жан-жақты дамыған, саяси сауатты, терең теориялық біліммен қаруланған, адамдармен қарым-қатынас мәдениетін меңгерген маман дайындау міндеті тұр.

Бүгінгі педагогика ғылымындағы жаңа көзқарас бойынша тұлғаға бағдарлы білім негіздерін беруді емес, оқу және өмірлік жағдаяттарда алған білімдерін шығармашылықпен қолдануына, түйінді және пәндік құзыреттіліктерді қалыптастыру арқылы өзін-өзі дамытуына, қоршаған шынайылықты түйсінуге, өзінің даралығын сезінуге, негізгі оқу және айналасындағы адамдармен өзара әрекеттесу дағдыларын игеруге, өзінің оқу іс-әрекетін ой елегінен өткізуге жағдай жасауды мақсат етеді.

Осы ретте еліміздің кәсіби білім беру жүйесі алдында, оның ішінде болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілікті даярлауда ең алдымен педагогтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру міндеті болып саналады. Сонымен, «кәсіби құзыреттілік» ұғымын түсіндіруде екі бағыт бар [9]:

1. Адамның стандартқа сәйкес әрекет ету қабілеті.
2. Жеке тұлғаның жұмыста нәтижеге жетуіне мүмкіндік беретін сапалары.

Адам туралы ғылымдар саласында кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға үлес қосатын, табыс үшін қажетті құзыреттіліктер деп мәселелер мен өзіндік менеджментін шешу құзыреттілігі:

- адамның мәселесін шешуге және инновациялық технологияларды пайдалануға дайындығы;
- ақпараттық құзыреттілік, яғни өздігінен білім алуға және ақпараттық ресурстарды пайдалануға дайындығы;
- коммуникативтік құзыреттілік, яғни әлеуметтік және интерактивті өзара іс-әрекетке дайындығы.

Құзыреттілік бірінші орынға білімгердің ақпаратты сауаттылығын емес, оның мәселені дұрыс шеше білу қасиетін қояды. Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуын орта кәсіби білім беру жүйесінің аумағында қарастырсақ, онда білім, білік, дағды мүмкіншілігі және педагогикалық қызметке маманның қаншалықты дайын екендігі туралы айтуға болады. Кәсіби құзыреттілік деп педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнада тоғысуы деуге болады. Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының өз ісінің шебері, жақсы оқытушы болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және жалпы әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, тіл мәдениетін игеріп, интеграциялық үрдістерді меңгеріп, әлемдік білім кеңістігінің өресінен шыға алуға талпынуы керек.

Сонымен, педагогикалық қызметті қайта құрудың жүйелі тұтас құралы ретіндегі педагогикалық технологияның негізгі функциясы оқу-тәрбие процесінің сапасын арттыру және тұлға дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Педагогикалық технологияларды іс-тәжірибеде мұғалімдер іске асырады. Сондықтан мұғалімнің технологияның мәнін, оның ғылыми негіздерін білуі, оларды оқыту мен тәрбиелеудің нақты жағдайларына бейімдей алуы, оқу пәндерінің әдістемесі бойынша дербес технологияларды жасау білігі білім беру процесінің нәтижелі болуын ғана қамтамасыз етпейді, сонымен бірге педагогикалық технологиялардың әрбір жеке педагогтың кәсіби ойлауы мен іс-әрекетінің қалыптасуына орасан зор ықпал етеді.

Соңғы жылдары білім беру саласында болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыру туралы әр түрлі пікірлер жиі айтылуда. «Кәсіби құзыреттілік, жете білушілік» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кендігімен, интегративтік сипатымен, «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» және т.б. түсініктерді біріктіреді.

Кәсіби құзыреттілікті анықтау туралы мәселе педагог, философ, физиологтардың арасында пікір қайшылықтары мен жаңа ойлар тудыруда. Тұлғаның кәсіби процесін көп жағдайда оның біліктілігімен, кәсіптік құзыреттілігімен байланыста қарастырады [10].

«Кәсіптік оқыту» мамандығы бойынша бакалаврдың кәсіптік құзыреттілігінің қалыптасуы туралы мәселені зерттеу педагогика іліміндегі өзекті проблемалардың бірі болып табылады.

Елімізде қоғамдық-әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық тұрғыда маманның кәсіптік білім жүйесін жетілдіру бағыттарында зерттеулер көрініс алуда. Олар теориялық әдіснамалық, кәсіптік бағыттылық, психологиялық, гуманистік, мәдениеттанушылық т.б. әр түрлі деңгейлерде зерттелуде.

Кәсіптік құзырлылықтың қалыптасуы мен дамуы бұл маманның стратегиялық, тактикалық және оперативтік іскерліктер кешенін меңгерудің, қайраткер ретінде өзіне кәсіби іс-әрекет нысаны мен пәніне маңызды кәсіби бағыт берудің процесі.

Болашақ кәсіптік оқыту мамандығының құзырлылығының қалыптасуы бұл құзырлылықты меңгеру мен қолдану кезеңдеріндегі іскерлік процесін қамтуы қажет. Сол іскерліктер байланысы оқытушылар мен студенттер арасында өзара ықпалдасу жүйесі арқылы жүріп отырады.

Сонымен бірге ықпалдасу жүйесінде меңгеру мен қолдану іскерліктерінің стратегиялық, тактикалық және жедел кешендерінің шарттары арқылы болашақ кәсіптік оқыту маманның кәсіби құзыреттілігінің қалыптасу процесі айқындалады. Кешендер студенттердің іс-әрекетінде болашақ маман құзыреттілігінің субъектілік, нысандық және пәндік негіздерін түсіндіруге мүмкіндік туады.

Жоғары оқу орнының білім алу жүйесіндегі маманның кәсіптік құзыреттілігінің қалыптасуын кәсіптік іскерлік пен дамуының кезеңдік міндеттерінен кәсіптік міндеттерді шешуге теориялық және практикалық мүмкіндігі мен дайындығының бірлігінен көрінетін нәтижеге бағытталған қозғалыс циклдері деп айтуға болады.

Бүгінгі таңда білім беруді жетілдірудің негізіне құзыреттілік тәсілді алу ұсынылып жүр. Қазақстан Республикасы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында да білімге бағытталған мазмұнды құзыреттілік, яғни нәтижеге бағдарланған білім мазмұнына алмастыру, қажеттігі көрсетілген. Білім сапасы категориясының мазмұнын ашуда «құзырет» ұғымы ерекше орын алады. Ғалымдардың пікірі бойынша, құзырет тек білімге ғана емес, біліктілікке көбірек сай келеді және адамның әр түрлі қажетті салалардан хабардар болуын сипаттайды.

«Кәсіптік оқыту» мамандығы бойынша бакалаврдың құзыреттілік негізіне қойылатын талаптар:

Осы мамандықтың түлектері міндетті:

- ұрпақтан ұрпаққа берілетін мәдениеттің трансляциясын қамтамасыз ететін әлеуметтік-мәдени тәжірибесінің ерекше саласы ретіндегі білім туралы біртұтас түсінігі болуы қажет;
- гуманитарлық іскерліктің ерекше саласы ретінде білім саласы туралы біртұтас түсінігіне ие болуы;
- психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-гуманитарлы ғылымдарының ғылыми негіздерін білу;
- өнеркәсіп әрекетінің білім мекемелерінде маркетинг, менеджмент, кәсіпкер экономикасының негіздерін білу;
- әлеуметтік маңызы бар мәселелер мен үрдістерін ғылыми талдай білу және кәсіби, педагогикалық, қоғамдық қызметте әр түрлі ғылымдардың қазіргі әдістерін қолдана білу;
- өз еңбегін ғылыми негізде ұйымдастыра білу;
- оқу үрдісі мен кәсіптік қызметте компьютерлік және оргтехниканы қолдану дағдыларының болуы;
- оқу-тәрбиелеу үрдісінде қазіргі педагогикалық технологияларды қолдану дағдыларының болуы;
- 2-разрядты қызмет деңгейінде қазіргі технологиялық құралдарды пайдалану дағдыларының болуы;
- білім мен кәсіпорын саласында, ақпараттық технологияларды қолдану саласында, оқу үрдістерімен басқару саласында, мамандандыру бейіні бойынша өндірістік, кәсіптік оқыту саласында терең білімді болуы керек.

Болашақ кәсіптік оқыту педагогының даярлығын қалыптастыру мәселесінің теория мен оқыту практикасындағы зерттелу деңгейін талдау кәсіби оқыту педагогының кәсіби даярлығы өз алдына дербес, бірақ бір-бірімен тығыз байланысып, астасып жататын ұйымдастыру-технологиялық, өндірістік-басқару, жобалау, ғылыми-зерттеу және білім беру даярлықтарын біріктіретін көп жақты жүйе болып табылатындығын көрсетіп, оны жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен, болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігінің арнайы, әлеуметтік және тұлғалық түрлеріне ерекше мән беріледі. Арнайы — өзінің мамандығына сәйкес білімі, біліктілігі, дағдысы, жаңа білім мен білікті өз бетімен меңгеру, өз еңбегінің нәтижесін бағалау,

біліктілігінің болуы. Әлеуметтік — тіл туралы білімінің, коммуникативті мәдениетінің, басқамен ынтымақтастыққа қабілеттілігінің, өзінің іс-әрекетінің нәтижесіне, қоршаған ортаға дайындығының болуы. Тұлғалық — өзін-өзі тану бойынша біліктілік, дағдысын жетілдіруге кәсіби іс-әрекет тұлғаның дамуына дайындығының болуы. Бұл үшін, біріншіден, ақпараттық қоғамда кез келген маманның іс-әрекеті күшейтіледі, екіншіден, білім парадигмасының өзгеруі кәсіби білім, біліктілік пен дағдыға маманның дайындығын қалыптастырудың, ойлаудың әдіснамасын дамытудың қажеттілігін көрсетеді, үшіншіден, ізгілікті және әлемдік интегративті үрдістер тенденциясы алдымен көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың қажеттілігін айқындайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 ҚР Президентінің «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // Орталық Қазақстан. — 2013. — № 12, 13 (21438).
- 2 Құдайбергенова К. Құзырлық — тұлға дамуының сапалық критерийі: Ғыл.-практ. конф. материалдары. — Алматы, 2008. — 9–11-б.
- 3 Тұрғынбаева Б. // Бастауыш мектеп. — 2005. — № 3. — 3–5-б.
- 4 Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т., Оспанова Б.Ә. // Білім әлемінде. — 2013. — № 3. — 3–5-б.
- 5 Готтинг В.В. Формирование информационно-технологической компетентности педагога профессионального обучения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Караганда, 2008. — 30 с.
- 6 Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: Пед. ғыл. д-ры ... автореф.: 21.05.05. — Қарағанды, 2005. — 40 б.
- 7 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.eni.kz/downloads/tyzhymdamasy.pdf
- 8 Әтебаев И.С. Болашақ мамандарды жобалау іс-әрекетіне даярлау: теория және практика. — Қарағанды: Tengri Ltd, 2012. — 169 б.
- 9 Әтежанова Г. Психологиялық-педагогикалық құзырлықты қалыптастырудағы жаңа формация мұғалімінің рөлі // Қазақ тілі. — 2008. — № 4. — 5–8-б.
- 10 Әбілқасымова Г. Болашақ кәсіби оқыту педагогының инновациялық-технологиялық даярлығын жетілдіру: Автореф. ... пед. ғыл. канд.: 31.05.2008. — Қарағанды, 2008. — 27 б.

Г.Абилқасымова, Д.Е.Алимбеков

Пути формирования профессиональной компетентности будущих педагогов профессионального обучения

В статье рассмотрены пути формирования профессиональной компетентности будущих педагогов профессионального обучения. Понятие компетентности в обучении обеспечивает его качество, она, в свою очередь, охватывает комплекс методов, требующих разработки целостной системы оценки качества обучения в высшей школе. Использование понятия «профессиональная компетентность» связано с широким и интегративным характером содержания, анализом понятий «профессионализм», «квалификация», «профессиональная возможность». Авторы раскрыли уровни формирования профессиональной компетентности будущих педагогов профессионального обучения.

G.Abilkasimova, D.E.Alimbekov

The ways of formation of professional competence of future teachers of vocational education

The article discusses ways of formation of professional competence of the future teachers of vocational training. The concept of competence in learning provides quality, she in turn encompasses metodov6 requiring development of a coherent system for evaluating the quality of teaching in higher education. The use of the term «professional competence» is associated with a broad and integrative nature of content analysis of the concepts of «professionalism», «qualification», «professional» and other definitions. The authors have uncovered levels of formation of professional competence of the future teachers of vocational training.

References

- 1 KR Prezident «Kazkstan – 2050 strategy: a new policy of the State to approve the population of Kazakhstan» horse guide, Central Kazakhstan, 2013, 12–13 (21438).
- 2 Kudaibergenova K. *Competence — a criterion of quality personal development: Proceedings of the Conference*, Almaty, 2008, p. 9–11.
- 3 Turginbaeva B. // *Grade school*, 2005, 3, p. 3–5.
- 4 Taubayeva Sh.T., Barsay B.T., Ospanova B.A. // *The world of knowledge*, 2013, 3, p. 3–5.
- 5 Gotting V.V. *Formation of information and technological competence of the teacher of a vocational education thesis the candidate of pedagogical sciences*, Karaganda, 2008, 30 p.
- 6 Kenzhebekov B.T. *Formation of professional competence of future specialists in the university system: synopsis of the doctor of pedagogical sciences*, Karaganda, 2005, 40 p.
- 7 *Concept development education RK 2015 y.*, [ER]. Access mode: www.enu.kz/downloads/tyzhyrymdamasy.pdf
- 8 Utebaev I.S. *Training of future professionals to the project activity: Theory and Practice*, Karaganda: Tengri Ltd, 2012, 169 p.
- 9 Atežanova G. *The teacher's role in the formation of the new formation of psycho-pedagogical competence* // *Kazak tili*, 2008, 4, 5–8 p.
- 10 Abilkasimova G. *Improvement of innovation and technological preparation of future teachers of vocational training: candidate of pedagogical sciences*, Karaganda, 2008, 27 p.

ӘОЖ: 37.01:377

М.Ж.Қыздарбекова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: makpal_7813@mail.ru)

Жол-көлік саласы мамандарын даярлауда оқыту әдістерінің рөлі

Мақалада көліктік-жолдық бейінді мамандарын даярлау кезіндегі оқыту әдістерін қолдану сұрақтары қарастырылған. 5B090100 – «Көлікті пайдалану және жүк қозғалысы мен тасымалдауды ұйымдастыру» мамандығына арналған «Көліктегі еңбекті қорғау және эргономика» оқу курсының құрылымы мен мазмұны ерекшеленген. Автор оқу барысының дидактикалық мақсаттар мен міндеттерін қарастырған, оларды шешу кезінде оқу үдерісінде оқытушының оқу жұмысы мен білім алушылардың танымдық қызметінің сәйкес тәсілдерін ұсынған. Әдістерді талдау оқыту мазмұнының әдістеріне, білім алушылардың контингентінің ерекшеліктеріне, оқу уақытының мерзіміне сәйкестігі туралы оқыту теориясына қойылатын талаптарға сәйкес жүргізілді.

Кілт сөздер: жоғары білім беру жүйесі, тұлға, техника ғылымы, көлік маманы, оқу үдерісі, оқыту әдістері, кейс-әдісі, болашақ мамандарды даярлау.

Еліміздегі жоғары кәсіби білім берудің көп деңгейлі құрылымы және жоғары оқу орнының халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы, жоғары оқу орнын қазіргі заманның талаптарына сай басқару мәселелері жаңа тәсілдерді талап етеді. Болашақ мамандардың шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына, олардың білім беруде модульдік жүйені енгізу жағдайларында кәсіби хабардарлығының бейімделуі жоғары оқу орындарында оқу үдерістерін ұйымдастыруда сапалы өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді.

Заманның жаңа даму сатысында білім беру жүйесі қоғамның жаңа экономикалық саясатына, әлеуметтік және интеллектуалдық деңгейіне сай келуі тиіс. Осыған орай білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта жетілдіру, оқу жүйесін реттеу, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуы қажет етеді.

Жеке тұлғаны тәрбиелеу мен оқытуда жоғары оқу орнының алатын орны ерекше. Оның қызметі үнемі дамуда. Жаңа заман талаптарына сәйкес жоғары оқу орнының дамуы көптеген қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді шешуді қамтамасыз етуі керек. Заман талабына білім беру саласының алдына қойған мақсатының ең маңыздысы — қоғамға қажетті жоғары білімді мамандарды даярлау.

XXI ғасырдың басында ғылыми техникалық прогрестің және ақпарат көлемінің өсуі жоғары оқу орындарындағы алынған білім қорының белсенді кәсіби іс-әрекетінің барлық кезеңіне емес, тек қысқа уақытқа ғана оның мұқтажыды қанағаттандыратындығын көрсетті. Болашақ білім беру

саласындағы мамандардың кәсіби міндеттерді шешу үшін өз бетінше ізденуге және білімді игеруге даярлау қажеттігі туындайды.

Назар аударып қарасак, Қазақстан Республикасы Президентінің әр жылдардағы Жолдауларының арасында өте тығыз байланыс бар. 2004 жылғы Жолдауында: «... ұлтымыздың бәсекеге қабілеттілігі тікелей оның білім беру деңгейімен анықталады», — десе, 2005 жылғы Жолдауында бұл ойлары әрі қарай жалғасын тауып жатыр: «Білім деңгейін жетілдіріп, дамытпаған ел ХХІ ғасырда жоқ болып кетуі ықтимал». 2006 жылғы Жолдауында Мемлекет басшысы: «Білім беру реформасы — Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі», — деп қадап айтса, 2007, 2008 жылдардағы Жолдауында бұл ойлары әрі қарай жалғасын тауып жатыр: «Білім беру реформасының ойдағыдай жүргізілуінің басты өлшемі — тиісті білім мен іскерлік алған еліміздің әрбір азаматы әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілуі» — деп атап көрсетсе, ал Президенттің биылғы Қазақстан халқына Жолдауында: «Халықаралық деңгейдегі сертификаттарды иеленген заманауи техникалық мамандықтарды, инженерлік білім беру жүйесін дамытуды қамтамасыз етуіміз керек», — деп, техникалық білім беруге қатысты нақты міндеттерді жүктеген болатын.

Бүгінгі таңда еліміздің жоғары оқу орындары жаңа міндеттер мен уақыт талабына сай түбегейлі өзгерістерде болашақ мамандар даярлауда. Білгір мамандар даярлау мәселесі адамның жеке басының қабілеттілігін жетілдіріп, оның еңбек дағдысын қалыптастырумен тығыз байланысты. Адамның қабілеті іс-әрекет үстінде дамитыны мәлім, ал дағдының нәтижесінде ол жетіле түседі.

Жеке адамның қоғамнан тыс өмір сүруі мүмкін емес. Демек, оның дамуы қоғамның дамуымен байланысты. Ендеше, адамның психологиялық ерекшеліктерін, өзіне тән қасиеттерін оның әлеуметтік жағдайына, нақтылы кәсібіне, іс-әрекетіне, білім қабілетіне байланысты анықтайды. Жеке адамның психологиясы айналасындағы ортамен қарым-қатынас жасау, қоғамдық тәрбие мен білім алу, кәсіптік қызмет істеу арқылы қалыптасады. Адам әрекет жасау үстінде ғана өсіп жетіледі. Қызмет ету барысында оның қабілеті артады, дағдысы дамиды, кәсіптік іскерлігі молаяды, өмірлік белсенді позициясы қалыптасады және жетіле түседі.

Еліміздің жоғары оқу орындары қоғамда болып жатқан өзгерістерді ой елегінен өткізіп, сол қоғамдағы қозғаушы, жасампаз күш болуы үшін және интеграциялық үдерістерді, яғни бөлшектелген дүниені біріктіру, бір мақсатқа жұмыс істеу үшін біршама шараларды жүзеге асыруда.

Қазақстандағы жоғары оқу орындар сатылы білім беру жүйесіне өтіп, кезеңдік-модульдік оқыту технологиясы мен білімді бағалаудың рейтингтік жүйесін енгізді. Себебі, әлемдік білім беру кеңістігінде өмір сүріп отырған білім беру жүйелерінің арасында көп сатылы білім беру жүйесі өз артықшылығын көрсетті және біздің жастарымыздың дамыған елдерде кедергісіз білімін жетілдіруге мүмкіндік беретін бірден-бір жүйе болып табылады. Бұл жүйенің Лиссабон келісіміне сай жоғары білім туралы құжаттардың танылуына жағдай жасалып жатқаны белгілі.

Өткен ХХ ғасыр әрбір ұлттың даму деңгейі мынадай мәселелерге байланысты екендігін көрсетті: жаңа ғылыми жаңалықтар, мамандардың сапасы және кәсіптік білімнің деңгейіне байланысты. Ал, енді бұл мәселелер де білім берудің ғылыммен, ғылымның өндіріспен интеграциясын талап етеді.

Қазақстандағы жоғары кәсіби білім берудің көп деңгейлі құрылымы және жоғары мектептің халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы, жоғары оқу орнын қазіргі заманның талаптарына сай басқару мәселелері жаңа тәсілдерді талап етеді. Болашақ мамандардың шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына, олардың білім беруде дуалдық жүйені енгізу жағдайларында кәсіби хабардарлығының бейімделуі, жоғары оқу орындарында оқу үдерістерін ұйымдастыруда сапалы өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді. Дуалдық оқытудың негізгі артықшылықтарына ең алдымен, түлектердің жұмысқа орналасуының жоғары пайызын қамтамасыз ететінін жатқызуға болады, өйткені олар жұмыс берушінің талаптарына толығымен жауап береді. Оқыту өндіріс қажеттілігіне барынша жақын. Есте қалатыны, дуалдық оқытудың қатысушысы ең кіші компания болуы мүмкін. Екіншіден, білім алудың жоғары деңгейіне жетеді, болашақ қызметкердің психологиясы қалыптасады. Дуалды оқыту жүйесі оқытудың барлық кезеңінде компанияда өндірістік оқыту мен оқу орнында теориялық оқытуды біріктіреді.

Қазіргі уақытта еліміздің инновациялық тұрғыдан дамуын басты назарға алып отыр. Яғни, барлық салада жаңаны енгізу, үздіксіз жаңғырту, жаңаша бастау деген сөз.

Техника ғылымына және көлік маманына деген көзқарас қазіргі күнге дейін толық қалыптаспаған. Бірақ кәсіби білікті көлік мамандарын даярлауды ертеңге қалдыруға болмайды. Сол себептен ғылыми-әдістемелік зерттеулер тұрғысынан көлік мамандарын даярлауға қажетті

мәліметтерді жинақтап, оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдіру қажет. Демек, заманауи көлік саласы маманының кәсіби іс-әрекеті техникамен, экономикамен, эргономикамен, психологиямен, кәсіпкерлікпен байланысты түрде дамытылуы тиіс.

Қазіргі кездегі жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары — өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік ойлауы басым, информатика ілімімен қаруланған адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру болып табылады.

Ал, енді жоғары кәсіби білім берудің алдында тұрған неғұрлым маңызды, мәнді міндеттерге келсек, мыналарды атауға болады: біріншіден, білім жүйесін жетілдіру; екіншіден, оны үздіксіз әрі көпсатылы құрылым ретінде енгізу; үшіншіден, халықаралық білім кеңістігіне кіру.

Қазақстан Республикасында жоғары білімді реформалаудың басты бағыты болашақ мамандардың кәсіби білімінің бағдарын жетілдіру екені анықталды.

Бүгінгі таңда бұрынғы жоғары білім беру жүйелерін осы заманғы әлеуметтік, экономикалық даму тұрғысынан жетілдіру талап етіледі. Ең басты мәселе білімді жетілдіру, жаңа жүйеге көшу болып табылады.

Еліміздегі жоғары оқу орындарында білім мен ғылымдағы ең алуан түрлі және болашағы зор қазіргі заманғы білім беру технологиялары ендірілуде. Оқытудың модульдік жүйесін, дуалды оқыту жүйесін енгізуді, маман даярлаудың көпсатылы құрылымына көшуді, оқу үдерісінде қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен сабақ берудің озық әдістерін қолдануды атап айтуға болады.

Оқу үдерісін белсендендіруді оқылатын тақырып немесе зерттеу циклі шегінде жүзеге асыруға болады. Жоо оқу үдерісін белсендендіру дұрыс нәтиже беруде, барлық аталған факторлар білім беру сапасын жоғарылату кезінде дамиды. Жоо білім берудің мақсаттылығын жоғарылату үшін ғылыми-техникалық үдеріс нәтижелерін ескеру қажет. Сондықтан да оқу үдерісінде қоғамды және өндірістің барлық салаларын дамыту есебінен кәсіби білімдер мен дағдыларды дамытатын жаңа курстарды белсендендіру қажет [1].

«Көлікті пайдалану және жүк қозғалысы мен тасымалдауды ұйымдастыру» мамандығы бойынша мамандарды даярлайтын академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің көлік және кәсіптік оқыту кафедрасының оқу жоспарына «Көліктегі еңбекті қорғау және эргономика» курсы енгізілген. Бұл курсты енгізуді уақыттың өзі талап етеді, өйткені еңбекті қорғау мен эргономика «адам-техника-орта» жүйесінде адамның еңбек қызметін қарқындалту, адамға арнап қауіпсіз және қолайлы жағдайды құру, сонымен қатар осының есебінен өнімділігін жоғарылату, адам денсаулығы мен жұмысқа қабілеттілігін сақтау үшін пайда болатын мәселелерді оқытады. Бұл курс еңбекті қорғаудың негізгі бөлімдерін қамтиды, жұмыскерлердің еңбекке жарамдылығын және денсаулығын сақтауда басты факторлары ретінде еңбекті қорғау мен эргономиканың өзара байланысын ашады.

Қазіргі кезде қоғамның дамуында еңбек қорғаудың ролі қарқынды ғылыми-техникалық прогресс пен жаңа техниканың пайда болуында біршама өсіп отыр, бұл адамның еңбек қызметінің біршама күрделі және шиеленісуде болады, ол өндірісте төтенше жағдайлардың, кәсіби аурулардың санының өсуіне, адамның жүйкелі-психологиялық жүктемесінің өсуіне әкеліп соғады.

Еңбек қорғау эргономикамен тығыз байланысты, пән — адамның еңбек қызметі, зерттеу объектісі «адам-техника-орта» жүйесі болып табылады. Еңбектің қолайлы жағдайын құру, басқарудың ыңғайлығы, қажудың төмендігі, еңбекке тарту мен беделді көтеру әлеуметтік және эргономикалық маңызды міндеті болып табылады.

Пәнді оқыту мақсаты еңбекті қорғаудың негіздері бойынша білімді қалыптастыру болып табылады, оған келесі негізгі бағыттар енеді: еңбектің санитарлы-гигиеналық шарты, қауіпсіздік техникасы, өрт қауіпсіздігі, еңбекті қорғау бойынша заңнамалар.

Еңбекті қорғау травматизм, кәсіби аурулар мен уланудың алдын алу бойынша профилактикалық шараларды өңдеу мақсатында адам ағзасына өндіріс құралдары мен қоршаған ортаның әсер етуін зерттейді. Ол мүмкін болатын барлық өндірістік жарақат, кәсіби ауру, апат, жарылыс, өрттің себептерін анықтайды және зерттейді, сонымен қатар осы себептерді жою және еңбек қызметінде адамға қолайлы және қауіпсіз жағдай жасау мақсатында талаптар мен шаралардың жүйесін дайындайды.

Теориялық білімнің мазмұнына жұмыс кеңістігін ұйымдастыру, еңбекті қорғау бойынша жұмысты ұйымдастыру тақырыптары енгізілген, оған жұмыс орнының микроклиматы (температура,

салыстырмалы ылғалдылық, ауа қозғалысы мен қысымы) немесе мекемеден тыс жұмыс істегендегі табиғи климат; ауадағы зиянды қоспаның құрамы мен шоғырлануы (шаң, газдар); жарық және өндірістік сәулеленулер; дыбыстық (шу, дірілдеу, жылдамдық) және электромагнитті тербелістер; жұмыс орны кеңістігінің габариті мен көрсеткіштері (психологиялық кеңістік өлшемдері); еңбектегі заттардың, оның ішіндегі жарақат пен апаттарға әрекет ететін тактикалық-техникалық және гигиеналық қасиеттер. Адам іс-әрекетін анықтайтын негізгі фактор жұмыс орнының жарықтандыру деңгейі, құралдары, машиналардың қауіпті бөліктерін шектеу мен қорғау деңгейі болып табылады. Сонымен қатар физикалық және жүйкелі-психикалық жүктемеге әсер ету, еңбек және демалыс тәртібі, әр түрлі автокөлік саласындағы жұмыстардағы қауіпсіздік техникасы, көлік техникасына, электр қауіпсіздігі мен өрт қауіпсіздігіне қойылатын талаптар қарастырылады.

Практикалық сабақтарда теориялық білімдерді бекіту үшін травматизмді талдау әдісі, өндірістік орындарды табиғи жарықтандыруды зерттеу, жұмыс орнында микроклиматтық жағдайларды бақылау, жұмыс аймағының ауасындағы зиянды заттардың шоғырлануын анықтау, еңбек және демалыс режимінің эргономикалық негіздеулерін зерттейді. Студенттер жұмыс қабілеттілігінің деңгейін интегралды бағалауды анықтау әдістемесін, балдық жүйеде жүргізушілердің еңбек шартын интегралды бағалау, еңбек ауырлығының сандық бағалауын үйренеді; өрт болған жағдайда эвакуациялау жоспарын құрастыруды, өрт сөндірудің алғашқы құралдарын үйренеді.

Алынған білім инженерге кәсіптік шеберлігін жоғарылату, автокөлік құралдарын тиімді пайдалану үшін қажет, ол қазіргі күні көлікті пайдалану және тасымалдауды, қозғалысты ұйымдастыру саласында болашақ маманның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Көліктегі еңбекті қорғау мен эргономика курсы оқу жоспарындағы педагогика, психология, техникалық ғылымдар сияқты пәндерге негізделеді.

Автокөліктік эргономиканы қолдану саласы келесілер болуы мүмкін: еңбекті қорғау; экология; автокөлік кәсіпорындарының сапасын басқару мен жол көлік жүйесі. Берілген курс мемлекеттік және орыс тілдерінде оқылады, сабақтарда оқудың техникалық құралдарын, компьютерлік бағдарламаларды кең қолдануға болады. Оны енгізу көлік бакалаврларын кәсіби даярлау мақсаттарын толығымен қанағаттандырады. Берілген пән бойынша алынған білімдер, ең алдымен, сенімді және қауіпсіз, яғни тек автокөлік жүйелерінің сапасымын ғана емес, сонымен қатар адам өмірінің сапасын да жоғарылату, болашақ мамандарға адам өмірін қолайлы, жоғары техникалы етіп жасау мүмкіндігін береді. Бұған қоса, мұндай курс студенттерге этикалық және эстетикалық нормаларды қалыптастыра отырып, тәрбие беру ролін орындайды. Бұл пән студенттерде үлкен қызығушылық туғызады. Қарағанды қаласында автокөліктік эргономиканы дамыту жолдарын ашатын дипломдық жоба қорғалды.

Көрсетілген курсты оқу жоспарына енгізу оқу үдерісін белсендендіру формаларының бірі ғана. Білім берудің барлық салаларында белсендендіруді қолдану жоғары білікті мамандарды даярлау сапасын жоғарылатудың негізгі факторы ретінде қызмет етеді.

Қоғамды алға сенімді жылжыту үшін әрбір жаңа буын білімділік пен кәсіби біліктіліктің жоғарырақ сатысына көтерілуі қажет, сондықтан оқу үдерісін белсендендіру жоғары білім беру салаларын қарқынды дамытудың маңызды бағытының бірі [2].

Қолданыстағы білім беру жүйелерінің әлсіз жақтары, ол теориялық білімдерді тәжірибе жүзінде беруге жеткіліксіз көңіл бөлу болып табылады. Осы мәселені шешу үшін болашақ мамандардың кәсіби қызметімен жоғары дәрежеде сәйкестендірілген оқыту әдістерін қолдану қажет. Олардың қатарына белсенді әдістер жатады, олар студентті жеке іздеу-зерттеу қызметіне келтіретін жағдайларды құру болып табылады. Оқытудың белсенді әдістерінің арасында келесілері ерекшеленеді: өндірістік жағдайларды талдау (кейс-әдістер); семинар сабақтары («дөңгелек үстел»); ролдік ойындар; тренингтер.

Кейс-әдістер белгілі бір уақытта нақты кәсіпорынның алдында тұрған мәселені талдауды білдіреді. Берілген әдістердің ерекшелігі — жалғыз дұрыс шешімнің болмауында. Бір немесе бірнеше тиімді нұсқаларды таңдау «фокус-топ» әдісімен топтық талқылау барысында жүзеге асырылады. Осыған байланысты коммуникациялық өзара әрекет ету дағдылары, негізгі мәселені ерекшелену мен бірігіп шешім қабылдау дағдылары дамиды. Кейс-әдістерде нақты тақырып болады, сондықтан да нақты мысалмен өткен теориялық материалды қайталау мен бекіту ұсынылады.

«Дөңгелек үстел» әдістемесін қолданумен сабақ жүргізу алдын ала таңдап алынған бағдарлама бойынша қарастырылатын сұрақты жан-жақты талқылауға жол береді. Алдыңғылардан

айырмашылығы, берілген әдістерді қолдану теориялық аспектілерді қарастыруға көңіл бөлуді болжайды.

Белсенді әдіс ретінде мамандарды даярлау үшін кең қолданылатын ролдік ойындарды қолдануға болады. Ролдік ойын қатысушылардың қарым-қатынас жасау дағдыларын, техникасы мен тәсілдерін жаттықтыруға бағытталады.

Ролдік ойындар жүргізу процедурасын келесі кезеңдер түрінде ұсынуға болады:

- ролдік ойын жүргізу бойынша нұсқаулықты ұсыну;
- тапсырманы түсіндіру;
- ролдік ойынға қатысушыларды анықтау;
- қатысушылар арасында ролдерді бөлу;
- қатысушыларды дайындау;
- «көрермендерге» нұсқаулықты түсіндіру;
- жағдайларды ойнап көрсету;
- ролдік ойынға қатысушылардың жағынан және «көрермендер» жағынан өздерінің алған сезімдерімен бөлісулері;
- ойынды талқылау.

Қазіргі кезде оқытудың тренинг деген белсенді әдісі кең таралған. Тренинг кезінде алынған білімдер оған қатысушылардың танымдық психологиялық үрдістерін белсендіреді. Нақты әрекеттер мен коммуникативті үрдістерді талап ететін тапсырмалар мен жаттығулар белсенді үрдіске адамның өзін-өзі ұстауын енгізуге көмектеседі.

Оқытудың осы әдісін қолдана отырып, тренер тұлғаның эмоциональдық және мотивациялық жақтарын дамыту мақсатын ұстанады. Бірақ әрбір нақты тренинг тұлғаның бір жағын емес, көбінесе кешенді түрде дамытуды ұстанады.

Эмоционалдық сатыда тренингке қатысушы мынандай дағдыларды игереді: әңгімелесушімен қатынас құру, оның эмоционалдық жағдайын анықтау, әңгімелесу үрдісінде қолайсыздықты жою.

Тұлғалық дәрежеде қатынас пен іске бағыттылық дамиды, өзіндік мотивтер танылады, әңгімелесушілердің мотивтерін түсініледі, өзіндік тұлғаны дамыту мотивациясы құрылады [3].

Оқытудың қарастырылған әдістері студенттерге теориялық алған білімдерін тәжірибе жүзінде қолдануға, шығармашылық қабілеттіліктерін, өзінділігін және жекешілігінің болуына жол береді, ойларымен бөліседі, сонымен қатар мәліметтерді талдау және шешімдерді дайындау дағдыларын алуға жол береді.

Сондай-ақ қазіргі уақытта білім беруде сабақ барысында интерактивті құралдарды қолдануда. Интерактивті құралдардың көмегімен оқытушының, студенттің шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашылып отыр.

Білім берудегі интерактивті технология — мұндағы интерактивті сөзі — *inter* (бірлесу), *act* (әрекет жасау) ұғымын білдіреді, сабақ барысында студенттің топпен жұмыс жасауға қатыспауы мүмкін емес, бірін-бір толықтырып, сабақ барысында барлық студенттердің қатысуын ұйымдастыратын оқыту барысы.

Флипчарт — бұл бірнеше қажетті беттерден тұратын негізгі жұмыс аймағы. Бұл аймақта презентацияны құруға және оны көрсетуге қажетті құралдардың барлығы көрсетіледі.

«Активті экран» кешені білім үрдісінде қолданылатын ақпаратты көрсетуге және оны компьютермен басқаруға тағайындалған әмбебап интерактивтік жүйе болып табылады.

«Активті экран» бағдарламалық-техникалық кешенінің дидактикалық мақсатта пайдалану барысында олардың негізгі қызметі — жалпы ақпаратпен кәсіби біліктілікті жетілдіру бағытында қолданып, сонымен қатар бұл құралдың студенттердің ойлау және ойын қысқа және түсінікті түрде жеткізе білу қабілетін арттырып, өз ойларын жаңа технология құралдары көмегімен жүзеге асыруын қалыптастыруды қамтамасыз ете алатын белгілі болады.

Егер оқытуда ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жоғары оқу орындарында сабақтарды жанаша ұйымдастыру, оқытушының ролі мен қызметінің артуына жағдай жасасак, онда ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы студенттерді ізгілікке, елжандылыққа, саналылыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелей аламыз [4].

Білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін оны халықаралық стандарттар деңгейіне шығару қажет, бұл бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Сонымен, қазіргі уақытта маман даярлау мен қайта даярлаудағы жаңаша көзқарасқа, білім берудің қазіргі заманғы жаңа технологиялары мен стандарттарына үлкен талап қойып отыр. Білім беру шеңберіндегі тасымалдау, көлікті пайдалану жұмыстарының жаңа мақсаттарын және оны меңгеруде қалыптасқан жүйенің жоқтығын ескере отырып, болашақ мамандарды даярлауды жеке мәселе ретінде тек практикалық қана емес, сонымен қатар теориялық тұрғыдан да айырып көрсету керек.

Білім мазмұнын, оқыту үдерісін, оқу бағдарламалары мен жоспарларын және оқу құрылымын тиімділеу республика бойынша жоғары оқу орындарында мамандық бойынша жоғары білім жаңаша көзқарасқа ие болды. Білім берудің басты сипаттары — оның тұтастығы, оқытудың мазмұны мен сапасына қойылатын мемлекеттік талаптардың бірегейлігі, икемдігі мен көпсатылылығы, мазмұнын жақсарту мен білім жүйесін басқаруды демократияландыру болуға тиіс. Қорыта келгенде, республикамыздағы көлік саласы бойынша жоғары білімді мамандар даярлауда, жоғары кәсіби білімін реформалауда қаржыландырудың көпсалалы жүйесін қалыптастыру, аймақтық оқу-ғылыми-өндірістік кешенін құру, дүниежүзілік білім беру жүйесіне ену, оқытудың дәстүрлі технологиясын жетілдіре отырып, заманауи ақпаратты оқыту технологиясын енгізу және ғылыми жұмысты жүргізуге жағдай туғызу сияқты өзекті мәселелерді шешуді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Коджаспирова Г.М., Петров К.В. Технические средства обучения и методика их использования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. зав. — М.: Академия, 2001. — 256 с.
- 2 Мицук Л.М. Взаимосвязь интенсификации учебного процесса и повышения качества образования: Материалы науч.-практ. конф. «Проблемы и перспективы применения стандартов ИСО серии 9000 в системе менеджмента качества организаций образования. — Павлодар: Изд-во Павлодар. ун-та, 2004. — 130 с.
- 3 Платонов В.Я. Деловые игры: разработка, организация и проведение: Учебник. — М.: Профиздат, 1991. — 192 с.
- 4 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2002. — 180 с.

М.Ж.Киздарбекова

Роль методов обучения при подготовке специалистов транспортно-дорожного профиля

В статье рассмотрены вопросы использования методов обучения при подготовке специалистов транспортно-дорожного профиля. Выделены структура и содержание учебного курса «Охрана труда и эргономика на транспорте» для специальности 5В090100 – «Организация перевозок, движения и эксплуатация транспорта». Автором определены дидактические цели и задачи учебной деятельности, при решении которых в процессе обучения применяются соответствующие способы учебной работы преподавателя и познавательной деятельности обучающихся. Отмечено, что выбор методов опирается на требования теории обучения о соответствии методов содержанию обучения особенностям контингента обучаемых, количеству учебного времени.

M.Zh.Kizdarbekova

Role of methods of training at training of specialists of a transport and road profile

In article questions of use of methods of training are considered at training of specialists of a transport and road profile. The structure and the maintenance of a training course «Labor protection and ergonomics on transport» for specialty the 5B090100 – organization of transportations, movements and transport operation are allocated. The author considered the didactic purposes and problems of educational activity at which decision in the course of training the corresponding ways of study of the teacher and cognitive activity of the being trained are applied. The choice of methods is guided by requirements of the theory of training about compliance of methods to the content of training, features of the contingent of trainees, quantity of school hours.

References

- 1 Kodzhaspirova G.M., Petrov K.V. *Technical means of training and technique of their use: Manual for students of higher educational institutions*, Moscow: Akademiya center, 2001, 256 p.
- 2 Mishchuk L.M. *Materials scientific and practical conferences «Problems and Prospects of Application of the ISO Standards of a Series 9000 in Quality Management System of the Organizations of Education»*, Pavlodar: Pavlodar university, 2004, 130 p.
- 3 Platonov V.Ya. *Business games: development, organization and carrying out*: Textbook, Moscow: Profizdat, 1991, 192 p.
- 4 Rubenstein S.L. *Fundamentals of the general psychology*, Saint-Petersburg: St. Petersburg, 2002, 180 p.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

УДК 378:004.4

М.У.Буканов¹, С.А.Муликова², Д.А.Казимова¹

¹Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (E-mail: dinkaz73@mail.ru)

Состояние проблемы формирования компьютерно-графической подготовки будущих педагогов в условиях информатизации образования

В статье рассмотрена сущность понятий «подготовка», «компьютерная подготовка», «графическая подготовка» в общенаучной и педагогической парадигме. Авторами раскрыты этимология и содержательный аспект данных понятий в условиях информатизации образования. Выделено определение изучаемого понятия, которое используется авторами в научно-исследовательской деятельности. На основе анализа исследуемой проблематики определено авторское понятие «компьютерно-графическая подготовка будущих педагогов в системе профессионального образования».

Ключевые слова: подготовка, компьютерная подготовка, графическая подготовка, информатизация образования, современные технологии, педагог, студент, система образования, информационное общество, инновационные методы.

Происходящий в последние десятилетия процесс информатизации общества не только открывает огромные возможности для развития и информационного обеспечения человека, но и ставит определенные задачи перед системой образования, которые требуют не только подготовки достаточного количества квалифицированных педагогов, но и повышения уровня их компьютерно-графической грамотности.

В Послании Президента Республики Казахстан — Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» было отмечено, что нужно создать современные и эффективные системы образования и здравоохранения, модернизировать методики преподавания и активно развивать онлайн-системы образования, создавая региональные школьные центры, внедрять инновационные методы, решения и инструменты в отечественную систему образования, включая дистанционное обучение и обучение в режиме онлайн, доступные для всех желающих, изменить направленность и акценты учебных планов среднего и высшего образования, включив туда программы по обучению практическим навыкам и получению практической квалификации [1].

Интенсивное внедрение инновационных методов усилит востребованные и перспективные направления в отечественной системе образования. Современные политические, экономические процессы практически полностью погружены в информационно-образовательную среду. Создание четкой границы между информационной и политико-экономической средой, возросшие возможности информационного регулирования ставят управление информацией и знаниями на первый план среди наиболее перспективных компетенций. Так как современные объемы информации сами по себе не позволяют использовать необработанные информационные потоки, то управление знаниями выделяется в отдельную категорию современного управления. Формирование баз знаний, умение их исполь-

зовать создают основные стратегические конкурентные преимущества, позволяющие эффективно применять накопленный опыт.

Формированию и развитию будущего педагога как активного субъекта образовательного процесса сегодня придается большое значение. В связи с этим разрабатываются новые подходы к определению целей, задач и принципов образования, обосновывается необходимость пересмотра содержания образования, разрабатываются новые формы, средства и методы обучения с позиций компетентностного подхода. Компетентность определяется как новообразование субъекта деятельности, формирующееся в процессе профессиональной подготовки, представляющее собой системное проявление знаний, умений, способностей и личностных качеств, позволяющих успешно решать функциональные задачи, составляющие сущность профессиональной деятельности.

Анализ научно-педагогической литературы позволил выделить следующие факторы, определяющие взаимосвязи между системой образования и становлением информационного общества и, как следствие, необходимость компьютерно-графической подготовки будущих педагогов в системе профессионального образования.

Многие отечественные и зарубежные исследователи все чаще связывают постиндустриальное состояние человеческой цивилизации с развитием информационного общества. При этом называется два формальных признака вступления в информационное общество.

Сегодня в Республике Казахстан, как и в ряде других стран мирового сообщества, наблюдается стремительное распространение новых информационно-коммуникационных технологий. Их революционное воздействие касается государственных структур и институтов гражданского общества, экономической и социальной сферы, науки и образования, культуры и образа жизни людей.

Система образования Республики Казахстан ориентирована на вхождение в мировое образовательное пространство, поэтому качество образования рассматривается в контексте соответствия уровня получаемых образовательных услуг мировым стандартам и нормам. При этом приоритетным является достижение такого качества подготовки специалистов, которое даст им возможность конкурировать на международном рынке труда. Получение качественного образования — конституционное право каждого гражданина республики.

В условиях жестких рыночных отношений и все усложняющихся требований к содержанию образования, способам организации учебного процесса необходимы поиски новых резервов повышения качества и эффективности подготовки будущих специалистов. Массовая компьютеризация, внедрение и развитие новейших информационных технологий привели к впечатляющему рывку вперед в сфере образования, в бизнесе, промышленном производстве и научных исследованиях.

Процесс информатизации общества, который наблюдается в настоящее время, влияет на все сферы общества. Новому информационному обществу должны соответствовать новые подходы в совершенствовании образования.

Понятие «информационное общество» появилось во второй половине 1960-х гг. Впервые термин «информационное общество» был использован в Японии в 1966 г. в докладе группы по научным, техническим и экономическим исследованиям, в котором утверждалось, что информационное общество представляет собой общество, в котором имеется в изобилии высокая по качеству информация, а также есть все необходимые средства ее распределения [2].

К понятию «информационное общество» неоднократно обращались как отечественные, так и зарубежные ученые, которые разработали собственные определения данного понятия. В соответствии с концепцией Д.Белла [3], поддерживаемой и другими зарубежными учеными, информационное общество — разновидность постиндустриального общества.

Информационное общество — общество особое, не известное истории. Дать его определение трудно, однако можно перечислить основные особенности и характеристики, показанные на рисунке 1 [4]:

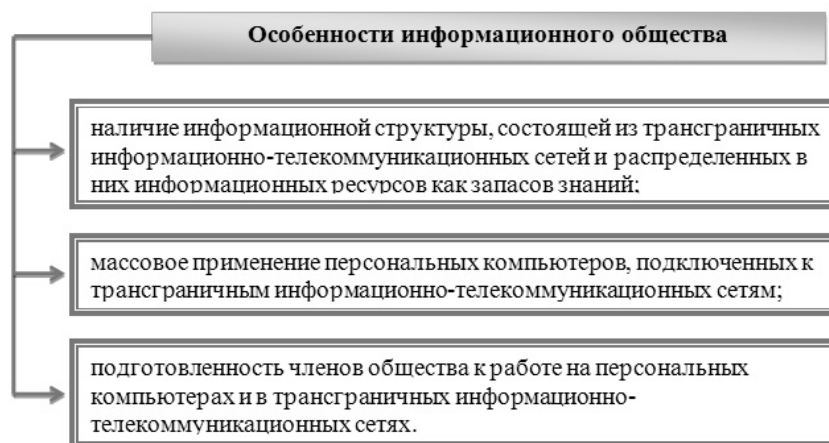

Рисунок 1. Основные особенности характеристики информационного общества

Типичный пример информационной инфраструктуры такого информационного общества — Интернет. Сегодня Интернет активно заполняет информационное пространство во всех странах и на всех континентах и является основным и активным средством формирования информационного общества.

Если рассматривать формирование информационного общества в целом, то, по мнению Н. Моисеева, информационное общество — это такой этап истории человечества, когда коллективный разум становится не только опорой развития человека, но и объектом целенаправленных усилий по его совершенствованию. Без свободного доступа всех людей к информации вообще не имеет смысла говорить о построении информационного общества. На его взгляд, это труднейшая социально-политическая проблема, которая может быть решена в рамках современных «присваивающих» цивилизаций, где большая часть людей далеко не всегда готова делиться знаниями, хотя это жизненно важно для всех остальных. В таком случае необходима смена шкалы ценностей и менталитета [4].

Обобщая изложенное выше, отметим, что переход от индустриального общества к информационному сопровождается принятием новых ориентиров социально-экономического развития и общей тенденцией информатизации всех сфер жизнедеятельности человека, что неизбежно отражается на системе образования и требует ее модернизации в аспекте обеспечения компьютерной техникой и технологиями, создания условий для эффективного использования педагогами компьютерных технологий при решении профессиональных задач.

Одной из основных проблем компьютерно-графической подготовки будущих педагогов остается проблема отбора содержания.

Для определения понятия компьютерно-графической подготовки будущих педагогов необходимо прежде дать рабочее толкование понятия «подготовка». Анализ психолого-педагогической литературы показал, что на данный момент нет однозначной трактовки понятия «подготовка». В психологическом словаре даются следующие определения: готовность к действию — состояние мобилизации всех психофизиологических систем человека, обеспечивающих эффективное выполнение определенных действий [5].

В инженерной психологии данное понятие имеет несколько смысловых оттенков [6]:

- 1) вооруженность человека-оператора необходимыми для успешного выполнения действий знаниями, умениями, навыками;
- 2) готовность к экстренной реализации имеющейся программы действия в ответ на появление определенного сигнала;
- 3) согласие на решимость совершить какое-то действие.

С точки зрения педагогики понятие «подготовка» трактуется как запас знаний, навыков, опыта, приобретенный в процессе учебы, практической деятельности, а также как процесс обучения и передачи знаний, навыков, необходимых для определенной деятельности.

Определимся с понятиями «компьютерная подготовка», «графическая подготовка».

Компьютерная подготовка — это процесс формирования необходимых знаний и умений применения современного компьютера и средств телекоммуникационной связи в качестве средства обучения на протяжении всего периода обучения в вузе и осознание необходимости расширения получен-

ных знаний по современным информационным технологиям в дальнейшей профессиональной деятельности.

Цель системы компьютерной подготовки в вузе — подготовка специалиста, конкурентоспособного на рынке труда, свободно владеющего современными компьютерными технологиями в своей профессиональной деятельности.

Структуру компьютерной подготовки можно представить следующим образом, который показан на рисунке 2:

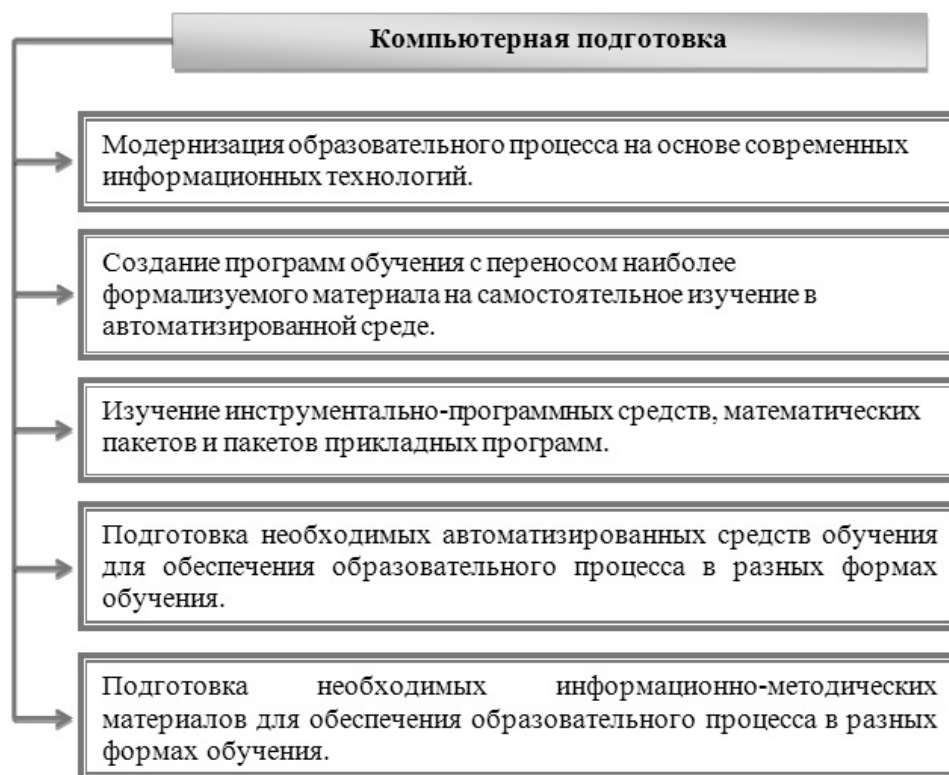

Рисунок 2. Структура компьютерной подготовки

Графическая подготовка — это процесс, который формирует у обучаемых рациональные приемы чтения и выполнения всевозможных графических изображений, встречающихся в различных сферах жизнедеятельности человека [7].

Графическая подготовка позволяет овладеть базовыми знаниями в сфере графической грамоты, которая, в свою очередь, дает возможность обучаемым ориентироваться в необычайно большом объеме графическо-информационных средств. На рисунке 3 показаны основные направления графической подготовки.

Основная цель графической подготовки — это формирование компонентов графической компетентности студента в процессе обучения графическим дисциплинам.

В понятие графической подготовки мы включаем знания, а также умения, позволяющие студенту использовать графические методы фиксации и передачи информации о пространственных свойствах предметов. Она включает в себя совокупность геометрических, инженерно-графических, информационно-технологических знаний, умений и навыков позволяющих решать профессиональные задачи методами графического моделирования плоских и трехмерных изображений. Кроме того, в структуре графической подготовки, как отмечается в исследованиях А.Д. Ботвинникова, Б.Ф. Ломова, Т.В. Чемодановой и других, присутствует мотивационный компонент, который определяет потребности, интересы и мотивы познавательной деятельности студента и проявляется как в процессе, так и в результате графической подготовки.

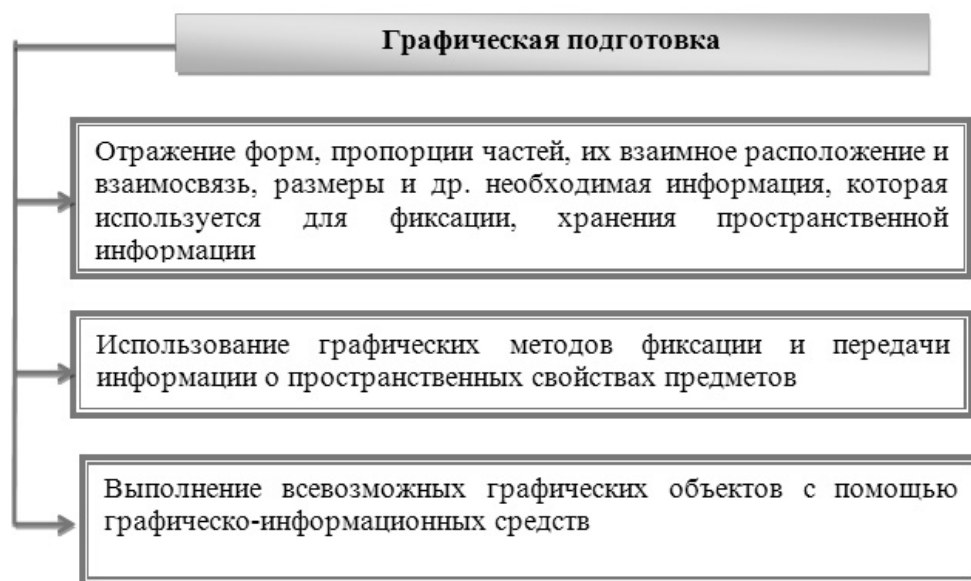

Рисунок 3. Направления графической подготовки

Проанализировав литературу, посвященную теоретическим аспектам формирования компьютерно-графической подготовки, сформулируем определение исследуемой подготовки: *компьютерно-графическая подготовка будущих педагогов в системе профессионального образования — это процесс формирования необходимых знаний и умений применения информационно-телекоммуникационных технологий при выполнении графических объектов и осознание необходимости расширения полученных знаний по современным технологиям в дальнейшей профессиональной деятельности.*

Как известно, важнейший итог обучения и образования студента в вузе — подготовка к профессиональной деятельности. Она определяется системой требований, которые предъявляет общество к специалисту. Характер требований обусловлен условиями процесса информатизации общества. Задача вуза состоит в том, чтобы всей системой учебно-образовательной работы обеспечить подготовку специалистов к будущей работе, наиболее полно соответствующей данным требованиям.

Таким образом, данную проблему можно решить только в процессе целенаправленного обучения будущих педагогов через разработку, внедрение и апробацию соответствующей технологии подготовки, позволяющей учитывать как потребности, интересы, индивидуально-психологические особенности студентов, так и возможности, преимущества использования новых информационных технологий в обучении в целом.

Список литературы

- 1 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан — 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // [ЭР]. Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti—elbasy-n-a-nazarbaevtyyn
- 2 Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе. — М.: Знание, 1986. — 394 с.
- 3 Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. — N.Y.: Basic Books, Inc., 1973. — 223 p.
- 4 Копыло В.А. Информационное право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2005. — 512 с.
- 5 Психологический словарь / Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР. — М.: Педагогика, 1983. — 448 с., ил.
- 6 Словарь по инженерной психологии. — М.: Знание, 1989. — 245 с.
- 7 Джанабаев Ж.Ж. Совершенствование содержания инженерно-графической подготовки специалистов в условиях развития информационных технологий: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2004. — 39 с.

М.У.Буқанов, С.А.Мүлікова, Д.А.Қазимова

Ақпараттандыру білім беру шартында болашақ педагогтардың компьютерлік-графикалық дайындауды қалыптастыру күйінің мәселелері

Мақалада жалпы ғылыми және педагогикалық парадигмасында «дайындау», «компьютерлік дайындау», «графикалық дайындау» деген ұғымдардың түсініктемелері қарастырылды. Ақпараттандыру білім беру шартында терминнің этимологиясы және ұғымның маңызды қыры ашылған. Әр түрлі бағыт бойынша түсініктеме сөздерінде көрсетілген авторлармен ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде қолданылатын ұғымның анықтамасы белгіленген. Зерттеу мәселесі бойынша жасалған талдау негізінде «кәсіптік білім беру жүйесінде «болашақ педагогтардың компьютерлік-графикалық дайындағына» түсініктеме берілген.

M.U.Bukanov, S.A.Mulikova, D.A.Kazimova

State of the problem of formation of computer-graphic preparation of future teachers in the information education

The article discusses the essence of the concepts of «training», «computer training», «graphic training» in the general scientific and pedagogical paradigm. Disclosed etymology of the term and substantial aspect of this concept in terms of education informatization. Highlight certain concepts under study, which is used by the authors in their research activities. The authors of the study based on an analysis perspective, the author defined the term «computer-graphic preparation of future teachers in the vocational education system».

References

- 1 Address of the President of the Republic of Kazakhstan — the Leader of the Nation N.A.Nazarbaev of Kazakhstan «Strategy» «Kazakhstan – 2050»: «a new policy established state» // http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti--elbasy-na-nazarbaevtyyn
- 2 Stouner T. In.: *Technocratic New Wave in the West*, Moscow: Znanie, 1986, 394.
- 3 Bell D. *The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York, Basic Books, Inc., 1973, 223 p.
- 4 Kopylo V.A. *Information Law: Textbook*, 2nd ed., Rev. and add., Moscow: Yurist, 2005, 512.
- 5 *Psychological Dictionary* / Ed. V.V.Davydov, A.V.Zaporozhtsa, B.F.Lomov et al.; Scientific-issled. Inst general and educational psychology Acad. ped. Sciences of the USSR, Moscow: Pedagogika, 1983, 448 p., ill.
- 6 *Dictionary of engineering psychology*, Moscow: Znanie, 1989, 245.
- 7 Dzhanaev Zh.Zh. Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy, Karaganda: Izd. of KSU, 2004, 39 p.

Ж.А.Қожықов, С.Ж.Бодықов, Қ.Т.Көшкімбаев

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: Seyfolla_aa@mail.ru)

«Сәулет дизайны» мамандануындағы сабақтарда мультимедиялық көрсетілімдерді қолдану

«Сәулет дизайн» мамандануындағы сабақтарды оқытуда оқушылардың осы пәндердің мазмұнын меңгеруі бойынша сәулеттік жобалау іс-әрекеттерін ұйымдастырудағы оқу жүйесі негізгі құрал болып табылады. Оларды орындау қажетті жоғары деңгейдегі сәулеттік жобаларды орындау білімдері мен іскерлігін меңгеруді қамтамасыз етеді, демек, оқыту мақсатындағы жетістікті көрсетеді. Мақалада сәулеттік дизайн мамандануындағы сабақтарда мультимедиялық көрсетілімдерді қолдану арқылы оқу үрдісіндегі сәулеттік жобалау тапсырмалар жүйесін қолдану әдістемесі қарастырылған.

Кілт сөздер: дизайн, сәулет, мамандық, жоба, графика, дайындық, мультимедиа, оқыту, қолдану, компьютер.

Соңғы жылдары ғылыми-техникалық үрдістің жедел қарқынымен дамуына байланысты сәулеттік дизайн сабақтарында оқылатын пәндердің қоғамдағы алатын ролі артты. Оның әмбебап және арнайы графикалық әдістері автоматты жобалау жүйесінде, күрделі техникалық нысандарды дайындау технологиясында және оны жобалауда кеңінен қолданыс табуда. Адамзат ойының тың жемісі — «компьютерлік графикада» да ұтымды пайдаланылуда. Сәулеттік дизайн сабақтарында оқылатын пәндерді меңгеру және әр түрлі машықтық жобаларды графикалық жолмен шеше білуге үйрету жоғары оқу орынында сәулеттік дизайнерлерді, әр түрлі саладағы дизайнерлерді дайындаудың қажетті алғышарты болып табылады. Сонымен қатар сәулеттік дизайн сабақтарында мультимедиялық көрсетілімдерді қолдану алғышарттың бірі болып отыр [1].

Сәулеттік дизайн сабақтарын оқыту барысында мультимедиялық көрсетілімді қолдану студенттердің кеңейтілген білім алуына, әр түрлі сәулеттік жобаларды жасауына, әр түрлі категориядағы студенттерге, олармен саралай жеке жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Мультимедиялық оқыту құрылымында білімді игерудің үш деңгейі қарастырылады: ең төменгі деңгей (базалық), бағдарламалық деңгей, күрделенген деңгей. Мультимедиялық көрсетілімдерді қолдану арқылы сәулеттік дизайн сабақтарында студенттердің есте сақтау мен ойлау, қызығушылық қабілеті жақсы дамиды. Егер студенттің қызығушылығы жайында жүйелі мәлімдемелер түсіп отырса, студенттің даму үрдісі шапшаңдайды.

Мультимедиялық құралдарды компьютерлік техникамен оқыту үдерісін пайдалануда оқытудың мынадай жалпы ұстанымдарын қолдануға тура келеді:

1. Өзара тығыз байланыстағы материалдарды кезеңдерге бөлу (қадамдарға). Ол оқытушының оқу материалдарын тиянақты талдауды, кезең бөліктері арасындағы өзара байланыстың ерекшеліктері мен мазмұнын анықтауды талап етеді.

2. Сәулеттік жобаларды тұрғызу кезінде студенттердің белсенділігін арттыру, яғни студенттердің терең де, жан-жақты талдаулар машығын қалыптастыруға бағытталады.

3. Студенттердің әрбір жауабына мұқият баға беру, және ол жауаптың бағасын тез хабарлап, дұрыс жауап берген болса, келесі қадамға көшу.

4. Оқудың қарқыны мен мазмұнын арттыру, яғни оқу қарқынын дараландырып отыруды қамтамасыз ету.

5. Студенттердің кезең бойынша кеңістіктік графикалық қабілеттерін сезім мүшелері арқылы қабылдау, сенімділігін тексеру, яғни әрбір студенттің мүмкіндігіне қарай жоба, эскиз жасаудың қиындық дәрежесін реттеуді қарастыру.

Негізгі зерттеудің ғылыми жаңалығы және теориялық мағыналығы сәулеттік дизайн сабақтарында студенттердің шығармашылық және кеңістікті ойлау қабілеттерін дамыту тұрғысынан тиімділігін арттыру қазіргі таңдағы мәселелердің бірі болып саналады.

Қазіргі қоғамның қажеттілігіне сай оқытудың әдісі мен қалпын, білім берудің мазмұнын түбірімен өзгертуде мультимедиялық құралдардың мүмкіндігін пайдаланбай жүзеге асыру мүмкін емес.

Сонымен, сәулеттік дизайн сабақтарында мультимедиялық көрсетілімнің қолданылуын анықтау кезеңінде мына міндеттердің шешімі іздестіріледі:

- таңдалған жобалардың күрделілігі мақсатын анықтау;
- нақты жобалардың тақырыбын таңдау және оны жүргізуді теориялық тұрғыда негіздеу;
- теорияда алынған мәселені жоба жасау жұмыстарын орындауда болжамын тұжырымдау;
- мультимедиялық көрсетілім арқылы студенттердің алынған жобаларды түсінуін қадағалау барысында жүргізілетін жұмыс қалпын анықтау;
- студенттердің бастапқы дайындық деңгейін анықтауға қажетті әдістемелерді таңдау және оның тиімділігін тексеру;
- студенттердің дайындық деңгейін жетілдіруге байланысты дидактикалық кешенді мультимедиялық көрсетілім арқылы дайындау;
- сызбаның толық жетістігін беру нәтижесінде студенттердің кезең бойынша жобаларды жасауды меңгеруде болған өзгерістерді, дәстүрлі оқыту түрі айырмашылығын анықтау.

Көрсетілім ағылшын тілінен аударғанда «presentation» — *елестету* — бұл белгілі бір тақырыпқа анықталған әр түрлі картинка-слайдтар жиынтығы. Әрбір слайдқа мәтіндік және графикалық ақпараттарды өз бетімен сыйғызуға болады.

Университетте MS PowerPoint типі бағдарламасы көмегімен, Office пакетімен кіреді, слайд-фильмдерді анықтамалық және оқу демонстрациялау және тұрғызу, үйірмелерге және секциялар туралы айтады.

Көрсетілім дайындауда оқытушы өзін сценарист, режиссер және орындаушы ретінде көрсетеді.

Көрсетілімді көрсету үшін слайдты «басты» PowerPoint құрылғысында жай қарапайым PowerPoint Viewer бағдарлама-демонстраторда көрсетеді. Слайдты көрсету үшін аудиторияда арнайы проекторды компьютерге қосып, экран бетіне түсіреді. Оқытушы көрсетілімді клавиатура көмегімен басқарады.

Сәулеттік дизайн сабақтарында мультимедиялық көрсетілімдер көмегімен әдістемелік материалды дайындау және қолдану білім беру саласында мультимедиялық оқытуды қолданудың үш бағытын қарастырамыз.

1. Көрсетілім, демонстрация сабақтың өтілу барысын арттыру үшін бағдарламаларды қамтамасыз ету.

2. Сабақта көрсетілімді қолдану барысында студенттердің белсенділігін арттыру.

3. Мультимедиялық көрсетілім жұмыс кезінде сабақты жоспарлау және оның қарқынын арттыру.

Сәулеттік дизайн сабақтарында мультимедиялық көрсетілімдерді сабақта пайдаланғанда дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектеседі:

- пән бойынша базалық білімді меңгеру;
- алған білімді жүйелеу;
- өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру;
- жалпы оқуға деген ынтасын арттыру;
- оқушыларға оқу материалдарымен өздігінен жұмыс істегенде әдістемелік көмек беру.

Сондықтан оқытушы жаңа сабақты түсіндіруде мынадай міндеттер қоюы керек:

- сәулеттік дизайн сабақтарындағы пәндерде тақырып бойынша мультимедиялық көрсетілім технологиясын дайындау жұмысы барысында алынған мәліметтерді талдау;
- осы талданатын материалдарды зерттеудің мақсаты, міндеті және болжамымен салыстырмалы түрде тексеру;
- жобалардың, клаузулардың, идеялардың логикалық нәтижесін өңдеу;
- слайд арқылы көрсетілімде сабақтың тапсырмасын түсіндіруде студенттер мен оқытушының арасындағы өзара қарым-қатынас ерекшеліктеріне сипаттама беру.

Негізі мультимедиялық құралдарды пайдалану жұмысына мынадай міндеттер қойылды:

- өткізілетін сабақтың мазмұнын іріктеу;
- слайдтардың айқындығын анықтау және тексеру;
- оқу үдерісіне ендірілген дидактикалық кешен мазмұнының тиімділігін анықтау;
- оқытушының дайындық деңгейіндегі өзгерістерден мәліметтер жинау; слайд жасауда кездескен қиыншылықтар мен кемшіліктерді анықтау және оларды жоюдың жолдарын іздестіру.

Бұл міндеттер мультимедиалық көрсетіліммен сәулеттік дизайн сабақтарындағы пәндерді оқыту үдерісінде студенттердің іскерлігін тереңдету және кеңейту арқылы олардың логикалық ойлау қабілетін көтеруге бағытталған екендігін айқара ашады.

Слайд-фильм ұсынылған тапсырманы бір слайдпен көрсету арқылы, ал басқасында — шешімін табу (этап бойынша орындау). Бұлар жаңа және үй тапсырмасын орындауда уақытты үнемдейді, қайталау, жаңа материалды меңгеру, қорытындылау және практикалық жұмыстарды орындау үшін, ұсынылған жұмыстың мақсатымен өткізу түрін дұрыс түсіну, қателерді түзеу, тапсырманы орындау үрдісін жылдамдатуға ыңғайлы.

Жоба жұмыстарын слайд-көрсетілім арқылы түсіндіруде студенттердің теориялық түсінігі артып, практикада қолдану барысында жетістіктерін көруге болады.

Арнайы үлгіде тапсырмаларды орындауға арналған слайд-көрсетілімге қарай отырып, студенттер ұсынылған тапсырмаларды практикада жылдам орындайды. Қажет сұрақтар туындағанда слайд көрсетілімді қайтадан көрсетіп, жадында сақтау қабілеттерін дамытуға болады.

Студенттердің шығармашылық білім сапасын арттыру көп мөлшерде нақты мақсатқа бағытталған және әдістемелік жүйелі ұйымдастырылған оқу сабақтарында білімнің меңгерілуімен байқалады. Оқу үрдісінде оқу және оқыту әдісінің жаңаша қырларын техникалық оқу құрылғыларын қолданумен дамытады. Оқытудың эффектісін жоғарылату сабақта дидактикалық материалдарды, компьютерлік технологияларды қолданумен байланысты [2].

Шығармашылық ізденімпаздықты дамытудағы оқыту әдістемесінің негізін Я.А. Коменский қалады. Ол: «Шығармашылық бастамасы — сезімнен, бала сезіне білмесе, оның ой-өрісінде ешқандай өзгеріс болмайды. Оқытуды зат туралы сөзбен емес, сол затты бақылау арқылы шәкірттің ойын дамыту керек», — деп жазды [3].

Слайд-фильмді көрсету түсіндірумен анықталады. Мысалы, жобаларды жасаудың жаңа тақырыбын оқытушы түсіндірмей тұрып, экранда сол слайдты немесе бақылау сұрақтарымен демонстрациялайды. Жауаптар ауызша немесе жазбаша түрде орындалады.

Сабақ барысында оқу фильмдерін қолдану барлық топқа көрнекі түрде демонстрациялап жұмыстың дұрыс тәсілдерін бірізділікпен қиындатпай жұмыс орнында көрсетеді.

Сәулеттік дизайн сабақтарындағы пәндерде сабақ тақырыбын түсіндіруде мультимедиалық көрсетілімде бір уақытта бірнеше материалдарды қолдануға болады: бейне, дыбыс, сурет, мәтін, және т.б. Сабақ соңына дейін логикалық үздіксіз түрде болса, сонда ғана сабақ қойылған мақсатына жетеді. Сабақ кезінде сақталған файлдар студенттерге беріледі: сондай-ақ бұл файлдарды келесі сабақта өтетін материалдарды қайталау және толықтыру үшін қолданылады.

Қазіргі кезде білім беру саласын, оқытудың әр түрлі техникалық құралдарын пайдаланусыз елестету мүмкін емес. Сондықтан уақыт талабына сай білім мазмұнын жаңарту — бүгінгі күннің басты міндеті. Қазіргі жағдайда еліміздің білім беру жүйелерінде ХХІ ғасыр жастарына білім беру мен тәрбиелеу бағытында сан алуан жұмыстар жүргізілуде. Ал оқытушының негізгі ұстанған мақсаты — білімнің жаңа үлгісін жасап, белгілі бір көлемдегі білім мен білік дағдыларын меңгерту, оқу материалын қаншалықты деңгейде меңгергенін бақылаудың сан түрлі жаңа әдіс-тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды сабақта тиімді пайдалана білу.

Әр түрлі ғылыми зерттеулер мен алдыңғы қатарлы оқытушылардың тәжірибесі дәлелдегендей, оқытудың көрсетілімдік әдістерін пайдалану, оқыту-тәрбиелеу үрдісін толық жетілдіруге, студенттердің білім, білік, дағды сапаларының жақсаруына септігін тигізеді. Мультимедиалық оқыту құралдары — бұл нақты уақыт режимінде қолданушы мен ақпараттық жүйе арасында диалог құрушы құралдар.

Мультимедиалық құралдарды пайдаланатын оқыту әдістемесі дәстүрлі оқыту әдістемесінен ерекшеленеді. Алайда, кез келген жағдайда, соның ішінде интерактивті құралдарды пайдалану арқылы сапалы білім беруді ұйымдастыру үшін сабақтың жоспарын, құрылымын, оқытудың мақсаты мен нәтижесін анықтау қажет.

Мультимедиалық көрсетілімді қолданумен бірге сабақ құрылымы да өзгереді. Мультимедиалық оқытуды сәулеттік дизайн сабақтарында қолданғанда сабақ сапасы бірінші кезекте оқытушының өзіне, яғни мультимедиалық көрсетілімдердің мүмкіндіктерін қалай қолданатынына, тәуелді екенін ескертіп кеткен жөн. Мультимедиалық көрсетілімдерді пайдалану кез келген сабақты серпімді етеді, ал бұл сабақтың бірінші минутынан студенттердің шығармашылық графикалық-танымдық іс-әрекетінің артуына ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ткачев М.С. Архитектурная графика. — М.: Архитектура, 2004. — 317 с.
- 2 Меерович М.И. Технология творческого мышления. — Минск: Изд-во: «Институт психологии РАН», 2003. — С. 3.
- 3 Коменский Я.А. Основы методики преподавания. — М.: Знание, 1992. — 82 с.

Ж.А.Кожиков, С.Ж.Бодиков, К.Т.Кошкумбаев

**Использование мультимедийных презентаций на занятиях
по специализации «Архитектурный дизайн»**

В статье проанализированы эффективность использования мультимедийных презентаций на занятиях по специализации «Архитектурный дизайн» и основные стадии процесса проектирования. Рассмотрены основные методы использования мультимедийных презентаций в учебном процессе на занятиях по архитектурному дизайну. Авторами выделены процесс систематизации заданий по курсу дизайна архитектурной среды. Определены теоретические основы совершенствования творческой деятельности будущих дизайнеров и систематизировано содержание обучения в учебном процессе вуза.

Zh.A.Kozhikov, S.Zh.Bodikov, K.T.Koshkumbaev

**Using multimedia visual aids in the classroom for the architectural design
of specialization**

The paper analyzes the effectiveness of using multimedia visual aids in the classroom for specialized architectural design and the main stages of the design process. This article discusses the basic techniques for using multimedia visual aids in the learning process in the classroom for architectural design. And through the process of ordering the job at the rate design architectural environment. Identified theoretical basis for improvement of future creative designers and systematized learning content in the educational process of higher education.

References

- 1 Tkachev M.S. *Architectural graphics*, Moscow: Architecture, 2004, p. 317.
- 2 Meerovitch M.I. *Technology creative thinking*, Minsk: Publ. house: «Institute of Psychology RAN», 2003, 482, p. 3.
- 3 Comenskiy Ya.A. *Basic methods of teaching*, Moscow: Znanie, 1992, p. 82.

К.Н.Балабеков¹, З.К.Жалгасбекова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова (E-mail: ziba_19_09@mail.ru)

Технология обучения компьютерному моделированию физических процессов

В статье рассмотрены вопросы вычислительного эксперимента, который предполагает переход от изучения реального объекта к изучению его математической модели. Авторами проанализированы понятия «модель», «моделирование». Выделены средства и формы технологии обучения компьютерному моделированию физических процессов с помощью инструментальной среды C++ Builder.

Ключевые слова: вычислительный эксперимент, реальный объект, математическая модель, моделирование, технология обучения, модель, компьютерное моделирование, физические процессы, инструментальная среда, процесс.

Растущий интерес философии и методологии познания к теме моделирования был вызван тем значением, которое метод моделирования получил в современной науке, и в особенности в физике, химии, биологии, кибернетике, во многих технических науках.

Моделирование как специфическое научное познание не является изобретением XIX или XX века. Представления Демокрита и Эпикура об атомах, их форме и способах соединения, об атомных вихрях и ливнях, объяснения физических свойств различных веществ с помощью представления о круглых и гладких или крючковатых частицах, сцепленных между собой, являются прообразами современных моделей, отражающих ядерно-электронное строение атома вещества.

В настоящее время нельзя назвать область человеческой деятельности, в которой не использовались бы методы моделирования.

Моделирование — эффективное средство познания природы. Процесс моделирования предполагает наличие:

- объекта исследования;
- исследователя, перед которым поставлена конкретная задача;
- модели, создаваемой для получения информации об объекте и необходимой для решения поставленной задачи.

По отношению к модели исследователь является экспериментатором, но эксперимент проводится не с реальным объектом, а с его моделью.

Академик А.А. Самарский понимал под вычислительным экспериментом такую организацию исследований, при которой на основе математических моделей изучаются свойства объектов и явлений, проигрывается их поведение в различных условиях и на основе этого выбирается оптимальный режим [1]. Другими словами, вычислительный эксперимент предполагает переход от изучения реального объекта к изучению его математической модели. Такой моделью, как правило, является одно или несколько уравнений.

К основным преимуществам вычислительного эксперимента можно отнести следующие [2]:

- возможность исследования объекта без модификации установки или аппарата;
- возможность исследования каждого фактора в отдельности, в то время как в реальности они действуют одновременно;
- возможность исследования нереализуемых на практике процессов.

Вычислительный эксперимент включает в себя следующие этапы:

- физическое описание процесса, т.е. уяснение закономерности явлений;
- разработка математической модели;
- алгоритм, или метод решения, уравнений;
- разработка программ;
- проведение расчетов, анализ результатов и оптимизация.

Тем самым основу вычислительного эксперимента составляет триада: модель — алгоритм — программа [3].

Метод моделирования широко используется в практике преподавания физики в вузе. Очень наглядно можно продемонстрировать студентам все этапы метода моделирования на примере опыта Э. Резерфорда по рассеянию альфа-частиц ядрами в среде C++.

Пусть альфа-частица (ядро атома гелия), обладающая массой M и зарядом $+2e$, движется в поле неподвижного ядра с зарядом $+Ze$ (рис. 1), где Z — порядковый номер элемента в таблице Д. Менделеева; e — элементарный заряд (модуль заряда электрона) ($e = 1,6021892(46) \cdot 10^{-19}$ Кл). Считаем, что ядро находится в начале координат. Между альфа-частицей и ядром действует сила отталкивания:

$$\vec{F} = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{2Ze^2}{r^2} \cdot \frac{\vec{r}}{|\vec{r}|}, \quad (1)$$

где $k = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \approx 8987551777 \frac{\text{Н} \cdot \text{м}^2}{\text{Кл}^2}$; $\vec{r}$ — радиус-вектор частицы, причем $r^2 = \sqrt{x^2 + y^2}$ (x и y — координаты альфа-частицы в определенный момент времени t).

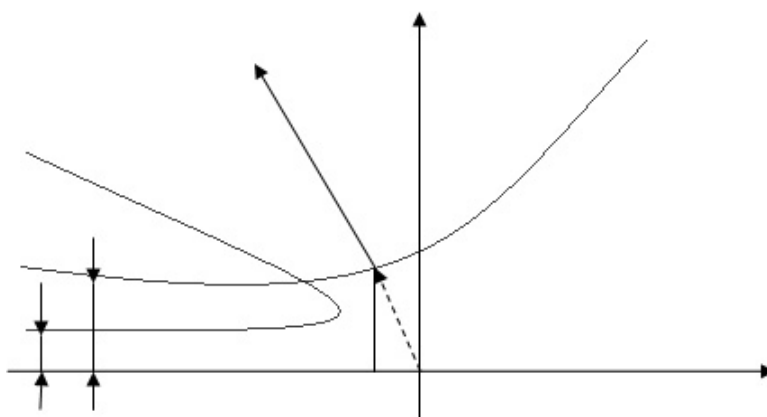

Рисунок 1. Траектория движения альфа-частицы в поле неподвижного ядра, расположенного в начале координат

Дифференциальные уравнения движения альфа-частицы записываются так:

$$\begin{cases} M \frac{d^2x}{dt^2} = F_x; \\ M \frac{d^2y}{dt^2} = F_y, \end{cases}$$

где F_x и F_y — проекции силы $\vec{F}$ на оси O_x и O_y , соответственно; x'' и y'' — проекции ускорения альфа-частицы на оси O_x и O_y .

$$\begin{cases} \frac{d^2x}{dt^2} = \frac{F_x}{M} = \frac{F \cdot \cos \alpha}{M} = \frac{F}{M} \cdot \frac{x}{(x^2 + y^2)^{3/2}}; \\ \frac{d^2y}{dt^2} = \frac{F_y}{M} = \frac{F \cdot \sin \alpha}{M} = \frac{F}{M} \cdot \frac{y}{(x^2 + y^2)^{3/2}}, \end{cases}$$

или

$$\begin{cases} \frac{d^2x}{dt^2} = \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{x}{(x^2 + y^2)^{3/2}}; \\ \frac{d^2y}{dt^2} = \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{y}{(x^2 + y^2)^{3/2}}. \end{cases} \quad (2)$$

Решим эти уравнения методом половинного интервала. Для этого перепишем систему (2) в виде:

$$\begin{cases} v'_x = \frac{d}{dt} \left(\frac{dx}{dt} \right) = \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{x}{(x^2 + y^2)^{3/2}}; \\ v'_y = \frac{d}{dt} \left(\frac{dy}{dt} \right) = \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{y}{(x^2 + y^2)^{3/2}}, \end{cases} \quad (3)$$

где в левой части каждого уравнения стоит производная по времени функции v_x или v_y .

Используя алгоритм, изложенный в лабораторных работах 5 и 8, и расписывая левые части равенств по определению производной, получим приближенные равенства:

$$\begin{cases} \left(\frac{dx}{dt} \right)_{i+1/2} \approx \left(\frac{dx}{dt} \right)_{i-1/2} + \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{x_i}{(x_i^2 + y_i^2)^{3/2}} \cdot \Delta t; \\ \left(\frac{dy}{dt} \right)_{i+1/2} \approx \left(\frac{dy}{dt} \right)_{i-1/2} + \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{y_i}{(x_i^2 + y_i^2)^{3/2}} \cdot \Delta t, \end{cases} \quad (4)$$

здесь $\Delta t = t_{i+1} - t_i$ — шаг программы. Очевидно, что соотношение (4) тем точнее, чем меньше интервал времени Δt .

Два других уравнения для метода вычисления координат частицы также получаются из определения производной, но уже для функций x и y :

$$\begin{cases} x' = \frac{dx}{dt} \approx \frac{x_{i+1} - x_i}{\Delta t}; \\ y' = \frac{dy}{dt} \approx \frac{y_{i+1} - y_i}{\Delta t}, \end{cases}$$

или

$$\begin{cases} x_{i+1} \approx x_i + \left(\frac{dx}{dt} \right)_{i+1/2} \cdot \Delta t; \\ y_{i+1} \approx y_i + \left(\frac{dy}{dt} \right)_{i+1/2} \cdot \Delta t. \end{cases} \quad (5)$$

К системам уравнений (4) и (5) необходимо добавить еще одну, позволяющую рассчитать скорость частицы в момент времени $t_{1/2} = \frac{\Delta t}{2}$ (в середине первого интервала) через начальные условия: скорость и координату в момент времени $t_0 = 0$.

$$\begin{cases} \left(\frac{dx}{dt} \right)_{1/2} \approx \left(\frac{dx}{dt} \right)_0 + \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{x_0}{(x_0^2 + y_0^2)^{3/2}} \cdot \frac{\Delta t}{2}; \\ \left(\frac{dy}{dt} \right)_{1/2} \approx \left(\frac{dy}{dt} \right)_0 + \frac{2kZe^2}{M} \cdot \frac{y_0}{(x_0^2 + y_0^2)^{3/2}} \cdot \frac{\Delta t}{2}. \end{cases} \quad (6)$$

Уравнения (6) используются только один раз. В дальнейшем расчет скорости и координат частицы производится по формулам (4) и (5).

В данной работе интервал времени Δt (шаг программы) также выбирается произвольно.

Поскольку наша задача состоит в том, чтобы построить траекторию движения частицы в поле ядра, т.е. зависимость $y(x)$, здесь нужно задавать не временной интервал $t_{\min} \div t_{\max}$, а область на координатной плоскости $(x_{\min} \div x_{\max}; y_{\min} \div y_{\max})$, в пределах которой и будет осуществляться расчет.

Загрузка файла таблицы

Открыть шаблон Модель 9_Опыт Резерфорда.spp. Представленная таблица содержит два рабочих листа: Модель 9–1 и Модель 9–2. Данные Моделей 9–1 и 9–2 приведены на рисунке 1. На первом листе моделируется движение альфа-частицы для различных прицельных расстояний, на другом листе —

для различных значений начальной скорости (точнее, проекций начальной скорости на ось Ох). Таблица выполнена для 300 значений, однако при необходимости ее легко продолжить (см. табл.)

$$x_0 = x_{\min} = -3; x_{\max} = 1; y_0 = y_{\min} = b = 0,1; 0,3 \text{ и } 0,5; y_{\max} = 2; \Delta t = 0,01c; v_{ox} = 3; v_{oy} = 0.$$

Здесь не указываются единицы измерения некоторых величин. Будем считать, что они измеряются в некоторых условных единицах. Кроме того, необходимо ввести:

- массу альфа-частицы — в ячейку Edit10;
- порядковый номер элемента в периодической таблице — в ячейку Edit11;
- заряд электрона — в Edit12;
- коэффициент пропорциональности в формуле закона Кулона — в Edit13.

За исключением порядкового номера элемента все остальные величины или очень большого, или очень маленького порядка. Так,

$$M_{\alpha} = 6,638 \cdot 10^{-27} \text{ кг}; e = 1,6021892(46)10^{-19} \text{ Кл}; k \approx 8,987551777 \cdot 10^9 \frac{\text{Н} \cdot \text{м}^2}{\text{Кл}^2}.$$

Такие числа вводятся обязательно в английской раскладке следующим образом: 6,638E-27; 1,6E-19; 9E9 (экспоненциальная форма представления числа) или как формула =6,638*10^(-27), причем количество значащих цифр в этих числах зависит от данных задачи. В качестве вещества, на котором происходит рассеяние альфа-частиц, можно выбрать, например, золото (порядковый номер в периодической таблице Менделеева 79).

В ячейку Edit14 ввести формулу, позволяющую рассчитать постоянный множитель $2kZe^2 / M_{\alpha}$, входящий в формулы для скорости.

В таблице 1 приведены данные для выполнения расчетов.

Т а б л и ц а

Пример данных для выполнения расчетов

Компонент	Свойства	Значения
1	2	3
Form1	Caption	Моделирование опыта Резерфорда
Button1	Caption	Вычислить
Button2	Caption	Выход
Button3	Caption	Модель 9–2
Chart1	Name	Моделирование опыта Резерфорда
Edit1	Text	-3
Edit2	Text	1
Edit3	Text	0,1
Edit4	Text	0,3
Edit5	Text	1
Edit6	Text	2
Edit7	Text	0,01
Edit8	Text	3
Edit9	Text	0
Edit10	Text	6,638E-27
Edit11	Text	79
Edit12	Text	1,602189246E-19
Edit13	Text	9E9
Edit14	Text	Сделать свободной
Edit15	Text	1
Edit16	Text	2
Edit17	Text	3
Edit18	Text	1
Label1	Caption	Xmin =
Label2	Caption	Xmax =

Продолжение таблицы

1	2	3
Label3	Caption	Ymin1 =, Ymin2=, min3=, Ymax=, dt=, Vox=, Voy=
Label8	Caption	Ma = кг
Label9	Caption	Z =
Label10	Caption	e = Кл
Label11	Caption	k = Н*м*м/Кл*Кл
Label12	Caption	$2kZe*e/Ma = c =$ м*3/с*2
Label13	Caption	Данные модели 9–2
Label14	Caption	Vox1 Vox2 Vox3 Ymin4
StringGrid1	Name	StringGrid1

Листинг программы модели не приводится в силу его объемного характера.

На рисунке 2 приведены данные Моделей 9–1 и 9–2.

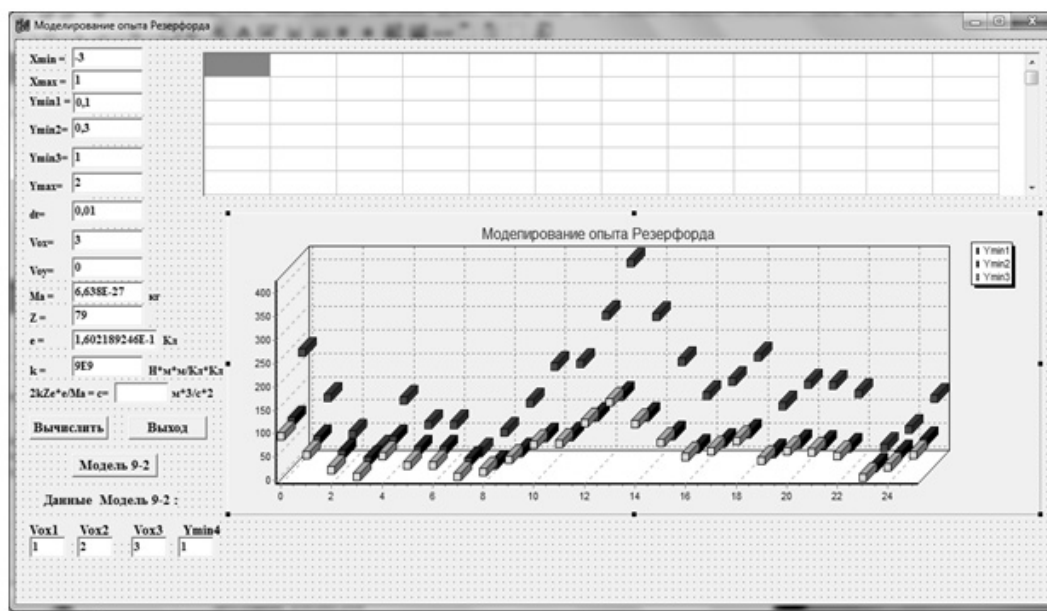

Рисунок 2. Данные модели

Построение графика зависимости $y(x)$

По полученным данным строятся графики зависимости $y(x)$ (траектория движения альфа-частицы) для различных значений прицельных расстояний на одной диаграмме. Построение ведется вначале для одного ряда данных, другие наборы точек добавляются по ходу построения (в окне «Источник данных диаграммы» на вкладке «Ряд») или непосредственно на готовую диаграмму. Необходимо выбрать тип диаграммы «Точечная» (без отрезков, соединяющих экспериментальные точки).

Графики будут представлять собой наборы точек, взаимное расположение которых зависит от шага программы и ускорения частицы. Поскольку диаграмма содержит несколько графиков, необходимо вывести легенду. В качестве имени каждого ряда данных удобно выбрать величину прицельного расстояния. На рисунке 3 показана траектория альфа-частицы.

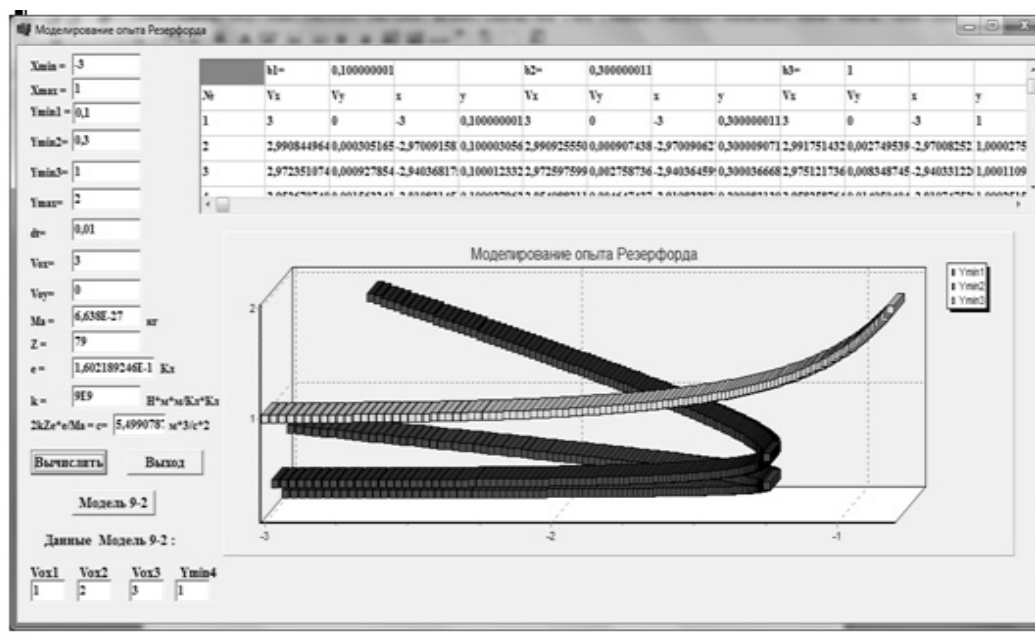

Рисунок 3. Построение траектории альфа-частицы в Модели 9-2

Опыт решения крупных задач показывает, что метод математического моделирования и вычислительный эксперимент соединяют в себе преимущества традиционных теоретических и экспериментальных методов исследования [4].

На практике результаты первых расчетов, как правило, весьма далеки от реальных. Поэтому происходит постоянное усовершенствование алгоритма, уточнение математической модели до совпадения с какими-то тестовыми или контрольными данными. Этот этап, называемый идентификацией математической модели, всегда присутствует в вычислительном эксперименте. По этой причине нельзя говорить об одной модели любого явления. Всегда существует иерархия математических моделей, начиная от простых моделей и кончая более сложными. Следует выбирать некоторый уровень сложности модели, соответствующей данной конкретной задаче. На рисунке 4 изображены траектории альфа-частиц для различных прицельных параметров.

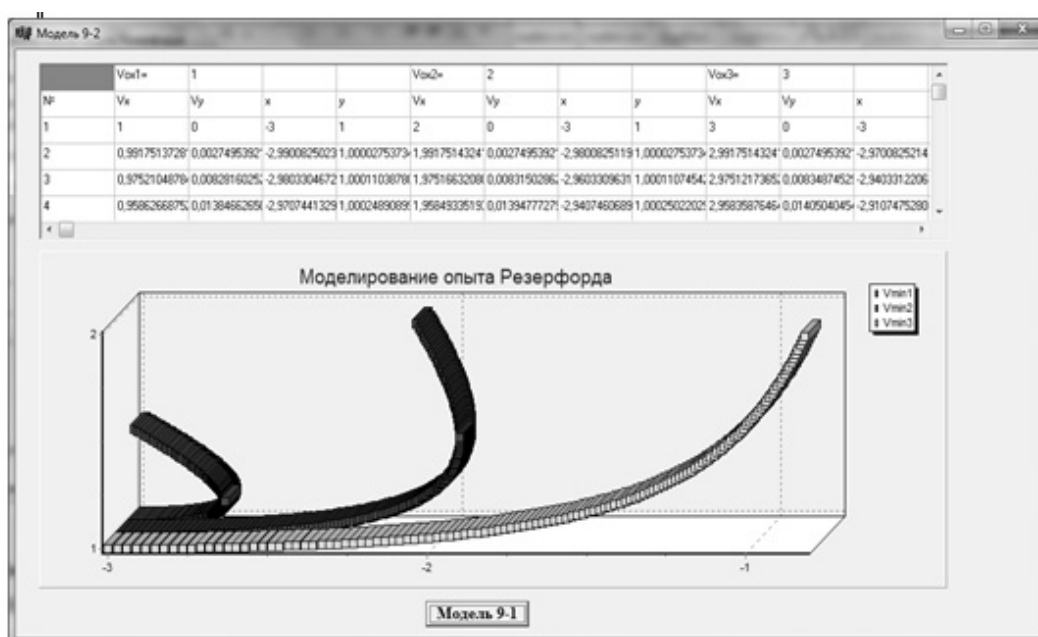

Рисунок 4. Зависимость траектории движения альфа-частиц от прицельных параметров

Итак, схема построения математических моделей следующая:

- выделение параметра или функции, подлежащей исследованию;
- выбор закона, которому подчиняется эта величина;
- выбор области, в которой требуется изучить данное явление.

Метод моделирования имеет следующие преимущества при использовании его в учебном процессе в вузе [5]:

Во-первых, привлечение компьютера в качестве демонстрационного устройства в значительной степени повышает интерес и мотивацию учащихся к изучению предмета. Расширяет возможности наглядного представления и компьютерного моделирования изучаемых явлений. Дополняет теоретический материал, подготавливает студентов к работе с реальными физическими приборами.

Во-вторых, использование компьютерных обучающих программ позволяет компенсировать морально устаревшее или недостающее лабораторное оборудование, в частности, по физике. Выполнить предварительно лабораторную работу на модельной установке с тем, чтобы подготовиться к работе в физической лаборатории и проверить основные выводы на реальных приборах.

В-третьих, важно и то, что в процессе изучения физики студенты осваивают компьютер, приобретают навыки использования его при решении прикладных задач, учатся выполнять численные расчеты и обработку экспериментальных данных с помощью готовых пакетов компьютерных программ, таких как, например, MAPLE, Borland Delphi, AutoCAD, C++ и др.

В-четвертых, используются возможности компьютера в моделировании чувственно-предметного мира, логика исследовательской и профессиональной деятельности.

В целом, использование компьютерных технологий в образовании дает устойчивую тенденцию к повышению уровня усвоения материала, мотивации к обучению, привлекательности самого предмета. Предложенная методика по сравнению с традиционной позволяет развивать у студентов алгоритмическое и логическое мышление, воображение, желание самоутвердиться, получить конечный результат.

Список литературы

- 1 Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. — М., 1981.
- 2 Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. — М., 1985.
- 3 Оконь В. Введение в общую дидактику. — М., 1990.
- 4 Стародубцев В.А. Использование информационных технологий на лекциях по естественнонаучным дисциплинам // Информатика и образование. — 2003.
- 5 Коротков Э.М. Управление качеством образования. — М.: Мир, 2006.

К.Н.Балабеков, З.К.Жалгасбекова

Физикалық үдерістерді компьютерлік модельдеуге оқыту технологиясы

Мақалада нақты объектіні зерттеуден оның математикалық моделін зерттеуге ауысуды ұйғаратын есептеу тәжірибесінің мәселелері қарастырылды. Авторлар «модель», «модельдеу» түсініктерінің мәнін талдаған. Физикалық үдерістерді компьютерлік модельдеуге оқыту технологиясының формасы мен құралы C++ Builder аспаптық орта көмегі арқылы шығарылған.

K.N.Balabekov, Z.K.Zhargasbekova

Technology of training in computer modeling of physical processes

In article questions of computing experiment who assumes transition from studying of real object to studying of its mathematical model are considered. By authors are analyzed essence of the concept «model», «modeling». Funds and forms of technology of training in computer modeling of physical processes by means of the tool environment C++ Builder.

References

- 1 Andreev V.I. *Heuristic programming educational research activity*, Moscow, 1981.
- 2 Babansky Yu.K. *Training methods at modern comprehensive school*, Moscow, 1985.
- 3 Okon' V. *Introduction in the general didactics*, Moscow, 1990.
- 4 Starodubtsev V.A. *Informatics and education*, 2003.
- 5 Korotkov E.M. *Education quality management*, Moscow: Mir, 2006.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ ПЕДАГОГИКА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

UDC 37.018.1(574)

B.A.Zhetpisbaeva, T.E.Eralinova

E.A.Buketov Karaganda State University (E-mail: torika_91@mail.ru)

Teaching English language in early age

In the article is represented the early teaching of English. Early teaching English today appears as an innovative process that pedagogy is understood as a managed process of creation, perception, assessment, development and use of pedagogical innovations. The younger school age is characterized by globally operating game motivation at children, and on condition of the correct organization of educational process and the accounting of this factor development of a foreign language by the child will be rather effective.

Key words: early teaching, sensitive features, game technology, sensitive period, methods and forms of education, educational process.

By the new economic and socio-political conditions of English proficiency is one of the necessary conditions for a genuine nation's competitiveness. English, taking a priority position among other foreign languages, becoming a mandatory component of teaching not only in high schools, secondary, high school, but in elementary school.

In Kazakhstan, the English language is supposed to learn from the 1-st grade, which is a sign of the objectively existing social interest in his studies and confirms the importance of this subject for the implementation of long-term objectives and personal development of the state.

Nowadays the problem of early teaching consists in need to improve and perfect the teaching organization not to miss and take advantage of the sensitive period of assimilation of a foreign language. Proper use of the sensitive features of this age contributes to a language base, interest in the English language, and through him to the people, culture and country of the target language as a whole. This affects the development of the child, his cognitive, thinking, communication skills, broaden their horizons.

Starting to learn English, the child has difficulty not in the mastery of them and in the socio-psychological relationship with a teacher or peers. He still lacks communication skills. The aims of the adult – to develop them, to create such conditions that the child wanted to communicate. On this account there is no single opinion. Some educators practitioners believe that «The best — talk to the child in a foreign language from the date of his birth. It develops hearing, gives an idea of the sound diversity of the world» [1].

L.S. Vygotsky, S.I. Rubinstein, and foreign psychology B. Whyte, J. Bruner, V. Penfield, R. Roberts, T. Eliot, told that the child masters a foreign language easier than the adult. Duration sensitive period is characterized differently by different authors: Penfield and Roberts define it with 4 to 8 years, Eliot — from 1.5 to 7 years.

The four-year primary education is seen as the first stage of a new 12-year school, before which setting the aim, to achieve global trends of education development. At the primary level the personality of the young schoolboy, to identify and develop his abilities, forming skills and desire to learn, mastering the elements of the culture of speech and behavior. The fact that a 12-year school to learn a foreign language is offered with 1-st grade is a recognition of the objectively existing social interest in the study of foreign languages and confirms the importance of this subject for the implementation of long-term objectives of personality development. For example, such as the increase in the average level of education, increase the requirements for the general culture, the formation of readiness for international cooperation. Given the results of more than

forty years of research in the field of early teaching foreign languages, which were carried out in our country, along with extensive experience in teaching, it can be argued that its advantage is repeatedly proven. Briefly summarizing the advantages of systematic teaching children a foreign language in primary school age is useful for all children, regardless of starting abilities, because it provides [2]:

- ✓ the indisputable positive impact on the mental functions of the child: his memory, attention, thinking, perception, imagination, etc.;
- ✓ make the child an active participant in the educational process;
- ✓ provide variety and frequent changes of methods and forms of education;
- ✓ promote the interests of children, to develop their desire to learn and thus make a real achievement of academic success;
- ✓ stimulating influence on the general speech ability of the child;
- ✓ early teaching a foreign language gives great practical effect in terms of improving the quality of owning the first foreign language, provides the basis for continuing his studies at the basic school;
- ✓ unique educational and informative value of early foreign language teaching, which manifests itself in an earlier entry of the child to human culture through communication on new language [3].

Ability to competently teach a foreign language communication junior high school pupils who are not yet fully proficient communicative skills in their native language — a task very difficult and responsibly. Interest in the subject at an early age is very closely linked with the sense of psychological comfort, needs and readiness to communicate, which makes the teacher at a lesson. The success of the teaching and attitudes of students to the subject depends on how interesting and emotionally teacher conducts lessons.

The problem is that the teaching of younger students requires a different methodological approach than teaching elders. The main assistant in this case can be a game [4].

D.B. Elkonin believes that the game is social in nature and direct saturation and projected to reflect the adult world. Calling the game «arithmetic of social relations», D.B. Elkonin treats the game as an activity that occurs at a certain stage, as one of the leading forms of mental functions and ways of knowing the child of the adult world.

By definition of M.F. Stronin: «Game — this type of activity in terms of situations, aimed at recreating and assimilation of social experience, which develops and improves self-behavior» [5].

Due to gaming methods students can easily overcome the language barrier, feel more relaxed in the classroom passes tension, fear, embarrassment.

Applying the lessons of game technology becomes an active teacher assistant, its main function — the organization and stimulation of the educational process. The pupil becomes the main acting figure.

Skills and knowledge acquired in the course of the game can be used in practice and everyday life for: social adaptation in the process of mutual understanding oral and written communication with native speakers, establishing interpersonal and intercultural contacts within easy access.

References

- 1 Кони́на И.А. Раннее обучение иностранному языку: проблемы и решения, 2007.
- 2 Майер А.А. Влияние раннего обучения иностранным языкам на психическое развитие ребенка дошкольного возраста, 2007.
- 3 Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. — М.: Рус. яз., 1977.
- 4 Коньшова А.В. Игровой метод в обучении иностранным языкам. — Минск: ТетраСистемс, 2008.
- 5 Эльконин Д.Б. Психология игры. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.

Б.А.Жетпісбаева, Т.Е.Ералинова

Ерте жастан ағылшын тілін оқыту

Мектепте бастауыш сыныптан бастап ағылшын тілін оқытудағы мақсат жаңа технологиялар үрдісі, тілдік қарым-қатынасты игеру болып табылады. Ерте жастан ағылшын тілін оқыту оқушылардың коммуникативті даму біліктілігін, оқушылардың қызығушылығын ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Б.А.Жетписбаева, Т.Е.Ералинова

Преподавание английского языка в раннем возрасте

В настоящее время проблема раннего обучения заключается в необходимости улучшить и усовершенствовать организацию обучения, чтобы не упустить и воспользоваться преимуществами сензитивного периода усвоения иностранного языка. Учителя и воспитатели вынуждены искать оптимальные пути решения возникающих сложностей, особенно в плане возрастной и педагогической психологии.

References

- 1 Konina I.A. *Early learning a foreign language: problems and solutions*, 2007.
- 2 Maier A.A. *The effects of early foreign language teaching on mental development of preschool children*, 2007.
- 3 Passov E.I. *Basic methods of teaching foreign languages*, Moscow: Russkiy yazyk, 1977.
- 4 Konysheva A.V. *The game methods in teaching foreign languages*, Minsk: TetraSistems, 2008.
- 5 Elkonin D.B. *Psychology of the game*, Moscow: Publ. Center for Humanities VLADOS, 1999.

UDC 373.2

V.V.Bobrova, Z.Ya.Oleksyuk

E.A.Buketov Karaganda State University (E-mail: Valya_Nina@mail.ru)

Psychological and pedagogical criterion of the concept «child's personality development»

In article psikhologo-pedagogical criteria of the concept «personal development of the child» are considered. As the phenomenon of the personality and personal development in pedagogical science is among basic, but at the same time a problem of objective definition of essence of the personality, her interpretation, and also identifications of factors of personal development is today one of the most difficult. According to the author, growth of number of children with the detained option of intellectual development aggravated a problem of studying, training and education of this category of children.

Key words: personality, child, age-specific peculiarities, individual peculiarities, inborn peculiarities, level of development, development, innate characteristics, life conditions, upbringing.

The highest value of our society is a human. Attention to the education of the child, taking care of all-round development of his abilities, improving of personal qualities is among actual today's problems. The main task of the educational process of any educational institution is to form a full-fledged personality. The phenomenon of personality and personality development in pedagogic science is rated as fundamental, but at the same time, the problem of objective determination of the personality essence, its interpretation, and identification of the factors of personality development is one of the most difficult. The basis of the personality formation, its development and establishment happens on the stage of preschool education.

The analysis of scientific literature on this problem has allowed to establish the essential characteristics of this concept, as well as dependency and conditioning of personal development process of child from his individual- age peculiarities. Thus, the basis of the human personality is the totality of his social relations, implemented through a variety of activities. The society is considered not just as any external environment of personality, it is objectively included in the system of social relations, and it determines the formation of the basic structures of personality. As the conditions of child development in the literature on this issue, are identified the following sources: the influence of adults and peers, satisfaction of needs for recognition, gender identity, etc. The keynote of the findings of scientists engaged in this issue is based on the hierarchical position of the following concepts: the personal development of the child performs the function of categorizing his age and individual characteristics that must be considered in the process of upbringing and education [1].

In the logic of this context let's reveal the contents of the modern pedagogical concepts: age and individual characteristics of the child.

Taking into consideration age peculiarities of children development the pedagogy is largely based on aggregate data of physiology and psychology. Summarizing idea about the age peculiarities is proposition about existing of the physiological and age-specific psychology, typical for each age. The criteria of the age-specific development are the anatomical, physiological, physical, and pedagogical indicators of the child's state at each age interval of his life.

Herewith pedagogical criteria of the age-specific development characterize possibility of upbringing and education in different periods of child's life. With age is also connected character, the nature of human activities, the peculiarities of his thinking, the range of his inquiries, interests, and social manifestations. However, each age has its own possibilities and limitations in the development. Also each age has inherent peculiarities and limits of development. With the concept of age-related problem is inextricably connected child's identity. Indeed, age-specific peculiarities of children development manifest themselves differently in their individual formation. And the development of each of them in turn, is characterized by significant individual characteristics that must be considered in the process of education and training.

Similarly to the concept of age-specific peculiarities of child the concept of individuality and individual characteristics is examined by scientists from different perspectives:

- the philosophical propositions about human and his personality were lit up in the writings of scholars such as N. Berdyaev, A.F. Losev, I.I. Rezvitsky, V.M. Rusalov, V.S. Soloviev and others;
- the ideas of philosophical and pedagogical anthropology, humanistic pedagogy and psychology were examined by V.V. Zenkovsky, N.I. Pirogov, V. Rozanov, V.A. Sukhomlinsky, K.D. Ushinsky, R. Burns, J. Korczak, A.G. Maslow, Carl Rogers, C. Freinet, Erich Fromm, and others;
- the basis of psychological and pedagogical theory of personality and its development process are set forth in the writings of B.G. Ananyev, A.G. Asmolova, L.S. Vygotsky, E.A. Golubeva, D.C. Grebenuk, T.B. Grebenuk, E.I. Isaev, V.S. Merlin, V.D. Nebylitsyn, Y.M. Orlova, S.D. Polyakov, S.L. Rubinstein, V.M. Rusalova, V.I. Slobodchikova, L.N. Sobchik, D.I. Feldstein, etc.);
- the understanding of individuality within the frames of theory and concept of education, including the ideas of person-centered pedagogical interaction is revealed in works of Sh.A. Amonashvili, L.V. Baiborodova, E.V. Bondarevskaya, O.S. Gazman, I.D. Demakovoj, I.P. Ivanov, V.A. Karakovsky, L.M. Luzin, A.V. Mudrik, L.I. Novikova, M.I. Rozhkov, N.L. Selivanov, V.V. Serikova, E.N. Stepanova, E.V. Titova, A.P. Tryapitsyna, N.E. Schurkovoy, I.S. Yakimanskaya etc.

The analysis of the scientific literature on the studying problem revealed the complexity and ambiguity of understanding and explanation of the phenomenon of personality and individual characteristics of the child. First of all, the individual characteristics of the child have been linked to the type of its neural activity, which is a hereditary form, as well as the study of children nature. At the same time the concept of individual features in pedagogy includes features such as the ability and propensity or disposition (mental, physical) of the child. Studying the individual characteristics scientists pay more attention to the physical condition which affects the level of overall performance. Also pay attention to the sensory-emotional sphere of the child: identify the level of irritability, negativism, the degree of susceptibility of pedagogical influences, etc. In this case, the main way of studying the individual characteristics of preschool children is the systematic observation of the child's personality manifestations.

In its turn, age and individual characteristics are the substantive content of an individual approach to children. Individual approach, as derived from individual age-specific features has been designed in educational activities to call upon the individual abilities of children (temperament, character, motives, interests, aptitudes, etc.) and on their basis to form personal qualities either [2]. The essence of an individual approach in early education is in choice of certain methods and techniques of training and education, and also in selection and application of the accessible for children activities and games. As a consequence, the requirements to the teacher (including the teacher of preschool educational institutions) in the implementation of individual approach are the following:

- The teacher must constantly learn and be familiar with the individual characteristics of temperament, personal traits, attitudes, tastes, habits of their pupils;
- The teacher should be able to diagnose and to know the real level of development of children's personality traits (motives, interests, attitudes, personality orientation, attitudes toward work, values, etc.);

- The mentor must constantly attract each pupil to feasible for him and the increasingly complex challenges for educational activities to ensure the progressive development of the individual;
- The teacher must rely on their own as individual activity;
- The teacher should develop independence, initiative, and not so much lead as skillfully organize and direct the activities leading to success;
- The mentor must be able quickly change the tactics of education depending on the prevailing circumstances.

Despite the large number of papers devoted to the problem of the personal development of children of preschool age, as a manifestation of his individual age differences, we must note their similarity and identity. These authors are combined by the unique approach to solving the problem: questions of personal development of the child are viewed through the prism of his age and individual personality features. At the same time must be noted superficiality, lack of causal explanation of variation displays the individual characteristics of the children. Modern pedagogical theories of personality are incomplete, one-sided, the parameters of personal development, personal development of the individual options, not differentiated. The principle of using an individual approach to early childhood education is prevalent in the educational process, and very few take into account the complexity of the learning process.

Particular the failure of these theories are tested in the framework of non-legislative options for personal development of children of preschool age. The traditional understanding of the term «personality» in the case of practical work with children of the mentioned category allows teachers only state individual displays, but does not allow them to explain, and, therefore, to overcome the unfavorable options for the children (negativism, reduced cognitive interest, decreased interest, narrow motivational sphere, etc.), the difficulties that arise in their interpersonal communication. At the same time we have to state the facts of the failure of some children in the learning process. Thus, in the practice of pre-school educational institutions, subject to the principle of individual approach, there is a discrepancy between the expected and actual results.

The reform of the education system produces innovative processes also in early childhood education. Recent years have been characterized by actuality of the question of the improving the quality of training and education of preschool children. Special urgency get, issues of analysis, detection and elimination of the causes of the failure of some children in their assimilation of the program material preschool educational institutions, which in turn requires:

- Firstly, the analysis of the factors of the child's at present stage;
- Secondly, the consideration of the psycho-physiological mechanism of the manifestations of the individual characteristics of the child, as the factors causing variation in productive personal development;
- Clarifying the content of this concept by the values of the individual characteristics of children, due to their rate of mental development;
- Enhance of its performance by excluding mental condition of the child, as a certain level of efficiency, the pace and quality of mental functioning, providing a level of dynamic interaction of its body with the environment in the course of business.

Development as the basis category of pedagogic is characterized by dialectic transition of quantitative changes into qualitative, transformation of physical, psychological and spiritual characteristics. The child learns new behaviors and activities, through which he became a member of human society. A child acquires a relatively stable internal world, which gives reason to name the child personality, able to make further improvements.

Studying human development, the researchers found a number of important relationships that express the natural connections between the process of development and its result on the one hand and the factors influencing them on the other (A. Gesell, N. Miller, D. Bowlby, J. Stern, L. Vygotsky, S. Rubinstein and others) these studies enable us to derive a general pattern: that human development is determined by internal and external conditions. The internal factor is heredity. The external conditions — the environment in which lives and develops personality, the conditions of its training and education.

Analysis of internal and external factors allows to establish their precise relationship. Base form birth and inherited predisposition to develop under the influence of the major external influences — environment and education.

In logic of this context let's analyze modern condition of source of children individuality.

Inborn peculiarities.

Implementation of mass preventive examinations of children shows that every second child is sick. Annually, there are nearly 5 million cases of children diseases. The main groups of diseases are: neoplasm, diseases of the blood and blood-forming organs, endocrine diseases, mental disorders, diseases of the nervous system, respiratory system, digestive system, skin and subcutaneous tissue, diseases of the musculoskeletal system and connective tissue. Thus, in the annual preventive medical examinations of more than 53 % (2011), 51 % (2012), 52 % (2013) of the number of diagnosed children suffer from diseases of the digestive system, eyes, musculoskeletal, respiratory, nervous and endocrine systems. A level of child disability remains high. So, for the first 9 months of 2012 primary disability among children was 5.2 million children (in 2011 — 5.7 million children). In the structure of children disability prevalent congenital malformations (32.9 %), diseases of the nervous system (23.9 %) [3].

The studies conducted in the Republic of Kazakhstan, have shown that low levels of the health of children make them vulnerable to development. Psychophysiological mechanism of this dependence is the inhibitory effect of weakened physical state on the process of maturation of the central nervous system. The main features of this influence are mainly emotional, behavioral disorders, as well as a slower rate of mental development. In order to determine the individual characteristics of pre-school children with impaired physical health, we carried out an experimental study (as a diagnostic test material were used for the study of cognitive tasks sphere, projective techniques and questionnaires for parents and caregivers of children), which includes the study of cognition, personality and interpersonal relationships, and emotional and volitional children. The study involved 360 children involved in the dispensary for health professionals from the following: allergist, endocrinologist, nephrologists, cardiologist, neurologist, gastroenterologist, 360 children out of the narrow view of the dispensary medical professionals, but applied to doctors in various fields of 8 up to 10 times a year, and 360 children benefited from the services of care from 1 to 2 times a year (more often of the seasonal influenza) revealed the following results.

The study showed a reduction in cognitive areas such mental processes as speech (limited vocabulary, voice activity is low, the lack of formation of lexical and grammatical structure of the speech), attention (instability, reduced volume, the lack of attention to the distribution function). In preschool children was found insufficient memory and thinking.

The behavior of children from dispensary group differs by decreased activity, weakness of self-regulation processes, increased dependence on adults, self-service skills are at a low level, the level of efficiency is not high (37 %). In a situation of fatigue often observed inadequately high spirits, motor disinhibition (18). Disciplinary control usually has the effect of protest reaction of child, which is manifested in various forms — stubbornness, refusal to work, etc. (46 %) Personal development is characterized by the presence of features such as shyness, fearfulness, anxiety, moodiness (23 %). In the senior school age have been identified various fears (24 %).

Emotional and volitional sphere is characterized by frequent changes of mood, mild emotional vulnerability, increased impressionability, irritability. Emotions of these children are primitive and unstable.

Conditions of life activity and upbringing.

A huge impact on a child's development during the preschool years has family. It is his primary social and educational environment. Modern family is experiencing the increasing stress and stops to cope with the implementation of social and educational functions. According to the result of interviewing families it was stated that the education of children is primarily the mother's hands the same in full or in single-parent families. At the same time, in two-parent families fathers engaged in raising a child only periodically, every day they pay attention to a child less than 1 hour per day. It should be noted the weak continuity between generations in the education of children, both in total and single-parent families. Typical for the modern family is the presence of serious family conflicts and adverse psychological climate of the family situation. According to the results of the survey in 1650 our family was made up of socio-pedagogical passport modern family, which reflects the main problem aspects of the functioning of a modern family:

- information on the education of parents (only the mother has higher education — 65 %, only the father has higher education — 54 %, both parents have higher education — 36 %);
- information on the availability of family home ownership (families do not have their own homes — 36 %);
- information on the child's actual residence (living with grandparents — 47 %, lives with her sisters, brothers and others — 12 %);
- information on the composition of the family (single parent family — 48 %, a large family (three or more children) — 12 %, a single mother remarried — 37 %);

- information on the employment of parents (one parent employed — 45 %, employed one of the family members (grandparents and others) — 25 %);
- information on the living conditions of the family (poor — 27 %);
- information on the financial security of the family (poor — 44 %, the average material wealth — 53 %);
- information on the interpersonal relationships of family members (family with daily conflict situations — 83 %);
- information on the terms of the interests of the family (the parent of a socially acceptable interest or hobby — 9 %, families who do not have permanent interests of the socially acceptable — 87 %, the dominant interest of the child — children's television — 93 %);
- information on the educational and training opportunities for families (families, assign responsibility for the upbringing of children in pre-school educational institution — 65 % of the family, to the education children about one to two hours per day — 76 %, families experiencing difficulties in raising a child — 96 %);
- information about quality problems in the education of children (with the presence of family problems causing difficulties in solving them — 92 %);
- information on options for addressing the problems causing difficulties in the education and training of children (penalty — 79 %, taking the position indifference — 18 %, an appeal to the professionals (teachers of pre-school educational institutions) — 32 %);
- information on the results of the educational guidance of preschool teachers (family, which helped consultation in addressing training and education of children — 8 %).

As can be seen, while reducing educational and learning opportunities of the modern family and its social problems is registered the rise of psychological and pedagogical problems associated with raising children.

Variability of the inherent characteristics indicators, living conditions and upbringing cause the individual characteristics of the children. To the individual peculiarities are referred uniqueness of perception, thinking, memory, imagination, especially the interests, aptitudes, abilities, temperament and character of the individual. Individual differences affect the development of personality. They are largely due to the formation of all its qualities. Individual differences of children are primarily manifested in the rate of mental development, as well as the mental states of the latter. Children with the same chronological age may be at different stages of maturity, that is to have a different biological age, a different degree of formation of mental functions and personality structures, and therefore the possibility of achieving different goals of training and education, since some children have a mental advance development, and some, on the contrary, its delay.

It should be noted in the individual differences of children, which are manifested in the rate of mental development, is influenced not only environmental and congenital factors, but also the mental state of the latter. Accounting of children's mental states is a necessary condition for their effective teaching and learning. Normal mental state of a child — is a cheerful mood, curiosity, desire for fun and pranks. A healthy child has a high activity of life. In the study were identified common to all pre-school children (3–7 years old) typical mental states (16 in total): happiness, surprise, anxiety / anxiety, fear, carelessness, activity, cheerfulness, interest, aggression, resentment, desire for knowledge, affection, tenderness, courage, helplessness and friendliness. However, if the life of the child is accompanied by prolonged traumatic situations (interpersonal conflict parents' hyperprotection, authoritarian parenting style, etc.) normal mental condition of the child is replaced by abnormal mental state — neuroticism. This condition is characterized by emotional instability, anxiety, fearfulness. At the same time it is characterized by the fact that easily goes into mental illness — neuroses. Neurosis — a form of neuro-psychiatric disorders, affective disorders manifested (fear, anxiety, depression, mood swings, etc.) and movement disorders.

The main neurotic manifestations in children are: anxiety neurosis, obsessive-compulsive disorder, depressive neurosis, hysterical neurosis, asthenic neurosis, hypochondriacal neurosis, neurasthenia, neurotic stuttering, neurotic tics, neurotic eating disorders, neurotic enuresis, encopresis neurotic, pathological habitual actions.

At the present stage, the relevance of accounting problems of mental states in the pedagogical process of pre-school children due to the large number of negative mental states in the general picture of the past: 4–5 years — 37.5 %, 3–4 years — 36 %, 5–6 years — 31.8 %, 6–7 years — 40 %, while the actualization of negative states due to both common causes (dysfunctional background of life, the impact of wrong teach-

ing adults, the lack of uniformity of requirements and the mismatch in the methods of education, lack of attention, ignoring the emotional expressions child, etc.) and physiological disorders, physical development of the child. At the same time been an increase in neuroticism pre-school children [4].

Studying the relationship of mental and nervous states with the mental processes of preschool children (760 children), revealed that almost all age levels of children of preschool age are characterized by significant correlations between the states and their cognitive processes. Characteristics of the relationship represented revealed the highest correlations between the states and mental processes such as memory and attention, as well as between nervous states and mental processes.

Thus, the decline in environmental and congenital factors, the presence of a large number of negative mental states, and the growth of neuroticism preschoolers cause slowing of cognitive development, which will cause various individual characteristics of children of preschool age, affecting the process of training and education.

As the analysis of different types of tempo mental development of children, they have revealed the specific features of psycho- pedagogical nature is very diverse in nature (difficulties in any regulation of its activity, the weakness of memory, and play new material, distractibility, reduced cognitive interest, depletion of game activity, reduction of self-control, etc.), but when analyzing the causes of these difficulties can be seen that all of them depend on the development of some aspect of mental activity — perception, memory, attention, thinking, emotional and volitional. In turn, the immaturity of the emotional- volitional, delayed mental development of the child cause the originality of his personal development: the limited range of interests, the narrowness of the motivational sphere, a reduced level of criticality, etc. Consequently, it is a slower rate of cognitive, emotional and volitional processes to a greater extent explains the difficulties of children in the course of their training and education. For example, the slow rate of mental activity, and reduced peculiarities of children's memory determine their difficulties in the process of solving the problems associated with components such as analysis, synthesis, and generalization. The cause of the difficulty in counting of these children is reduced possibilities of attention and memory. The revealed abnormalities in the children's behavior (inability to perform tasks as instructed, subject to the requirements of adults, critical of the comments of the older, adjust their behavior depending on the situation, etc.) are explained by underdevelopment of the individual, as a higher level of mental development.

At the present stage in the deterioration of the ecological environment, the increasing incidence of children, as well as lower social and educational function of the family can be noticed variation in the scores of individual characteristics of preschool age children, causing a variety of options for personal development and manifest themselves in different pace cognitive development. The growing number of children with delayed mental development has exacerbated the problem of learning, teaching and educating these children. The solution of this problem must involve the implementation of a number of problems related to the definition of psychological, pedagogical features of the development, training and education of the studied groups of children, the development of variational principles, methods and tools for their education and upbringing.

References

- 1 Анцыферова Л.И. Системный подход к изучению и формированию личности // Проблемы психологии личности. — М.: Наука, 1999. — 120 с.
- 2 Чиркова Т. Учет индивидуально-психологических особенностей детей // Дошкольное воспитание. — 2006. — № 5. — С. 38–42.
- 3 Калдыбаева Т.Ш. Социальные проблемы дошкольного образования в Казахстане // Социологические исследования. — 2000. — № 4. — С. 66–70.
- 4 Галкин К.Ю. Невротизация у детей и подростков. — М.: Медицина, 2010. — 176 с.

В.В.Боброва, З.Я.Олексюк

«Баланың тұлғалық дамуы» ұғымының психологиялық-педагогикалық өлшемдері

Мақалада «баланың тұлғалық дамуы» ұғымының психологиялық-педагогикалық өлшемдері қарастырылды. Жеке тұлға және оның дамуы феномені педагогика ғылымында базалық түсініктердің бірі болып табылады. Дегенмен, бүгінгі жағдайда тұлғаның объективті анықтамасы, оның түсініктемесі, тұлға дамуына әсер ететін факторларды анықтау өзекті мәселелердің қатарында саналады. Сондықтан авторлар психикалық дамуы төмен балалар санының артуы мәселенің зерттелуі, аталған топқа жататын балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесін қиындатуда деп қорытындылайды.

В.В.Боброва, З.Я.Олексюк

Психолого-педагогические критерии понятия «личностное развитие ребенка»

В статье рассмотрены психолого-педагогические критерии понятия «личностное развитие ребенка». Поскольку феномен личности и личностного развития в педагогической науке относится к числу базовых, то проблема объективного определения сущности личности, ее интерпретации, а также выявления факторов личностного развития является на сегодняшний день одной из труднейших. По мнению авторов, рост числа детей с задержанным вариантом умственного развития обострил проблему изучения, обучения и воспитания данной категории детей.

References

- 1 Ancyferova L.I. *Problems of personality psychology*, Moscow: Nauka, 1999, 120 p.
- 2 Chirkova T. *Pre-school education*, 2006, 5, p. 38–42.
- 3 Kaldybaeva T.Sh. *Sociological research*, 2000, 4, p. 66–70.
- 4 Galkin K.Yu. *Neuroticism in children and adolescents*, Moscow: Medicina, 2010, 176 p.

А.С.Кударинова, Г.С.Ашимханова, М.М.Иманбеков

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(E-mail: aselya_aronova@mail.ru)*

Психолого-педагогическая характеристика младших школьников с нарушением слуха

В статье рассмотрены этиология и патогенез нарушений слуха, особенности и возможности коррекционно-педагогической работы детей с нарушением слуха. Указаны психолого-педагогические закономерности развития детей с дефектами слуха, особенности их дифференциальной характеристики со схожими состояниями, развития психических функций. Раскрыты их влияние и связь со слуховым восприятием. Так как нарушение слуха является нарушением сенсорной сферы, и это напрямую негативно влияет на формирование фонда об окружающей действительности детей, в работе показаны педагогические условия обучения и воспитания глухих и слабослышащих.

Ключевые слова: слух, нарушение слуха, ориентировка в пространстве, психическое развитие, активный словарь, речь, пассивный словарь, устная речь, звуковые раздражители, слуховой нерв.

Слух играет существенную роль в развитии ребенка. С помощью слуха ребенок учится распознавать голоса, имитировать звуки и, следовательно, говорить. Кроме того, слух дает ребенку возможность слышать сигналы опасности, ориентироваться в пространстве, общаться с другими детьми и приобретать коммуникативные навыки. Поэтому снижение или отсутствие слуха негативно отражается на его психическом развитии, ограничивает возможности познания окружающего мира, затормаживает процесс овладения знаниями, умениями и навыками. Нарушение слухового анализатора ведет к существенным отклонениям в развитии речи, формировании устной речи, в общем развитии ребенка [1].

Медицинские исследования показывают, что нарушения слуха могут быть вызваны различными заболеваниями детей. Среди них менингит и энцефалит, корь, скарлатина, отит, грипп и его осложнения. Если поражено внутреннее ухо и стволовая часть слухового нерва, в большинстве случаев наступает глухота, поражение же среднего уха чаще ведет к частичной потере слуха.

Нарушения слуха могут возникнуть в результате врожденной деформации слуховых косточек, атрофии или недоразвития слухового нерва, химических отравлений (например, хинином), родовых травм (например, деформации головы ребенка при использовании щипцов). К нарушениям слуха могут привести механические травмы — ушибы, удары, воздействия сверхсильных звуковых раздражителей (свистков, взрывов и т.п.).

Большое значение в возникновении нарушений слуха имеют наследственные факторы. В семьях глухих случаи рождения детей с нарушениями слуха встречаются значительно чаще, чем в семьях слышащих. Причинами нарушений слуха могут быть и такие заболевания родителей, как алкоголизм, «кессонная болезнь» (у летчиков, водолазов).

Большую роль в возникновении нарушений слуха у ребенка играет неблагоприятное протекание беременности, прежде всего — вирусные заболевания матери в первом триместре беременности, такие как краснуха, корь, грипп, герпес.

В школьном (особенно подростковом) возрасте к факторам риска относится длительное воздействие звуковых раздражителей предельной интенсивности, например, широко распространенное среди молодежи слушание чрезмерно громкой музыки, особенно с использованием технических средств, таких как плеер.

Нарушение слуха в младшем школьном возрасте оказывает особенно сильное влияние на психическое развитие ребенка. Рассмотрим особенности познавательных процессов у детей с нарушением слуха.

По мнению В.И. Лубовского, у детей с нарушениями слуха проявляются закономерности, общие для всех типов аномального развития. Такие дети испытывают трудности во взаимодействии с окружающим миром, развитие личности и самосознания происходит у них не так, как у нормально развивающихся сверстников [2].

Наблюдается снижение способности к приему, переработке, хранению и использованию информации. При этом у детей с нарушенным слухом оно характерно для определенного периода онтогенеза. Например, замедленная скорость переработки информации при зрительном восприятии, менее точное и длительное хранение наглядного материала у детей с нарушенным слухом отмечается в дошкольном и младшем школьном возрасте (до 10–11 лет).

Ощущение — это отражение в сознании человека отдельных свойств и качеств явлений и предметов, непосредственно воздействующих на органы чувств.

Из всех видов кожных ощущений для компенсации нарушений слуха наибольшее значение имеют вибрационные, так как они дают возможность судить о явлениях, удаленных от человека. При нарушениях слуха это очень важно, поскольку неслышащий человек лишен одного из важнейших каналов приема информации — дистанционного.

Но для того, чтобы дети с нарушениями слуха могли использовать вибрационную чувствительность как средство познания, требуется специальная работа. Детей знакомят с различными вибрирующими предметами, учат локализовать источник вибрации в пространстве.

Развитие вибрационной чувствительности имеет большое значение для овладения устной речью, ее восприятием и произношением. Некоторые из вибраций, возникающих при произнесении слов, улавливаются ребенком при прикладывании ладони к шее говорящего, при поднесении ладони ко рту. Вибрационные ощущения помогают детям с нарушениями слуха осуществлять контроль за собственным произношением.

Восприятие — психический познавательный процесс, заключающийся в целостном отражении в психике человека непосредственно воздействующих на его органы чувств вещей, предметов, явлений в целом, а не отдельных их сторон и качеств, как при ощущениях.

В развитии всех свойств восприятия у детей с нарушениями слуха имеются определенные особенности.

Большое значение для компенсации нарушений слуха имеет развитие зрительного восприятия. У детей с нарушениями слуха наблюдается замедленное по сравнению со слышащими сверстниками узнавание предметов. В более сложных случаях, например, узнавание перевернутых изображений, отставание еще более заметно.

Зрительное восприятие для ребенка с нарушением слуха — это главный источник представлений об окружающем мире; кроме того, зрительное восприятие имеет большое значение для развития возможностей детей с нарушениями слуха общаться с людьми. Общение предполагает при использовании тактильной речи тонкое и дифференцированное восприятие мимики и жестов, изменения положений пальцев руки; движений губ, лица и головы — при восприятии устной речи. Следовательно, необходимо раннее развитие зрительного восприятия у детей с нарушениями слуха в единстве с обучением речи.

Внимание — это сосредоточенность и направленность психической деятельности на определенный объект.

В дошкольном возрасте у детей с нарушениями слуха, так же как у их слышащих сверстников, ведущим видом внимания является непроизвольное внимание. Оно вызывается интересными, новыми и необычными для ребенка предметами и явлениями.

Устойчивость внимания с возрастом меняется: если поначалу ребенок не может заниматься каким-либо делом более 3 мин, то к концу дошкольного возраста это время измеряется уже 10–12 мин, а при смене заданий в конце данного периода это уже может быть 40 мин.

В школьном возрасте происходит становление произвольного внимания, оно становится сознательным и контролируемым, вырабатываются такие его свойства, как устойчивость, распределение, переключаемость.

У детей с нарушенным слухом гораздо большее значение, чем в норме, имеют зрительные раздражители, а значит, основная нагрузка по переработке поступающей информации ложится на зрительный анализатор. Например, восприятие словесной речи посредством считывания с губ требует полной сосредоточенности на лице говорящего человека. Ежесекундная фиксация мимики лица и положения губ говорящего требует напряжения внимания, что ведет к утомлению и потере устойчивости внимания. У детей с нарушениями слуха отмечаются трудности переключения внимания, это приводит к снижению скорости выполняемой деятельности, увеличению количества ошибок.

Продуктивность внимания у школьников в большой степени зависит от изобразительных качеств воспринимаемого материала. Чем они выразительнее, тем легче дети выделяют информативные

признаки объектов, делают меньше ошибок (А.В. Гоголева). В связи с этим при обучении детей с нарушенным слухом широко используются средства наглядности разной степени абстрактности: одни из них рассчитаны на привлечение непроизвольного внимания (например, яркая картина), другие — на развитие внимания произвольного (схемы, таблицы).

Многие дети, имеющие нарушения слуха, отстают от нормально слышащих детей по развитию двигательной сферы. Некоторая неустойчивость, трудности сохранения равновесия, недостаточно точная координация и неуверенность движений сохраняются у многих на протяжении всего дошкольного возраста. У большинства детей имеется отставание в развитии мелких движений пальцев рук, артикуляционного аппарата. Трудности сохранения статического и динамического равновесия проявляются в школьном возрасте. Так, при ходьбе с открытыми глазами глухие держатся так же, как и слышащие. При ходьбе с закрытыми глазами у 45 % глухих младших школьников наблюдаются расстройства равновесия, которые ощущаются до 12–14 лет, после этого различия уменьшаются. Низкая, по сравнению со слышащими детьми, скорость выполнения отдельных движений замедляет темп деятельности в целом. Потеря слуха делает менее полным процесс отражения выполняемых действий и менее точной их корректировку.

В. Флери писал: «Их поступь вообще неловка и тяжка, они своими ногами не ступают на землю, но как бы только ударяют оную или тащат их небрежно». Потеря слуха создает более сложные условия для развития двигательной чувствительности [3].

Мышление — это сложный познавательный психический процесс, заключающийся в обобщенном опосредованном и целенаправленном отражении действительности, процесс поиска и открытия нового. Мышление человека неразрывно связано с речью и не может существовать вне ее.

В развитии мышления у детей с нарушением слуха наблюдается значительно больше специфических особенностей, чем в развитии других познавательных процессов.

Мышление в своем развитии проходит три стадии: наглядно-действенное, наглядно-образное и словесно-логическое.

Наглядно-действенное мышление обязательно включает в себя внешнее действие с предметом, при этом ребенок использует различные предметы в качестве средств для достижения цели. У глухого ребенка при решении практических задач возникает необходимость перенести принцип решения из одной ситуации в другую, что приводит к формированию соответствующих наглядно-действенных обобщений.

Наглядно-образное мышление обусловлено развитием речи. Наибольшие различия между глухими и слышащими детьми отмечаются в начале школьного обучения (1 класс). В период от 7 до 10 лет у глухих детей наблюдается более быстрый темп развития наглядно-образного мышления.

Словесно-логическое мышление развивается с опорой на наглядно-образное. Развитое наглядно-образное мышление подводит детей к порогу логики, позволяет создавать обобщенные представления, на которых будет строиться формирование понятий. В связи с замедленным развитием словесной речи у глухих детей переход на стадию словесно-логического мышления происходит в течение длительного времени, чем у нормально слышащих.

Воображение — это высший познавательный процесс, который заключается в преобразовании представлений и создании новых образов на основе имеющихся.

У детей с нарушением слуха специфические особенности развития воображения обусловлены замедленным формированием их словесной речи и понятийного мышления. Образы у глухих детей отличаются яркостью и живостью, но отставание в развитии понятийного мышления мешает отвлечению от конкретного значения слова, что затрудняет формирование новых образов по словесному описанию.

Память — это познавательный психический процесс, заключенный в запечатлении, сохранении и воспроизведении ранее воспринятого. Т.В. Розанова показала, что при непроизвольном запоминании наглядного материала глухие дети по всем показателям развития образной памяти отстают от нормально слышащих: в дошкольном возрасте хуже запоминают места расположения предметов; в начале младшего школьного возраста имеют менее точные образы памяти, поэтому путают места расположения предметов. Они смешивают образы сходных предметов, затрудняются в переходе от слова к соответствующему ему образу предмета.

По характеру произвольного запоминания детьми наглядного материала можно заключить, что в их памяти образы предметов в меньшей степени, чем у слышащих, организованы в систему. Глухие

дети реже пользуются приемами опосредованного запоминания, что отрицательно сказывается на сохранении образов в памяти.

Все перечисленные особенности произвольного и произвольного запоминания наглядного материала детьми с нарушением слуха накладывает отпечаток и на прочность запоминания, т.е. длительность хранения материала в памяти. Поэтому для развития образной памяти детей с нарушениями слуха необходимо развивать речь, совершенствовать деятельность, мыслительные операции — сравнение, абстракцию, анализ и синтез; развивать умение использовать средства для запоминания.

В развитии словесной памяти у детей с нарушением слуха также наблюдаются большие сложности, поскольку даже в условиях специального обучения отставание в развитии словесной речи приводит к отставанию в развитии словесной памяти.

На успешность запоминания слов детьми оказывает влияние то, к какой грамматической категории относятся эти слова. Глухие дети прежде всего овладевают существительными, имеющими прямую предметную отнесенность. Представления о других грамматических категориях формируются значительно сложнее, поскольку идет опора на мыслительные операции (например, абстракцию — при усвоении прилагательных).

Предложения и тексты не всегда выступают как целостные смысловые единицы. Это зависит от уровня и глубины понимания предложений и текстов. Поэтому наблюдается воспроизведение детьми предложений с пропущенными словами, что нарушает смысл прочитанного. Часто дети могут вспомнить только часть предложения, переставляют слова.

Они не могут передать содержание текста своими словами, поэтому стремятся к дословному его воспроизведению. Стремление объясняется не только недостаточным словарным запасом, но и тем, что слова являются для них «инертными», «малоподвижными», застывшими в определенных сочетаниях.

Память детей с нарушением слуха совершенствуется в ходе формирования словесной речи, в процессе игровой и учебной деятельности. Поэтому необходимо обеспечить полное понимание текста, помочь детям овладеть приемами произвольного запоминания: разбивкой текста на части, использованием наглядных средств и другое.

Особую значимость в современных условиях приобретает проблема мотивации, ибо только при условии положительной мотивации создаются оптимальные условия успешности учебной деятельности ребенка с нарушениями слуха.

Все мотивы учебной деятельности можно разделить на две большие группы (Л.И.Божович, П.М.Якобсон, М.В.Матюхина):

- мотивы, заложенные в самой учебной деятельности (УД), связанные с содержанием, процессом и результатом УД;
- мотивы, связанные с косвенным продуктом учения (широкие социальные мотивы: долг и ответственность, самоопределение; узколичностные мотивы: стремление заслужить одобрение у учителя, родителей, одноклассников, получить хорошие отметки; отрицательные мотивы: стремление избежать неприятностей со стороны учителя, родителей, если школьник не будет хорошо учиться).

Особенно значимым для глухих и слабослышащих младших школьников представляется мотив благополучия: «хочу получать хорошие отметки», что свидетельствует о высокой роли оценки. Хорошая отметка радует ребенка, помогает избежать осуждения со стороны взрослых.

На втором месте выступают мотивы престижного характера, стремление к лидерству: «хочу учиться лучше всех».

На следующем месте — мотивы долга и ответственности. Большое значение для детей имеет мотив долга перед учителем, стремление выполнять его требования. Второе ранговое место занимает личный долг ученика: «Я знаю, что надо хорошо учиться». Однако к 3 классу наблюдается значительное снижение, дети как бы забывают об обязанности ученика хорошо учиться. Подобная тенденция отмечается и у нормально слышащих детей.

На последних местах находятся мотивы избегания неприятностей. В связи с этим можно сделать вывод о том, что негативная стимуляция и внешнее принуждение со стороны педагогов и родителей не будут усиливать мотивацию ребенка, а, скорее, приведут к обратным результатам. По мотивам избегания неприятностей («не хочу получать плохие отметки», «не хочу, чтобы меня ругали родители и учителя») наблюдаются и у слышащих школьников, но в менее выраженном виде.

Становится ясным, что роль слуха в развитии ребенка очевидна. Так как без него, в первую очередь, невозможно восприятие речи, всестороннее развитие детей.

Таким образом, в данной статье были рассмотрены группы детей с нарушением слуха, изучены классификации, позволяющие правильно распределить детей на соответствующие категории, также выявлено, что нарушение слуха влияет и на развитие познавательных процессов, таких как ощущение, восприятие, мышление, воображение, внимание, память. Кроме того, обращено внимание и на особенности мотивации учебной деятельности детей младшего школьного возраста с нарушением слуха в процессе. Характерно то, что для них важен мотив благополучия, т.е. значимо получить высокую оценку во время занятий, еще важнее — стать лидером в классе, повысить свою успеваемость.

Список литературы

- 1 Речитская Е.Г., Сошина Е.А. Развитие творческого воображения глухих школьников. — М., 1997.
- 2 Речитская Е.Г. Готовность слабослышащих детей дошкольного возраста к обучению в школе. — М., 2000.
- 3 Пельшская Т.В., Шматко Н.Д. Занятия с ребенком с нарушенным слухом первого года жизни // Дефектология. — 2006. — № 2. — С. 63–73.

А.С.Қударинова, Г.С.Әшімханова, М.М.Иманбеков

Есту қабілеті бұзылған балалардың психологиялық-педагогикалық сипаттамасы

Мақалада есту қабілетінің зақымдалуының шығу тегі, бұзылыс барысы, түзету жұмысының жағымды жақтары сипатталған. Есту қабілеті зақымдалған балалардың психологиялық және педагогикалық даму заңдылықтары мен ерекшеліктері, дифференциалды диагностикалық сипаттамалар, психикалық функциялардың жетілу мен даму салалары көрсетілген. Есту бұзылысы сенсорлы жақтың дамымауы болғандықтан, оның қоршаған орта жайлы мәліметтерді алуға тосқауыл болуын ескере отырып, педагогикалық шарттардың мүмкіндіктері баяндалды. Оқушылардың зейіндері қабылдау материалының бейнелеулігіне байланыстығы дәлелденді.

A.S.Kudarinova, G.S.Achimhanova, M.M.Imanbekov

The psycho-pedagogical characteristic of younger school students with a hearing disorder

The article discusses the etiology and pathogenesis of hearing loss, features and capabilities of pedagogical correction of hearing-impaired children. Shown psycho-pedagogical patterns of development of children with hearing impairments, especially their differential characteristics with similar conditions, particularly the development of mental functions and their impact and relationship to auditory perception. Since the hearing impaired is a violation of the touch areas and it directly affects the formation of the fund about the reality of children in the work shown pedagogical conditions of training and education of the deaf and hard of hearing.

References

- 1 Rehitskaya E.G., Soshina E.A. *Development of creative imagination for deaf children*, Moscow, 1997.
- 2 Rehitskaya E.G. *The willingness of the hard of hearing preschool children for school*, Moscow, 2000.
- 3 Pelihsckaya T.V., Shmatko N.D. *Defectology*, 2006, 2, p. 63–73.

Г.Әбілқасымова¹, А.Н.Байлен²¹Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;²С.Саттаров атындағы № 57 мектеп-лицей негізіндегі шағын орталық, Қарағанды (E-mail: Botam_@mail.ru)**Мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық тәрбиесінің ерекшеліктері**

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық тәрбиесінің ерекшеліктері қарастырылған. Эстетикалық тәрбие беру арқылы мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған ортадағы әсемдікті, үйлесімділікті көре білуге, алған әсерін көрсетуге, бейнелей білуге үйренеді. Баланы тәрбиелеуде әдебиет, музыка, бейнелеу өнері, еңбек сабақтарының маңызы зор және эстетикалық тәрбие ақыл-ой, адамгершілік, дене тәрбиелерімен тығыз байланысты екенін көрсеткен. Авторлар тәрбие және эстетикалық тәрбие мәселесіне көңіл бөліп, оған тиімді түсініктерді, олардың еңбекке әсемдік тұрғысынан қатынасы, өзіндік белсенді іс-әрекетімен байланысты екенін зерттеген.

Кілт сөздер: тәрбие, эстетика, эстетикалық тәрбие, тұлға, сұлулық, әсемдік, ақыл-ой, адамгершілік, әдебиет, музыка.

Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек деп айтылған. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс [1].

Қазіргі өмірдің өзінен туындап отырған талаптарды орындау — жаңашылдыққа жаршы болу үзіліссіз тәрбие негізінің бастау бұлағы, бұл мектепке дейінгі ұйымдардан басталған орынды. Бала тәрбиесі отбасынан бастау алды десек те, ғылымға негізделген әдіс-тәсілмен берілетін тәлім-тәрбие ісі көбінесе балабақшадан басталып, жан-жақты педагогикалық өрісін табады. Әсіресе балабақшадағы тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы ізгілікті әсер етіп, мағынасы өшпейтін із қалдырады. Баланы мектеп алды даярлау үздіксіз білім беру жүйесіндегі маңызы мен өзектілігі ерекше мәселелердің бірі болып саналады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбиесін сапалы дәрежеге көтеру қазіргі Қазақстанның білім беру саласындағы өзекті мәселенің бірі болып табылады. Қазақ халқы қай уақытта болмасын, ұрпақ тәрбиесін ұлттың тағдыры, ұлттың болашағы деп білген.

Тәрбие туралы білімдер ең ежелгі болып саналады және олар қоғам дамуымен тығыз байланысты. Алғашқы адамдардың өздеріне бала тәрбиесі туралы білімдер болды және олар бір ұрпақтан екінші ұрпаққа салт дәстүрлер, ойындар, тыйымдар, өмірлік ережелер түрінде беріліп отырады. Бұл білімдер мақал-мәтелдерден, аңыздардан, ертегілерден және тағы басқа ауыз әдебиеті үлгілерінен өз көріністерін тапқан, яғни халықтық педагогиканың негізгі мазмұнын құрайды [2].

Сондықтан тәрбие мәселесіне көңіл бөліп, оған тиімді әдіс-тәсілдерді қолданып, қарастыру әрбір ұжымның тапқырлығы мен іскерлігін, ізденімпаздығы мен шығармашылығын талап етеді. «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, тәрбиесіз берілген білім адамзатқа апат әкеледі» деген ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби ойын әрбір ұстаз, әрбір ата-ана өздеріне қағида ретінде ұстанса, нұр үстіне нұр болар еді деп айтқан.

«Тәрбие» термині педагогика теориясы мен практикасында кеңінен қолданылуда, бірақ бұл терминнің белгілі бір педагогикалық ұғым ретінде әлі де қалыптасу үстінде екені анық. Осыған орай, біз «тәрбие» ұғымын толық пайымдау үшін, оның тарихи даму деректеріне шолу жасадық.

Е.Арын Орысша-қазақша түсіндірме сөздігінде «тәрбие» — әлеуметтік, кең мағынада — қоғамның жасөспірім ұрпақты өмірге дайындау жөніндегі бүкіл әлеуметтік құрылыммен: қоғамдық институттармен, ұйымдармен, отбасымен және мектеппен жүзеге асырылатын қызметі [3]. Педагогикалық мағынада бұл оқу-тәрбие мекемелерінде педагогтармен жүзеге асырылатын тұлғаны дамытуға бағытталған арнайы ұйымдастырылатын және басқарылатын адамды қалыптастыру үдерісі.

Біраз ғалымдар Ш.Х. Құрманалина, Б.Ж. Мұқанова, Ә.У. Ғалымова, Р.К. Илиясова «тәрбие» ұғымын «бұл — қоғамның негізгі қызметтерінің бірі, жеке адамды мақсатты, жүйелі қалыптастыру үдерісі, аға ұрпақтың тәжірибесін кейінгі буынға меңгертіп, олардың сана-сезімін, жағымды мінез-құлқын дамытушы деп қарастырады. Ересек буын қоғамдық-тарихи өмірде жинақталған тәжірибені, білімді жас буынға тәрбие үдерісі арқылы береді» [4].

Мұғалім қандай адамды қалыптастыратынын дәл білуі керек. К.Д. Ушинский өз қызметінің айқын мақсатын көрмейтін тәрбиешіні құрылыс материалдарын бір жерге үйіп тасап, одан не алғысы келетінін білмейтін архитектормен салыстырады. Тәрбиеші жас ұрпаққа берілетін білім, іскерлік, дағдыны, тәрбиелейтін сезімді біліп, жоспарлы, мақсатты тәрбие жұмысың жүргізеді.

Я.А. Коменский «Тәрбие мақсаты және міндеттері, маңызды, жүзеге асыру жолдары адамның қоғамда алатын орнымен анықталу керек», «Келесі ғасырдың қандай болатындығы сол ғасыр үшін тәбиеленген азаматтарға байланысты. Дүние — даналардың көптігімен бақытты», — деген ойлар айтты. Осы ойларын «Ана мектебінің» кіріспесінде өрбітеді.

«Тәрбие — адамды қалыптастыратын және жетілдіретін үйлесімді үдеріс», — деп Я.А. Коменский тәрбие мақсатын төмендегідей негізгі элементтерге бөлді (сур. қара):

Сурет. Тәрбие мақсатының негізгі элементтері

Тәрбие мақсатының ең алғашқы әлеуметтік негізі — бұл әрбір даралықтың дамуы, табиғаттың адамға генетикалық тұрғыдан берген мүмкіндіктерін дамыту, оның тұлғасын берген мүмкіндіктерін дамыту, сол арқылы оның тұлғасын қалыптастыру.

П.И. Пидкасистый «тәрбие» ұғымын «бұл баланың барынша тұлға ретінде дамуына, баланың қазіргі заман мәдениетіне енуіне, өз өмірінің субъекті және іске асырушы адам аталуға тұратындай болып қалыптасуы үшін маман-педагогтың мақсатты бағытталған әрекеті» деп анықтама береді [5].

Педагогикалық ұғымдардың бірі — тәрбие. Тәрбие дегеніміз — бұл адамдарды қоғамдық өмірге және өнімді еңбекке дайындау мақсатын көздеп, жаңа ұрпаққа қоғамдық-тарихи тәжірибені беру үдерісі. «Тәрбие» ұғымы кең мағынада әлеуметтік қоғамдағы құбылыс ретінде барлық тәрбие салаларын қамтиды:

- отбасы;
- мектепке дейінгі мекеме;
- оқу тәрбие орындары;
- еңбек ұжымы;
- ақпарат құралдары;
- баспа орындары.

Біздің мемлекетте бұл салалар қоғамдық, мемлекеттік мақсатқа қызмет етеді. Кең мағынада деген ұғымда бүкіл сыртқы әсерлердің, адамды қоршап тұрған, табиғи және әлеуметтік ортаның, тәрбиешілердің мақсатты іс-әрекеттерінің ықпалымен адамды қалыптастыру.

«Тәрбие» ұғымы тар мағынада «тәрбиеші тәрбиелейді», кең мағынада «өмір тәрбиелейді» деп қолданудың тәрбие жайлы ұғымды анықтауда зор мәні бар:

1. Тәрбие — тар мағынада жеке тәрбиелік міндетті шешуге, жеке адамның белгілі бір қасиетін қалыптастыруға, меселен, эстетикалық талғамын тәрбиелеуге бағытталған жұмыс. Тәрбие жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін үдеріс.

2. Тәрбие — педагогикалық кең мағынада қоғамның арнайы бөлінген адамдары: мұғалім, педагог, тәрбиешілердің басқаруымен жүргізілетін мақсатты үдеріс. Олар арнайы тәрбие жұмысын ұйымдастырып, жеке адамның қалыптасуына ықпал жасайтын жиынтық факторларды пайдалана отырып, ерекше әдіс-тәсілдерді қолданады.

Тәрбие мазмұны — бұл әр тұлғаның өмірдегі өз орнын өзі белгілеуіне қамтамасыз етуге, оның өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдайлар жасауға бағытталған, қоғамның экономикалық және әлеуметтік даму көрсеткіштерінің бірі. Тұлғаны ұлттық, әлемдік мәдениетке және эстетикалық тәрбиелеу, өз қоғамына тығыз байланысты, яғни сол қоғамды жетілдіруге ұмтылған адам және азамат қалыптастыру қамтамасыз етіледі. Сонымен, дәстүрлі педагогикада жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі мақсаты жан-жақты үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру деп айтуға болады.

Эстетика этикамен, өнер мен өнегелік қалай байланысты болса, солай тығыз байланысты, өйткені өнер сезімге әсер ете отырып, адамгершілік, ізгілікке тәрбиелейді. Көркемдікке сүйсіну, соны тамашалаған сәтте сезімге бөліну барысында жанымыз тазарады. Жан тазалығы — ар тазалығы. Олай болса, эстетикалық тәрбие — имандылық, ғибраттылық тәрбиесінің бір тарауы.

«Эстетика» терминінің бертін келе енгеніне қарамастан, эстетикалық ой тарихы ең кем дегенде 2,5 мың жылды алып жатыр. Біздің эрамызға дейінгі бірінші мың жылдықтың өзінде-ақ Көне Қытай, Үнді, Грекия ойшылдары адамдардың нақты шындықтың көптеген құбылыстарын сезім арқылы қабылдау барысында белгілі бір көңіл-күйлерге таңдану, жеріну, қайғыға ортақтасу, ашулану, сүйсіну, елжіреу, әзілдеу, тебірену, толқу және т.с.с. бөленетіндігін әрі әлемге деген таза танымдық қатынастан оның өзіндік сезімдік тебіреніс сипатымен ерекшеленетіндігін байқаған. Осы тебіреніс толқулар нәліктен пайда болады деген сұраққа жауап іздеу барысында көне дүние ғұламалары эстетикалық ойды дамытқан.

Қазақ ағартушылары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев эстетикалық тәрбие саласында өздерінің саяси-қоғамдық, ғылыми және әдеби еңбектерінде қазақ халқынан эстетикалық мәдениетінің өнерінің даму барысына аса көңіл бөлген. Халық шығармашылығын зерттеу арқылы ұлттық эстетикалық талғамына, деңгейіне, болмысына деген эстетикалық көзқарасын көрсетіп, эстетикалық тәрбиеге байланысты пікірлер айтылған [6].

Ш.Уәлиханов халықтың болмысқа деген эстетикалық көзқарасына байланысты толғанып, эстетикалық сезімін ауызекі шығармашылық арқылы көрсете білді. Эстетикалық тәрбиеге тікелей қатысы бар халықтың сөз өнері, ақындық, жыршылық, әншілік, күйшілік өнері де зерттеушінің назарынан тыс қалмаған. Ол әсемдік тегін болмыстан, сұлулық негізін табиғат жаратылысынан іздеп, адам мен табиғаттың арасындағы байланысты сабақтайды.

Осы орайда белгілі педагог Р.Қоянбаев «Педагогика» атты еңбегінде «Эстетикалық тәрбие адамды дүниедегі әдемілік атаулыны бағалай білуге үйретеді. Өнер шығармаларын тануға, кәсіпкерлеуге баулиды, оған, керісінше, ұсқынсыздыққа жағымсыз көзқарасты қалыптастырады», — деп өнер арқылы эстетикалық тәрбие беру жолдарын қарастырған. Эстетикалық тәрбиенің міндеттерінің бірі — эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Өмірдегі, өнердегі әдемілікті сезу және көру адамдарда әр түрлі болады. Біреулер әдемілікке үңіле қарап, оның сырын білуге тырысады, ал кейбіреулер оған онша мән бермейді, қалай болса солай қарап, жанынан өте шығады. Әдемілікті сезіну үшін, оған түсіну үшін ең алдымен бейнелеу өнері, музыка және ән саласынан әрбір адамда білім болуы қажет. Білім адамды әдеміліктің объективтік критерийлерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалай біледі, түсінеді. Айналадағы дүниеге сезімталдық, эстетикалық қабылдау қырағышығы, ықыластылық, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауын қамтамасыз ету, оның қабілетін толық ашуына, «өз заманына кіріктенген және осы қоғамды қалыптастыруды көздейтін адамның-азаматтың қалыптасуына» жағдай жасау қажеттігі ерекше атап көрсетілген. Осы қағидалар «Қазақстанның білім беру жүйесіндегі тәрбиені дамыту бағдарламасында» орын тауып отыр. Онда «тәрбие қазығы білім алушыларда әлеуметтік жағынан қажетті білімдер мен дағдылар, кәсіби қызығушылық, азаматтық көзқарас қалыптастыру болып табылады» деп көрсетілген. Жеке тұлғаның әлеуметтік және мәдени құзыреттілігін дамыту, оның әлеуметтегі өз орнын анықтауы, азамат болып қалыптасуы үшін тәрбиенің білім беру жүйесі мен қоғамдағы әлеуметтік дәрежесін арттыру қажет [7].

Осыған байланысты эстетикалық тәрбие — бұл жаратылыс дүниесіндегі немесе өнер туындысындағы сұлулық пен әсемдікті қабылдап, ғибраттануға баулитын, адамның эстетикалық сезімін, талғамын қалыптастыратын тәрбие. Эстетикалық тәрбие мектеп жасына дейінгі кезеңнен басталады және эстетикалық тәрбие барлық оқу-тәрбие үдерісінде жүзеге асырылады. Баланы тәрбиелеуде әдебиет, музыка, бейнелеу өнері, еңбек сабақтарының және т.б. жұмыстардың маңызы зор, яғни эстетикалық тәрбие ақыл-ой, адамгершілік, дене тәрбиелерімен тығыз байланысты [8].

Мектепке дейінгі ұйымдарда білім сапасын арттыру — аса маңызды мәселе, ол үшін жалпы және негізгі жағдайларды жақсарту басты міндет болып табылады [9].

1. Білім мен тәрбие беруге арналған дамытушы ортаны жабдықтау қажет десек, ол мектепке дейінгі кезеңнің өзіндік ерекшелігі мен құндылықтарын сақтайтын, баланың балалығына бағытталуы шарт.

2. Тәрбие мекемесінің басшысы мен тәрбиеші педагогтар қауымы кәсіби шеберліктерін үнемі шыңдап, білімін жетілдіруге жүйелі көңіл бөліп, ұжымның шығармашылық бағыт-бағдарын айқындап, оны жүзеге асыруға белсенділікпен атсалысуға және жағымды психологиялық ахуалдың тұрақтануына ықпал ету қажет.

3. Балабақшада еңбек етуге толық жағдай жасалып, тәрбиелеу мен білім берудің технологияларын сауатты меңгеріп, жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдер жүйесін кәсіби шеберлікпен игеріп, оны тәжірибеде пайдалануға шығармашылықпен үлес қосып отыру тиіс.

Сондай-ақ отбасының сұранысы мен талап-тілектерін қанағаттандыру және білім мен тәрбиенің балаға берілген үрдісі жайында ата-анамен үнемі бірлескен ынтымақты негізде жұмыс істеу де өте маңызды.

Еңбек әсемдігін қабылдауды үйретіп, қоғамдық іс-әрекет әсемдігіне сезімталдығын тәрбиелеп, мұғалім балалардың еңбек белсенділігін кеңейтуге ден береді. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің экономикалық мәселелерге әрі тікелей, әрі жанама қатынасы бар. Бұл біздің қоғамдық өндіріс адамдардың өскелең рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығынан туындайды. Өндірілген тауарлар сапасын әсемдігі тұтынылуы жағынан ықпалы үлкен. Мұның өзі әр баланың білім алуында белгілі дәрежеде эстетикалық көзқарас мәдениеті болуын талап етеді. Өнерде шоғырланған адамдардың шындыққа эстетикалық қарым-қатынас қоғамдық идеяларды алға алып баруымыздың құралы сол арқылы санаға өте күшті жүзеге асуы әсер етеді. Эстетикалық тәрбиені қалыптастырудағы мақсат — бұл балаларды өнер құндылықтарын жақсартуға қатыстыру, тіл, сөз өнерін дұрыс меңгерту, әдепті сөйлеуге баулу, олардың бойында белгілі бір адамгершілік-эстетикалық мәдениетті, көркемдік талғамды, шығармашылық қабілетті тудыру.

Білім беру жүйесінің негізгі мақсаты — тұлғаны оқыту, тәрбиелеу, дамыту. Бұл мақсаттар өзара тығыз байланыста болғанда ғана нәтижелі болады.

Баланы тәрбиелеу, дамыту және білім беру мәселелерінде отбасы мен балабақша ұжымының бірлескен өзара тығыз байланыста болуы керек. Мектеп жасына дейінгі балалар алдында өмір құбылыстарының мәнін ашады, оларды қоршаған дүниеге үңіле қарауға мәжбүр етіп, әсемдіктен әсер жинауға тәрбиелейді.

Баланың көркемдік дамуы ойдағыдай болуы үшін тәрбиеші оның жасына сәйкес, іс-әрекеттерінің түрлерін әдістемесінің негізінде бала мен өнімді іс-әрекетке деген шығармашылық қабілеттерді, әлеуметтік, табиғи, заттық ортаға деген саналы қарым-қатынастарды дамыту жөніндегі үдерістерді жүзеге жырады.

Сонымен, адам өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу дамыған әсемдік саны мен талғамды, оны қабылдау және бағалау қабілетін қалыптастырудың мақсатқа бағытталған ұйымдастырылған үдеріс деп айтуға болады. Эстетикалық тәрбиелеуде баланы жан-жақты және әсемдіктің адам үшін зор тартымды күші бола отырып, оның іс-әрекетінің белсенді және тиімді берушісі де болады, яғни балаға балғын, бөбектік кезеңнен бастап әсемдікке ұмтылу тән нәрсе. Ол әрдайым бойларында әсемдік құндылықтары бар қатар құрбыларына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені қабылдау деңгейіне жеткені жөн.

Әдебиеттер тізімі

1 «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. — Астана: Ақорда, 2012. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртiбi: <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>

2 Омаров С.Қ., Мұқатаев А.А., Сәрсекеева Ж.Е. Педагогика: Оқытудың несиелік жүйесіндегі сабақтар. — Қарағанды: «Гласир» баспаханасы, 2007. — 222 б.

3 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Жалпы ред. басқ. э.ғ.д., проф. Е.Арын. — Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. — 482 б.

- 4 Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ілиясова Р.К. Педагогика: Оқулық. — Астана: Фолиант, 2007. — 656 б.
- 5 Підкасистий П.І. Педагогика / Ауд.: Г.К.Ахметова, Ш.Т.Таубаева — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 2006. — 335 б.
- 6 Жұмабекова Ф. Мектепке дейінгі педагогика: Оқу құралы. — Астана: Фолиант, 2008. — 333 б.
- 7 «Білім туралы» ҚР Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. ҚР 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://www.edu.gov.kz/za_namalar/azastan_respublikasyny_zadary
- 8 Ұзақбаева С.А. Қазақтың халықтық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие: Оқу құралы. — Алматы: Білім, 1995. — 232 б.
- 9 Қожахметова К. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. — Алматы: Респ. баспа кабинеті, 1998. — 129 б.

Г.Абилкасымова, А.Н.Байлен

Особенности эстетического воспитания детей дошкольного возраста

В статье рассмотрены особенности эстетического воспитания детей дошкольного возраста. Через призму эстетического воспитания дошкольники учатся замечать прекрасное, созвучие в окружающей их среде, кроме того, могут выражать полученное впечатление, в том числе и в рисунке. Огромное значение в воспитании подрастающего поколения имеют литература, музыка, рисование, труд, через которое дети становятся духовно и физически развиты. Авторы статьи в качестве эффективных методов эстетического воспитания выявили отношение детей к труду через восприятие прекрасного и активную самостоятельную деятельность дошкольника.

G.Abilkasimova, A.N.Baylen

Features of aesthetic education of preschool children

Features aesthetic education of children of preschool age. The article discusses the features of aesthetic education of children of preschool age through the study of reality, its beauty and ability to send the material. Analyzes the relations between literature, music, art, labor training, aesthetic education of reason, morality, which affect the physical culture of child rearing. The author examines questions of education and in particular the aesthetic education of children of preschool age, disclosed their relationship to work in the course of activity.

References

- 1 «Kazakhstan – 2050» Strategiyasy. Kalypaskan memlekettin Zhana Sayasov bagyty Kazakhstan Respublikasynin Prezidenti — Elbasy N.A. Nazarbaev Kazakhstan halkyna Zholdauy, Astana: Akorda, 2012, [ER]. Access mode: <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>
- 2 Omarov S.K., Mukataev A.A., Sarsekeeva Zh.E. *Pedagogy. Okytudyn nesielik zhyesindegi sabaktar*, Karaganda: «Glasir» baspahanasy, 2007, 222 p.
- 3 *Russian-Kazakh-Dictionary: Pedagogy / Zhalpy redaksiyasy baskargan e.ə.d. Prof. E.Aryn*, Pavlodar: «ECO» GOF, 2006, 482 p.
- 4 Kurmanalina Sh.Kh., Mukanova B.Zh., Galymova A.U., Ilyasova R.K. *Pedagogy: Okulyk*, Astana: Foliant, 2007, 656 p.
- 5 Pidkasty P.I. *Pedagogy / Aud.: G.K.Akhmetova, Sh.T.Taubaeva*, Almaty: Publ. Kazakh University, 2006, 335 p.
- 6 Zhumabekova F. *Mektepke deyingi pedagogy: Oku kuraly*, Astana: Foliant, 2008, 333 p.
- 7 «Bilim turaly» KR Zanyyna ozgerister changed tolyktyrular engizu turaly. KR 2011 zhylygy 24 kazandagy number 487-IV Zany / [ER]. Access mode: http://www.edu.gov.kz/za_namalar/azastan_respublikasyny_zadary
- 8 Uzakbaeva S.A. *Kazaktin halyktyk pedagogikasyndagy estetikalyk tarbie: Oku kuraly*, Almaty: Bilim, 1995, 232 p.
- 9 Kozhahmetova K. *Mekteptin ulttyk tarbie zhyiesi: theory zhane practice*, Almaty Resp. baspa kabineti, 1998, 129 p.

УДК 338.24:316.3

Р.С.Каренов

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

Социальный менеджмент как современный этап эволюции менеджмента

В статье раскрыты сущность и особенности социальных процессов, механизм функционирования структур социального менеджмента. Отмечено, что без изучения социальных процессов и создания системы управления ими невозможно обеспечить решение социальных потребностей общества. Подчеркнуто, что социальный менеджмент как одна из разновидностей современного менеджмента предполагает разработку целей и задач управления, его принципов, системы, методов управления. Обосновано, что основной задачей социального менеджмента является обеспечение целенаправленного воздействия на управляемый объект с целью поддержания равновесия и развития. Значительное внимание уделено вопросам социальной политики как основы управления социальными системами и процессами. Доказано, что в социально ориентированной политике нашей страны ключевым индикатором выступает задача по обеспечению высокого уровня жизни, достижение которого — важная функция государства.

Ключевые слова: социальный менеджмент, социальная сфера, объекты, социальный мониторинг, функции управления, методы, принципы, связь, социальная политика, модель, приоритеты.

Сущность и характерная особенность социального менеджмента

Конец XX столетия и начало XXI века характеризуются отказом от технократического, рационального типа управления. Старые технологии производства, основанные на механизации труда, вытесняются новыми видами высокой технологии, научно и информационно-емкой, ресурсосберегающей и требующей творчества и полной отдачи работников. Нормировать, рационализировать и ограничивать должностными инструкциями такой труд — бессмысленная трата времени. От менеджеров требуется совершенно иная направленность в работе с людьми, качественно новый подход к руководству ими. Это хорошо поняли японские менеджеры, начинают осознать американские и европейские. Особенно важно усвоить это и нашим соотечественникам.

Следует признать, что управление людьми долгое время носило у нас несбалансированный, бессистемный характер. На макроуровне отсутствовала стратегия развития человеческих ресурсов в ее полномочном и демократическом варианте. На уровне организаций в одних случаях наблюдалась необузданная административная свобода и волюнтаризм (при приеме на работу, оценке и продвижении кадров и т.п.), в других — многочисленные и малообоснованные регламентирующие документы и разрядки сверху лишь запутывали дело, в-третьих, имело место явное отсутствие профессионализма в управлении персоналом.

Падение заинтересованности работников в труде вследствие его технократической организации явилось одной из важнейших причин замедления экономического роста и производительности труда в последние годы в ряде стран Западной Европы. В этой связи в передовых государствах мира менеджеры серьезно отнеслись к проблеме «отчужденности» труда как к причине снижения эффективности, высокой текучести кадров, слабой лояльности персонала.

Попытки повышения заинтересованности работников путем осуществления полумер, так называемых «малых шагов», не дали желаемых результатов. Поэтому менеджеры в самых преуспевающих фирмах

фактически встали на путь радикального преодоления «технократической отчужденности» и перехода на социальные факторы управления персоналом, на так называемый социальный менеджмент.

Теоретическое обобщение позиций различных авторов в трактовке социального менеджмента [1–5] позволило нам сформулировать важные выводы.

1. Социальный менеджмент — это раздел менеджмента, предметом которого являются процессы, отражающие мотивации человеческого поведения, социальные отношения и их закономерности, анализ социальных последствий экономических и других решений, принимаемых на различных уровнях управления персоналом и другими областями, связанными с деятельностью организации.

2. Самостоятельным разделом социального менеджмента является менеджмент в организациях социальной сферы (образование, культура и т.д.)

3. Теоретической основой социального менеджмента служат социология, психология, философия. Для решения задач социального менеджмента необходимы знания социальной статистики, демографии, владение современными математико-статистическими методами.

4. Главной задачей социального менеджмента является обеспечение целенаправленного воздействия на управляемый объект с целью поддержания равновесия и развития.

5. Социальный менеджмент — одна из разновидностей менеджмента. Как и любой другой, он предполагает разработку целей и задач управления, его принципов, системы, методов управления. Ему также свойственны этапы: планирование, оперативное руководство, учет, контроль. Характерная особенность социального менеджмента состоит в том, что он может иметь достаточно сложные организационную структуру и организационную схему управления. В этой области менеджмента возникают проблемы учета и согласования экономических, технических, организационных, социологических, психологических и политических вопросов.

6. Наша позиция в трактовке социального менеджмента заключается в том, что он не есть какая-то новая разновидность менеджмента, относящаяся к специфической сфере человеческой деятельности, а представляет собой такой способ управления людьми посредством применения социальных технологий, который позволяет сделать их неисчерпаемым ресурсом организации.

Объекты социального менеджмента

В работе [1; 228] объекты социального менеджмента рекомендуется представить в виде следующих блоков (рис. 1):

Рисунок 1. Классификация социальных процессов

Социальное управление основывается на знании предоставляемых обществом правовых социальных гарантий и основных характеристик деятельности государственных и негосударственных институтов, обеспечивающих социальное развитие общества.

Социальная инфраструктура выступает как реальное отображение реализации социальных гарантий и включает в себя условия труда, доходы населения, социальные характеристики деятельности сферы услуг, экологические условия (в части, определяющей социальные условия жизни).

Результаты социального развития отчетливо проявляются через показатели широко трактуемого образа жизни, включающие характеристики уровня, качества, стиля жизни, образовательного, культурного уровня, нравственности и т.д.

С помощью показателей социальной статистики, комплексно отображающих деятельность социальных институтов, сферу услуг и образ жизни людей, появляется возможность принятия обоснованных решений в области социального менеджмента.

*Социальный мониторинг как важная составная
часть и информационная база социального менеджмента*

Под социальным менеджментом в его упрощенной трактовке можно понимать искусство управления действиями и мотивациями людей, относящихся к различным социально-экономическим группам. Эти люди — представители различных социально-демографических, социально-профессиональных, социально-территориальных, социально-этнических и других групп населения — целиком определяют процесс производства, перераспределения и потребления различных материальных благ и услуг. В зависимости от места этих людей в данном процессе можно говорить о наличии различных типов объектов управления в социальном менеджменте. Самый многочисленный объект управления — это потребители, т.е. все население страны.

Внутри этой группы применительно к смешанной форме рыночной экономики, по мнению авторов учебного пособия [6], можно говорить о четырех иерархических уровнях объектов социального менеджмента:

1) группа людей, непосредственно занятая производством и перераспределением необходимых обществу продукции и услуг. Это самая многочисленная группа занятых в общественном производстве, образующих начальную ступень организации управления;

2) люди, занятые управлением в производстве и распределении, т.е. лица, непосредственно управляющие деятельностью представителей первой группы. Это многочисленный слой менеджеров — мастеров, ИТР, начальников производственных и сбытовых подразделений, руководителей предприятий, организаций, фирм и т.д.;

3) менеджеры, управляющие деятельностью института менеджеров, — представители советов директоров, члены правлений корпоративных объединений, акционерных обществ, смешанных предприятий и т.п.;

4) занятые в правительственных органах и органах власти. Это лица, определяющие стратегию и тактику социально-экономического развития страны на высшей ступени организации управления.

В социальном менеджменте можно говорить о двух больших классах объектов социального менеджмента — классе потребителей и классе прямых или косвенных производителей.

Современные принципы эффективного управления включают в себя ориентацию на постоянный учет человеческих потребностей, поддержку постоянного контакта с потребителем, тесную связь с жизнью, рассмотрение людей как главной силы экономического прогресса. Для реализации этих принципов в социальном менеджменте необходима развернутая информация, важнейшую часть которой представляют данные социального мониторинга.

Социальный мониторинг — это научно обоснованная система периодического сбора, обобщения и анализа социальной информации и представления полученных данных для принятия стратегических и тактических решений на государственном, региональном и местном уровнях управления. Социальный мониторинг выступает как важнейшая составная часть и информационная база социального менеджмента.

Сущность социального мониторинга состоит в комплексном использовании всего арсенала источников данных о социальных процессах и явлениях как естественно функционирующей информации — текущей статистики, отчетности, единовременных учетов, переписей, социально-демографических обследований и т.п., так и специально организованных исследований, опросов населения для реализации целей управления [1; 214, 215].

Социальный мониторинг решает задачи комплексного отображения всех аспектов деятельности людей, выступающих в качестве как производителей и менеджеров, так и потребителей материальных благ и услуг.

Функции управления в социальном менеджменте

В раскрытии содержания управленческой деятельности — процесса управления — широкое распространение получила теория А. Файоля, родоначальника административной школы управления. Сущность этой теории состоит в том, что на любом предприятии происходит процесс управления, заключающийся в реализации функций, выполняемых каждым руководителем. Функции управления — это вид управленческой деятельности, которая осуществляется специальными приемами и способами, а также соответствующей организацией работы. В современной литературе выделяют такие

функции управления, как планирование, организация, мотивация, контроль, маркетинговая деятельность, инновационная функция, развитие человеческих ресурсов [7–9].

Конкретные действия, присущие каждой функции управления в социальном менеджменте, можно представить в виде таблицы 1.

Т а б л и ц а 1

Функции управления в социальном менеджменте

Функция управления	Операции
Планирование	Выполнить прогнозирование. Определить цели. Разработать стратегию. Наметить программу действий. Рассчитать сроки и стандарты. Определить источники финансирования. Разработать политику и процедуры
Организация	Разработать организационную структуру. Передать полномочия. Определить отношения к работе. Разработать процесс принятия решения. Определить коммуникации
Мотивация	Выяснить потребности персонала. Определить способы стимулирования, позволяющие удовлетворить потребности каждого сотрудника
Контроль	Определить стандарты результатов. Обеспечить их измерение. Провести оценку результатов. Осуществить их корректировку. Учесть поведенческую сторону контроля
Маркетинговая деятельность	Определить миссию и социальную ответственность организации. Изучать и формировать потребности в товарах и услугах
Инновационная деятельность	Обеспечить гибкую организационную структуру. Создать аналитический отдел, способный улавливать слабые сигналы из внешней среды. Формировать предпринимательский тип организационного поведения. Создать систему поддержки новаторов
Развитие человеческих ресурсов	Обеспечить набор и отбор персонала. Разработать «философию фирмы», в том числе кодекс делового поведения персонала. Осуществить планирование карьеры. Ежегодно проводить аттестацию персонала. Разработать программу обучения и развития

Примечание. Использованы данные работы [10].

На рисунке 2 показаны последовательность реализации основных функций процесса управления в организации и взаимосвязь этих функций друг с другом.

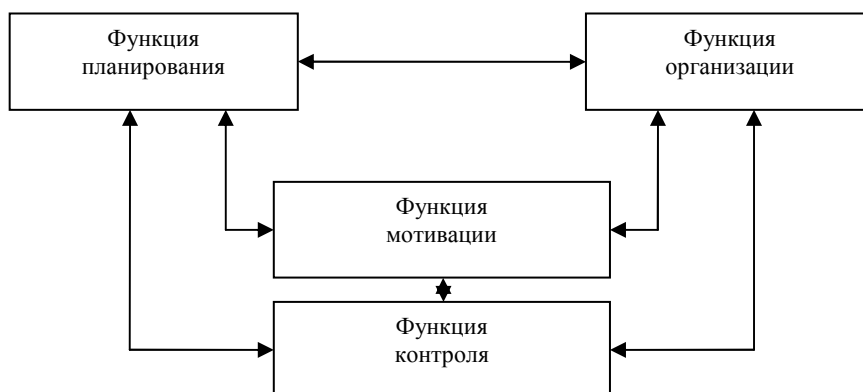

Рисунок 2. Взаимосвязь основных функций управления (данные работы [11])

Приведенную взаимосвязь функций управления принято называть внешней. Вместе с тем существует и тесная внутренняя взаимосвязь рассматриваемых функций, проявляющаяся в том, что элементы всех этих функций являются составной частью каждой из них. Действительно, функция планирования содержит элементы функций организации, контроля и мотивации; функция организации — элементы функций планирования, контроля и мотивации; функция контроля — элементы функций планирования, организации и мотивации; функция мотивации — элементы функций планирования, организации и контроля.

Основные принципы социального менеджмента

Принципы менеджмента являются важнейшей категорией науки управления и представляют собой правила осуществления управленческой деятельности.

Опыт зарубежного менеджмента дает все больше примеров меняющейся парадигмы управления и перехода к социальному менеджменту, основные принципы которого приведены ниже.

I. Отказ от управленческого рационализма классических школ менеджмента, выражающегося в убеждении, что успех определяется, прежде всего, рациональной организацией производства продукции, т.е. воздействием управления на внутренние факторы производства [12; 28].

Управленческий рационализм исходил из факта, что фирма есть закрытая система, в которой:

- цели и задачи считаются заданными и стабильными в течение длительного времени;
- основой стратегии являются непрерывный рост и углубление специализации;
- организационная структура строится по функциональному принципу;
- контроль является решающим в управлении;
- персонал четко выполняет указания, идущие из центра.

Современный менеджмент рассматривает фирму как открытую систему и поэтому на первое место выдвигается проблема гибкости и адаптивности (приспособления) к постоянным изменениям внешней среды [13].

II. Инновационность как важнейший критерий профессионализма менеджера. Один из основных факторов успеха для менеджера заключается в умении проводить инновации и мобилизовать свой персонал на готовность к ним. Насколько приоритетной в менеджменте прошлых лет была проблема эффективности, настолько в современный период выдвинулась на первый план проблема инновационности. Она стала фактором выживаемости, устойчивости и перспективности организации. Причем прежняя задача — успеть за изменениями, которая была актуальна в 80-е годы, сегодня сменяется новой — жить и продуктивно работать в непрерывно меняющемся мире.

III. Признание социальной ответственности менеджмента как перед обществом в целом, так и перед отдельными людьми, работающими в организации. Особое значение для менеджмента (как в бизнесе, так и на госслужбе) имеет социальная ответственность, предполагающая осознание широких социальных целей при принятии деловых решений. Это означает, что миссия организации, ее система ценностей должны совпадать с общественными интересами, что, в свою очередь, требует соблюдения этики бизнеса и этики госуправления. Честность и доверие к людям — важное условие реализации данного принципа.

IV. Отношение к людям как ключевому и неисчерпаемому ресурсу организации, в связи с чем социальный аспект управления выходит на первый план. По мнению западных экспертов, люди реализуют в своей работе лишь 5–15 % своего интеллектуального потенциала. Отсюда главной задачей социального менеджмента является создание такого организационного климата, который бы способствовал раскрытию всего потенциала работников — для внесения максимального вклада во имя достижения поставленных целей.

Социальный менеджмент ориентируется на новую социальную группу в организациях — когнитариат, мощь которого основывается на знании и использовании интеллекта, а не мускульной силы. Теперь это необходимо, так как новые информационные и другие высокие технологии могут осваиваться только когнитариатом, поэтому так важно наращивание этого золотого фонда организации [12; 31]. В связи с этим в обозримом будущем уровень образования и квалификации рабочей силы и возможность объединить ее усилия окажутся главным стратегическим ресурсом как крупных корпораций, так и мелких, и средних фирм.

V. Формирование организационной культуры («философии фирмы»), обеспечивающей удовлетворенность потребностей высших уровней и лояльность персонала, способствующей достижению результата.

Формирование организационной культуры должно содействовать созданию атмосферы, способствующей развитию работников и как специалистов, и как личностей, умеющих преодолевать стереотипы и устаревшие традиции; развитию в них новаторства, инновационности, ответственности за судьбу фирмы.

VI. Формирование эффективных коммуникаций. Роль коммуникаций в повышении эффективности менеджмента трудно переоценить. Открытые коммуникации формируют видение организации для всех сотрудников, четкое определение всех проблем и перспектив для достижения целей. Это и обеспечение достоверной, своевременной и исчерпывающей информацией для принятия управленческого решения, и условие для привлечения персонала к совместной постановке цели и выработке решений, и проявление демократических тенденций в стиле управления, условие для инновирования персонала, и эффективная обратная связь, наконец, умение слушать всех, с кем сталкивается в своей работе менеджер: покупателей, поставщиков, исполнителей, руководителей.

VII. Обязательное установление долевого участия каждого работающего в общих результатах, предполагающее переход от системы распределения к системе вознаграждения и другие формы гармонизации интересов.

VIII. Соучастие (или партнерство), т.е. непосредственное участие в работе групп и каждого члена организации на всех этапах: от выработки миссии организации, постановки целей для группы до личных целей. Соучастие, или партнерство, выступает важной формой гармонизации интересов организации в целом и всех ее субъектов: акционеров, менеджеров, работников, профсоюзов и т.п.

Основу стратегий вовлеченности персонала сегодня составляют новые подходы к соучастию работников в подготовке и принятии хозяйственных решений на микроуровне. В свою очередь, трансформируется и содержание управленческой работы, размываются границы понятия «процесс управления». Традиционное администрирование все более уступает место высокопрофессиональному лидерству. Во всем этом сказывается прогрессивная тенденция усиления социализации менеджмента путем повышения интеллектуального уровня работников, возвышения потребностей в совместном труде, творчестве, самовыражении, о желании придавать новым условиям труда гуманизированные формы.

IX. Отказ от приростного и формирование предпринимательского типа организационного поведения. Это означает развитие интрапренерства, высвобождение творческой предпринимательской активности на внутрифирменном уровне. Привлечение поведенческого потенциала персонала при опоре на внутреннее предпринимательство позволяет решить проблему разрыва между стратегией и возможностями организации посредством развития как стратегии, так и возможностей. Это обеспечивает управление в реальном масштабе времени.

X. Технологизация менеджмента как фактор эффективности управления и инновационное средство мотивации персонала к саморазвитию. В условиях возрастания роли социального фактора как проявления общесоциологической закономерности в развитии мировой цивилизации объективно выступает на передний план практики управления необходимость освоения новых инновационных методов социального воздействия, в частности социальных технологий в менеджменте [14].

XI. Самоменеджмент руководителя. Умение менеджера дать оценку своим управленческим качествам, результатам работы, выявить ограничения и слабости в своей деятельности, работать над собой в целях поиска резервов и постоянного совершенствования также является важным поведенческим ресурсом повышения эффективности управления.

Связь принципов с методами управления

Для реализации любого принципа управленческому персоналу требуется осуществить ту или иную работу. С другой стороны, любая функция управления выполняется с помощью определенных методов. Последние включают в себя и принципы управления. Значит, сам процесс реализации функции обеспечивается на основе определенных принципов, с использованием соответствующих методов.

В системе менеджмента методы занимают особое положение, поскольку имеют сугубо практическое применение. Именно с помощью методов менеджеры воздействуют на управляемые объекты для преобразования их из исходного состояния в желаемое. Методы — это способы осуществления управленческой деятельности, которая представляет собой, с одной стороны, процесс реализации функций менеджмента, а с другой — процесс воздействия на персонал фирм с целью активизации его работы и придания ей творческого, заинтересованного, активного характера.

К основным группам методов управления относятся экономические, организационно-административные, социально-психологические [15; 220, 221].

Экономические методы предполагают разработку общих планово-экономических показателей и средств их достижения. В результате повышения действенности экономических рычагов и стимулов формируются такие условия, при которых трудовой коллектив и его члены побуждаются к эффективной работе не столько административным влиянием (приказами, директивами, указаниями и т.п.), сколько экономическим стимулированием. На основании экономических методов управления должны развиваться и укрепляться организационно-административные и социально-психологические методы, повышаться профессионализм и культура их применения.

Организационно-административные методы управления. Они базируются на прямых директивных указаниях. Объективной основой использования этих методов выступают организационные отношения, составляющие часть механизма управления. Задача организационно-административной деятельности состоит в координации действий подчиненных.

Установлено, что результаты труда во многом зависят от различных социальных и психологических факторов. Умение учитывать эти факторы и с их помощью целенаправленно воздействовать на отдельных работников поможет руководителю сформировать коллектив с едиными целями и задачами. Социологические исследования свидетельствуют, что успех деятельности хозяйственного руководителя на 15 % зависит от его профессиональных знаний и на 85 % — от умения работать с людьми [15; 223].

Недостаточное внимание к социальным и психологическим аспектам управления вызывает нездоровые взаимоотношения в коллективе, что обязательно снижает производительность труда. Для того чтобы воздействие на коллектив было наиболее результативным, необходимо знать не только моральные и психологические особенности отдельных сотрудников, социально-психологические характеристики отдельных групп и коллективов, но и осуществлять грамотное управляющее воздействие.

Для этих целей применяются социально-психологические методы, которые представляют собой совокупность специфических способов воздействия на личностные отношения и связи, возникающие в трудовых коллективах, а также на социальные процессы, протекающие в них. Они основаны на использовании моральных стимулов к труду, воздействуют на личность с помощью психологических приемов в целях превращения административного задания в осознанный долг и внутреннюю потребность человека.

Психологические методы — это способы регулирования взаимоотношений между людьми с целью формирования благоприятного психологического климата, который является одним из важнейших факторов высокоэффективной деятельности людей. Эти способы многочисленны и разнообразны, их эффективность во многом определяется искусством менеджеров объединять персонал и создавать здоровый корпоративный дух [16; 81].

Социальные методы — это способы воздействия на социальные интересы персонала организаций в целях активизации его деятельности, придания ей творческого и истинно заинтересованного характера. Особенностью этих методов является их общность. В удовлетворении интересов этой группы заинтересована основная масса работников или весь персонал. Поэтому социальные методы — это одновременно и воздействие субъекта управления на общие интересы персонала фирм. Задача менеджмента при этом заключается в выявлении степени общности интересов персонала и выработке действенных способов их удовлетворения [16; 79, 80].

Существует комплекс методов по решению этой внутрифирменной задачи — социальные исследования, планирование и регулирование (рис. 3).

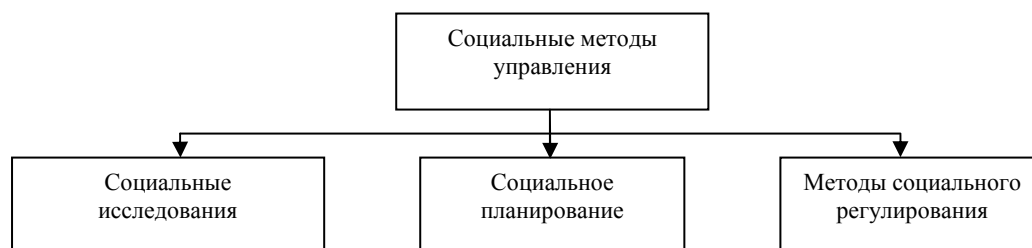

Рисунок 3. Виды социальных методов управления (данные работы [16; 80])

1. *Социальные исследования* — это методы изучения социальных интересов персонала. Их результатом являются выявленные конкретные потребности работников в определенных социальных благах (например, жилье, укрепление здоровья, спортивные и культурные запросы, повышение квалификации и переподготовка персонала и др.). На основе такого изучения разрабатывается программа удовлетворения этих потребностей.

2. *Социальное планирование* — это метод планового решения социальных проблем коллективов по улучшению условий труда, производственного быта, духовного и физического развития, жилья, охраны здоровья, коммунально-бытовых условий, квалификации работников, структуры персонала, выявляемых в процессе социальных исследований. Реализуется оно путем разработки внутрифирменного плана удовлетворения выявленных потребностей с учетом экономических возможностей фирмы. Как правило, такой план составляется на один год и (или) 4–5 лет.

3. *Социальное регулирование* представляет собой процесс реализации планов и программ удовлетворения социальных потребностей персонала. Успешное их осуществление способствует единению персонала, сближению его интересов и интересов руководства фирмы, развитию корпоративного духа, т.е. такого состояния, когда и руководители, и рядовые работники глубоко заинтересованы в экономической результативности деятельности предприятия.

Социальная политика — основа управления социальными системами и процессами

Наряду с управлением экономическими системами и явлениями нормальное функционирование и развитие общества и жизни требует управления социальными системами и процессами, т.е. процессами, протекающими в одной из основных ее сфер общественной жизни, которая именуется социальной. Характер и направление соответствующей деятельности задаются социальной политикой государства, а средством реализации, инструментом этой политики выступает такая разновидность управленческой деятельности, которая может быть названа социальным управлением.

В учебнике «Социальный менеджмент» дается следующее развернутое определение рассматриваемого понятия: «Социальная политика — это деятельность государства и других политических и социальных институтов, направленная на прогрессивное развитие социальной сферы жизни общества, на совершенствование условий, образа и качества жизни людей, на обеспечение их жизненных потребностей, оказание им необходимой социальной поддержки, помощи и защиты с использованием в этих целях имеющегося у соответствующего института финансового и другого общественного потенциала» [2; 91].

Социальная политика непосредственно затрагивает повседневные интересы людей, создает те или иные, лучшие или худшие возможности для удовлетворения самых различных их нужд. Поэтому, если она в максимально возможной степени (насколько позволяет накопленный общественный потенциал) способствует удовлетворению таких нужд, созданию благоприятных условий жизни масс, это выступает исключительно важным фактором обеспечения стабильности в обществе или в какой-то общественной системе средних и малых масштабов (в регионе, городе, районе, в трудовом коллективе и т.д.), предотвращения социальной напряженности (либо при возникновении таковой), ее смягчения и преодоления, устранения многих причин, порождающих социальные конфликты.

Необходимость успешного построения модели социальной политики в Казахстане

Основной проблемой современной теории в области социальной политики являются некая разрозненность взглядов и отсутствие единой концепции. Законы в этой сфере должны иметь общую основу, т.е. быть подстроены под конкретный аппарат. Кроме того, новая Казахстанская модель социальной политики обладает особенностями, которые должны учитываться при ее разработке. Не зря на это акцентировал свое внимание Президент Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства: «В нашем обществе растет запрос на обновленную и более эффективную социальную политику, способную справиться с вызовами времени. Как показывает мировой опыт, идеальной и универсальной модели социальной политики нет. Также как и нет ни одного общества, где все граждане были бы удовлетворены существующей социальной системой. Решать вопросы социальной безопасности и благополучия граждан — это трудная и очень серьезная задача, которая касается каждого казахстанца. Поэтому здесь должны быть тщательно взвешенные подходы» [17; 13].

Социальная политика — это прежде всего одно из направлений внутренней государственной политики. Неважно, провозглашает себя государство социальным или нет, тем не менее оно всегда в той или иной степени социально, так как целью государственного регулирования является улучшение уровня жизни населения. Деятельность государства ограничена действием социальных институтов. Они выступают своего рода ограничителями, поскольку без них его можно рассматривать как «стационарного» или «нестационарного бандита» в модели государства Д. Норта [18].

В составе институтов Д. Норт выделяет три главные составляющие:

- а) неформальные ограничения (традиции, обычаи, всякого рода социальные условности);
- б) формальные правила (конституции, законы, судебные прецеденты, административные акты);
- в) механизмы принуждения, обеспечивающие соблюдение правил (суды, полиция и т.д.).

По нашему мнению, появляется целесообразность четко обозначить понятие социальной политики, так как без этого невозможна систематизация взглядов и подходов к регулированию данной сферы деятельности. Примечательно вспомнить высказывание В. Зомбарта о том, что «в настоящее время считается позволительным написать целую книгу о «социальной политике», не отдавая себе отчета, какое точное понятие соответствует этим словам» [19].

На наш взгляд, наиболее удачное определение социальной политики дано в работе [20]: «Если социальную политику рассматривать в прикладном смысле (контексте), то это совокупность (система) конкретных мер и мероприятий, направленных на жизнеобеспечение населения. В широком смысле социальная политика — это не столько система мер и мероприятий, сколько система взаимоотношений и взаимодействий между субъектами экономики, в центре которых главная и конечная цель — человек, его благосостояние, социальная защита и социальное развитие, жизнеобеспечение и социальная безопасность населения в целом. Можно сказать, что социальная политика — это совокупность конкретных мер и мероприятий, складывающихся под воздействием взаимоотношений и взаимодействий между субъектами экономики или опосредованных этими взаимодействиями.

Социальная политика должна быть всеобъемлющей, т.е. предусматривать повышение качества жизни для всех субъектов экономики. Отсюда следует, что она должна быть гибкой. Социальная политика должна быть системной, т.е. мероприятия не должны быть «хаотическими», а должны вписываться в определенную концепцию, иметь определенную однозначную направленность. Кроме того, она должна быть адаптированной к условиям экономики конкретной страны. Наконец, социальная политика должна быть динамически изменяющейся».

Видимо, для успешного построения модели социальной политики в Республике Казахстан в будущем нужно решить две основные задачи: экономический рост и, как следствие, повышение благосостояния граждан; построение социально-экономической модели, в центре которой должен быть человек. Все мероприятия в области социальной политики должны способствовать реализации личности, а государство должно выявлять нуждающихся в помощи и оказывать им поддержку. В частности, можно предложить программы, направленные на возможность личности самореализоваться и защиту социально уязвимых субъектов на рынке труда, а не на высокие выплаты по безработице, а также введение нормативной системы социальной поддержки, предусматривающей закрепление определенных сумм на обучение за каждым обучающимся и определенных сумм на медицинское обслуживание за каждым пенсионером. В области активизации демографической политики — это программы, ориентированные на материальное стимулирование женщин к материнству, вместо существующей политики, направленной на повышение брачности.

В заключение хотелось бы особо отметить, что скопировать готовую модель невозможно и неправильно. Однако опираться на имеющийся опыт при выработке своей модели крайне необходимо. Опыт не может рассматриваться как универсальная модель перехода к социальному рыночному хозяйству. Он, напротив, лишь показывает, что любая страна должна выстроить свой собственный путь, опираясь на успехи и проблемы других стран.

Социальные приоритеты Стратегии «Казахстан – 2050»

В настоящее время динамика и характер реализации социальных проектов в Казахстане определяются тремя основными факторами – идеологией, положения которой пронизаны заботой о благосостоянии казахстанцев; стабильностью экономического роста и положительной динамикой демографии.

При этом первым направлением социально-экономической модернизации казахстанского общества выступает обеспечение продуктивной занятости граждан страны. Как известно, данная

задача отнесена Главой государства к числу важнейших приоритетов социального развития: «Главная угроза мировой нестабильности — рост безработицы. Фактическое трудоустройство должны обеспечивать все программы, реализуемые в стране, — и государственные, и отраслевые, а не только какая-то их часть» [17; 14].

Известно, что социальные проблемы особо ярко проявляются в регионах с преимущественно аграрной спецификой, где высокая демографическая нагрузка накладывается на низкую занятость населения. Проведенная практика показала: без комплексного подхода обеспечить здесь высокое качество жизни населения невозможно. В нашей стране данный подход представлен такими программами развития, как ФИИР, «Дорожная карта бизнеса – 2020», «Производительность – 2020», «Занятость – 2020» и др.

Так, в рамках реализации мероприятий Дорожной карты «Занятость – 2020» учтено, что создание рабочих мест должно достигаться не только через развитие предпринимательства на селе, но и через развитие опорных сел, что позволяет обеспечить целевую занятость граждан в конкретной сельской местности за счет концентрации здесь мер государственной поддержки. При этом сумма микрокредита сельчанам в расчете на одно личное подсобное хозяйство увеличилась до 5 млн тенге.

В дополнение к мерам господдержки предпринимательской инициативы предусмотрено также предоставление на льготных условиях сервисных услуг по сопровождению проектов сельского бизнеса.

По данным Министерства труда и социальной защиты РК экономический рост последних лет и активная социальная политика государства привели к улучшению жизненного уровня населения. Сейчас основное место в доходах населения занимают трудовые средства. Ситуация в оплате труда характеризуется стабильным ростом среднемесячной номинальной заработной платы. Еще одним источником доходов населения являются социальные трансферты — выплаты из системы социального обеспечения.

В республике продолжается работа по реализации пунктов принятого Закона «О пенсионном обеспечении в РК», которым предусмотрены такие меры, как создание Единого накопительного пенсионного фонда, перевод добровольных профессиональных пенсионных взносов в обязательный формат, унификация пенсионного возраста женщин в целях увеличения стажа их участия в накопительной пенсионной системе. Актуальность этих преобразований обусловлена как необходимостью перехода к современной системе пенсионных накоплений граждан, так и наличием проблем адекватности пенсионного обеспечения граждан, являющихся менее защищенной категорией общества. Современная модель пенсионного обеспечения — это своего рода «страховка» от бедности и в то же время предупреждение резкого снижения доходов в период старости.

В качестве ключевых приоритетов образования в свете реализации Стратегии «Казахстан – 2050» выступают вопросы раннего развития детей, обновления содержания школьного образования, вовлечение работодателей в развитие дуальной системы ТиПО, развитие академических свобод и конкуренции в высшем образовании.

К 2016 г. Кембриджской системой подготовки кадров планируется охватить 108 тыс педагогов. Еще 135 тыс пройдут краткосрочные курсы, что позволит в целом поднять образовательные процессы в стране на более совершенный уровень.

В своем Послании народу Казахстана Президент страны особо отметил: «В рамках долгосрочной модернизации национальной системы здравоохранения мы должны на всей территории страны внедрить единые стандарты качества медицинских услуг, а также усовершенствовать и унифицировать материально-техническое оснащение медицинских учреждений» [17; 15].

Сегодня в рамках реализации Стратегии «Казахстан – 2050» в системе национальной медицины осуществляется немало проектов, направленных на увеличение ожидаемой продолжительности жизни, укрепление репродуктивного здоровья, улучшение качества жизни пациентов с тяжелыми формами заболеваний, в частности, сахарным диабетом, гемофилией и раком.

В числе других социально значимых проектов здравоохранения можно назвать также «Мать и дитя», «Создание школ репродуктивного здоровья», «Развитие консультативной службы по вопросам безопасного материнства» и др. Еще одним достижением в реализации Государственной программы «Саламатты Қазақстан» стала система лекарственного обеспечения, включающая формулярную и информационную системы. Это позволило контролировать адресность и фактическое получение больными лекарственных средств, гарантированных государством.

В целом можно отметить, что в дальнейшем стратегические задачи долгосрочной перспективы, связанные в том числе с приоритетами вхождения Казахстана в число 30 развитых стран мира, будут обуславливать необходимость коренной модернизации социальной сферы с ее ориентацией на более полное удовлетворение потребностей населения в качественных социальных услугах.

Список литературы

- 1 Ильенкова С.Д., Журавлева В.Н., Козлова Л.Л. и др. Социальный менеджмент: Учебник. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. — 271 с.
- 2 Социальный менеджмент: Учебник / Под ред. Д.В. Валового. — М.: ЗАО «Бизнес школа «Интел-Синтез»; Академия труда и социальных отношений, 1999. — 384 с.
- 3 Кравченко А.И. Социология менеджмента: Учеб. пособие. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 366 с.
- 4 Кравченко А.И. Прикладная социология и менеджмент: Учеб. пособие. — М.: Изд-во МГУ, 1995. — 208 с.
- 5 Теория менеджмента: Учебник / Под ред. А.М. Лялина. — СПб.: Питер, 2010. — 464 с.
- 6 Русинов Ф.М., Никулин Л.Ф., Фаткин Л.В. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений: Учеб. пособие / Под ред. Ф.М. Русинова. — М.: ИНФРА-М, 1996. — С. 22, 23.
- 7 Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: Учебник. — Минск: НПЖ «ФУА»; ЗАО «Экономпресс», 1997. — 284 с.
- 8 Вачугов Д.Д., Березкина Т.Е., Кислякова Н.А. и др. Основы менеджмента: Учеб. — М.: Высш. шк., 2001. — 367 с.
- 9 Лафта Дж.К. Менеджмент: Учебник. — М.: ПБОЮЛ Григорян А.Ф., 2002. — 264 с.
- 10 Албастова Л.Н. Технологии эффективного менеджмента: Учеб.-практ. пособие. — М.: Изд-во «ПРИОР», 1998. — С. 10.
- 11 Гончаров В.И. Менеджмент: Учеб. пособие. — Минск: Мисанта, 2003. — С. 75.
- 12 Румянцева З.П., Саломатин Н.А., Акбердин Р.З. и др. Менеджмент организации: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 432 с.
- 13 Дункан Джексон У. Основопологающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики / Пер. с англ. — М.: Дело, 1996. — С. 193.
- 14 Удальцова М.В. Социология управления: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1998. — С. 61–63.
- 15 Далитов С.К. Основы современного менеджмента: Учеб. — Алматы: ТОО «Полиграфкомбинат» Республики Казахстан, 2012. — 556 с.
- 16 Теория системного менеджмента: Учебник / Под общ. ред. П.В. Журавлева, Р.С. Седегова, В.Г. Янчевского. — М.: Изд-во «Экзамен», 2002. — 512 с.
- 17 Послание Президента РК — Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Мысль. — 2013. — № 1. — С. 2–23.
- 18 Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. — М.: Начала, 1997. — С. 194.
- 19 Зомбарт В. Избранные работы. — М.: Издат. дом «Территория будущего», 2005. — С. 176, 177.
- 20 Сочнева Е. Государственное управление социальной сферой // Проблемы теории и практики управления. — 2008. — № 10. — С. 29, 30.

Р.С.Каренов

Әлеуметтік менеджмент менеджмент дамуының заманауи кезеңі ретінде

Мақалада әлеуметтік үдерістердің мәні және ерекшеліктері, әлеуметтік менеджмент құрылымының қызмет атқару тетігі ашылып көрсетілген. Әлеуметтік үдерістерді зерттеп және оларды басқару жүйесін құрмайынша, қоғамның әлеуметтік қажеттіліктерін шешуді қамтамасыз ету мүмкін еместігі пайымдалған. Заманауи менеджменттің бір түрі ретіндегі әлеуметтік менеджмент басқару мақсаттарын және міндеттерін, оның қағидаларын, басқару жүйесін және тәсілдерін білдіретіндігі айтылған. Әлеуметтік менеджменттің негізгі міндеті тепе-теңдік пен дамуды қолдау мақсатында басқарылатын нысанға мақсатты ықпал жасауды қамтамасыз ету болып табылатындығы негізделген. Әлеуметтік жүйелер мен үдерістерді басқару негізі ретіндегі әлеуметтік саясат мәселелеріне едәуір көңіл бөлінген. Еліміздің әлеуметтік бағдарланған саясатында өзекті индикатор ретінде жүзеге асырылуы мемлекеттің маңызды қызметі болып саналатын халықтың өмір сүру деңгейін арттыру мәселесі алынатындығы дәлелденген.

Social management as a modern stage in the evolution of management

It is disclosed that the nature and characteristics of social processes, the mechanism of functioning of the structures of social management. It is noted that without studying of social processes and management system creation it is impossible to provide with them the solution of social requirements of society. It is emphasized that social management as one of kinds of modern management assumes development of the purposes and tasks of management, its principles, systems, methods of management. It is proved that the main task of social management is to ensure a deliberate action on a managed object in order to maintain balance and development. Considerable attention is paid to social policy as the basis for the management of social systems and processes. It is proved that a socially oriented policy of our country a key indicator appears on the task of providing a high standard of living, the achievement of which — an important function of the state.

References

- 1 Ilyenkov S.D., Zhuravlev V.N., Kozlova L.L. et al. *Social Management*: Textbook, Moscow: Banks and stock exchanges, UNITY, 1998, 271 p.
- 2 *Social Management: Textbook* / Edited by D. Gross, Moscow: ZAO «Business School» Intel – Synthesis», Academy of Labour and Social Affairs, 1999, 384 p.
- 3 Kravchenko A.I. *Social Management*: Textbook, Moscow: UNITY, 1999, 366 p.
- 4 Kravchenko A.I. *Applied Sociology and Management*: Textbook, Moscow: Moscow State University Press, 1995, 208 p.
- 5 *Management theory*: Textbook / Edited by A.M. Lalin, St. Petersburg: Peter, 2010, 464 p.
- 6 Ruthenians F.M., Nikulin L.F., Fatkin L.V. *Management and self-management in the system of market relations*: Textbook / Edited by F.M. Rousinova, Moscow: INFRA-M, 1996, p. 22, 23.
- 7 Kabushkin N.I. *Fundamentals of Management*: Textbook, Minsk: NPW «FAA», JSC «Ekonompress», 1997, 284 p.
- 8 Vachug D.D., Berezkina T.E., Kislyakova N.A. et al. *Management Basics*: Tutorial, Moscow: Higher School, 2001, 367 p.
- 9 Luftu Dzh.K. *Management*: Textbook, Moscow. Grigoryan PBOJUL AF, 2002, 264 p.
- 10 Albastova L.N. *Effective management of technology*: Training and practical guide, Moscow: «Publisher PRIOR», 1998, p. 10.
- 11 Goncharov V.I. *Management*: Textbook, Minsk: Misanta, 2003, p. 75.
- 12 Rumyantsev Z.P., Salomatin N.A., Akberdin R.Z. et al. *Organization Management*: Textbook, Moscow: INFRA-M, 1996, 432 p.
- 13 Jack W. *Duncan fundamental ideas in management. Lessons of the founders of management and management practices* / Per. from Engl., Moscow: Delo, 1996, p. 193.
- 14 Udaltsov M.V. *Management Sociology*: Textbook, Moscow: INFRA-M; Novosibirsk NGAEiU, 1998, p. 61–63.
- 15 Dalits S.K. *Fundamentals of Modern Management*: A Textbook, Almaty LLP «Polygraph» Republic of Kazakhstan, 2012, 556 p.
- 16 *Theory of system management*: Textbook / Edited by P.V. Zhuravlev, R.S. Sedegova, V.G. Yancheuski, Moscow: Publ. house «Exam», 2002, 512 p.
- 17 *Message from the President of Kazakhstan — the Leader of the Nation N.A. Nazarbaev of Kazakhstan. «Strategy «Kazakhstan – 2050»: a new policy established state»* // Thought, 2013, 1, p. 2–23.
- 18 North D. *Institutions, of the institutional change and economic performance* / Per. from Engl., Moscow: Beginnings, 1997, p. 194.
- 19 Sombart V. *Selected Works*, Moscow: Publ. house «Territory of the future», 2005, p. 176, 177.
- 20 Sochneva E. *Problems of the theory and practice of management*, 2008, 10, p. 29, 30.

С.Х.Медиева, М.Р.Әмірбекова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: sara.orazbaeva.66@mail.ru)*

Отбасы мен ұрпақтар сабақтастығы тәрбиесінің тұлға қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеті

Мақалада балаларға қамқорлық жасау мен тәрбиелеу, ата-ана құқығы мен міндеттері қоғамдағы бала тәрбиелеудің заман талабына сай, жан-жақты жетілген қазіргі қоғамдағы берілетін тәрбие, рухани тәрбие мәні көрсетілген. Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы жасалыну барысында шапшаң ойлап, кез келген келелі жағдайдан шыға алатын тұлға қалыптастыру жайында отбасы тәрбиесінің келелі мәселелері мен логикалық ойы терең, ғылыми-техникалық прогресті түсініп, оны дамумен жалғастыра алатын, ақыл-ой қабілеті дамыған ұлттық тұлға қалыптастыру қажеттілігі туралы айтылды.

Кілт сөздер: отбасы, бағдарлама, шоғырлану, үйлесімділік, патриоттық, мәдениетті, мінез-құлық, ата-аналар, ар-ождан, отаншылдық рух.

Қазақстан Республикасының Конституциясында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу — ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы» деп отбасының міндеті анық көрсетілген. «Қазақстан – 2030» Бағдарламасында балаларымызды алыс болашақта қандай сапада көруіміз керектігі туралы айтылған. Сонымен бірге «Отбасы туралы» ҚР Заңы, «Жоғары және орта білім тұжырымдамасында» әрбір отбасында өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті жүктелген. Сөйтіп, отбасының әуел бастан-ақ өзіне тән киелі міндетін орындау қажеттілігі бекемделе түсті.

Отбасы баланың ең жақын әлеуметтендіру ортасы қатарында өмірдің мақсаты, оның құндылықтарын біліп, өзін қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мәліметтерді береді және онда басқалармен қарым-қатынас орнатуына іс жүзінде дағдыланады. Сөйтіп, өзінің «кім» және «қандай» екенін практикада сынап байқап көреді. Отбасында әр түрлі жағдаяттар мен төтенше ахуалдарда өзін ұстаудың нормаларын, мінез-құлқын реттеудің өлшемдерін меңгереді. Ата-ананың үгіт-насихаты, түсіндіруі, олардың үлгі-өнегесі, үйдегі ахуал, отбасының психологиялық тынысы арқылы балалардың әдеті, мінез-құлқы, жақсы-жаманды бағалау өмірлері қалыптасуымен қатар, қандай қылықтары үшін сөгіс алып, не үшін жазаланатынын, әділдік пен адалдық туралы ұғынып түсінеді.

Біз баламыздың тәрбиелі де өнегелі болып өсіп, өз қатарының алды болғанын қалаймыз. Бірақ баламызды осы мақсаттарға сай тәрбиелеу үшін үлкен еңбек, күш-жігер қажет екенін бәріміз білсек те, мойнымыз жар бермей, бала тәрбиесімен айналыса бермейміз. Кейін баламыз есейген сәтте, «сен маған тартпағансың, мынаны олай істемедің, ананы бұлай істемедің, ештеңеге қырсызсың» деп кінәлап жатамыз.

Еліміздің көркейіп, өркениетті елдің қатарына қосылып, халықаралық деңгейге шығуы бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді.

Шығыс ғұламасының бірі болып саналатын Жүсіп Баласағұнның дастандарында отбасы тәрбиесі көп айтылады. Мемлекеттің беріктігі тек ел билеуші қайраткерлерге әділ заңға, күшті әскерге ғана емес, әр отбасының беріктігіне байланысты екендігін сипаттайды. Оның ойынша, отбасы беріктігі жаңа жар таңдаудан басталады және өнегелі отбасында ғана өнегелі ұрпақ тәрбиеленеді.

Елбасы Н. Назарбаев «Еліміздің болашақта гүлденуі бүгіннен басталады» баяндамасында отбасының беріктігі, жұбайлардың бір-біріне, ең бастысы, балаларының алдындағы жауапкершілігі де көп нәрсеге байланысты. Ата-аналар балаларына, ал балалары ата-аналарына қамқор болуға тиісті деп атап өткен.

ҚР-ның Конституциясы да «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу — ата-ананың құқығы әрі парызы» деп көрсетілген. Отбасы тұлғаның әлеуметтенуін қамтамасыз етеді, оның тәндік, моральдық және еңбектік тәрбиесіне болған мүмкіндіктерді мейлінше шоғырландырып, іске қосады. Қоғамның азамат мүшесі отбасыдан бастау алады, қоғам келбеті отбасыдан көрінеді. Отбасының аса маңызды әлеуметтік қызметтері: азамат тәрбиелеу, патриоттық қалыптастыру, болашақ жанұя игерген кемелдендіру және мемлекет заңдарын мойындап, құқықтарын сауатты пайдалана білетін қоғам мүшесін жетілдіру.

Балалар өз бойынан ата-анасының бар болмысын көрсетсе, керісінше, ата-аналар да өмірінің жалғасын балаларынан көреді. Әсіресе балаларды жас кезінен бастап тазалыққа, жинақы-ұқыптылыққа, еңбекті сүйеге және оның қадір-қасиетін түсінуге, үлкендерді, соның ішінде жасы үлкен қарттарды құрметтеуге және оларға мейіріммен қарауға, ал өзінен кішілерге қамқор болуға үйрету ежелден келе жатқан тәрбие құндылықтары болып саналады. Ата-аналар өсіріп отырған ұл-қыздарын жағымсыз қылықтардан сақтандырып отырған. Сондықтан да баланың бойынан көрінген кейбір кемшіліктерді дер кезінде түзеп, ескерту жасап тұрудың маңызы үлкен болған. Себебі бүгін арзымайтындай болып көрінген кішкентай қателік ертең үлкен бір даулы мәселеге жол ашып беруі мүмкін. Ал мұның соңы жақсы нәтижеге алып келмейтіні рас.

Отбасында жасы кіші балаларды ұқыптылық негізінде тәртіпке салу, мәдениетті етіп тәрбиелеу, оларды өздерінен үлкендерді құрметтеуге, оларға «сіз» деп сөйлеуге, сәлемдесу ережелеріне мән беруге, жағымсыз қылықтардан өздерін аулақ ұстауға үйретіп бару да өте қажетті, маңызды мәселе [1].

Мектепке дейінгі тәрбие — ол бүгінгі, бойында ұлттық санасы бар азамат тәрбиелеп өсіру. Бүгінгі күн талабы өскелең ұрпақтың бойындағы рухани байлығы мен мәдениеттілігін еркін ойлау қабілеті мен шығармашылығын, білімділігін жоғары қояды. Оған тек жас шыбықтай жайқалып өсіп келе жатқан өскелең ұрпақтың бойына шындық пен қайырымдылық, сенім мен сүйіспеншілік сияқты абзал қасиеттерді сіңіріп, қоршаған ортамен өзара «Адамға ең бірінші білім емес, рухани үйлесімділікті орнықтырған жағдайда ғана қол жеткізе аламыз. Тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім — азаматтың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі», — деген әл-Фараби бабамыз.

Дулат жыраудың:

*Ақылменен теңгеріп, қайратыңа дем беріп,
Өзіңді-өзің меңгеріп, қайырудағы сұңқардай.
Мезгілінде жем беріп, қымтап ұста тізгінді,
Анадан да сақ болып, тарпаң атқа мінгендей.
Алдына бесік өңгеріп — мақсатына сүйітіп жет! —*

деген өлеңінен қазақ халқының бала тәрбиесіне деген көзқарасын айқын аңғарамыз. Болашақ ұрпақ тәрбиесі — ата-бабамыздан келе жатқан рухани мұралардың бірі. Себебі артта қалған із қандай болса, ұрпағыңның болашағы сондай. Сондықтан бала тәрбиесі, әсіресе бүгінгі күнде, балабақшалар саны көбейіп, халықтың экономикалық жағдайы көтеріліп келе жатқан кезде, өте өзекті мәселенің бірі болып табылады. Қазақтың белгілі ақыны М. Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты кітабында «Жалпы педагогика екі нәрсе жайында сөйлейді: дене тәрбиесі, жан тәрбиесі жайынан» деген.

Халқымыздың даналығында «Баланы жастан» деген сөз бар. Сондықтан тәрбиенің тал бесіктен басталатынын ескерсек, ата-бабадан келе жатқан дәстүрді өзіміз түпкілікті түсініп, жас ұрпақ балаларымызға сол тәрбиенің нәрін сіңіре білсек, бұл қазіргі заманда бала тәрбиесіне қосқан біздің қомақты үлесіміз болып табылар еді. Тәрбие ісінде тәрбиешінің рөлі қандай. Бала күні бойы тәрбиешісінің қарауында. Бала тәрбиешісінің әр сөзін қалт жібермей естіп, қабылдауға тырысып отырады. Жақсы сөз айтсаң да, келеңсіз сөз айтсаң да бала назарынан тыс қалмайды. Себебі тәрбиешісі балаға үлгі. Сондықтан әр тәрбиеші ең алдымен өзі тәрбиелі, ақыл-ойы жоғары, парасатты болуы тиіс. Ересектердің осындай сәттерде баланың іс-әрекетіне назар аударып, дұрыс жолға салып отырудың нәтижесі зор екені белгілі ақын ағамыз М. Жұмабаев: «Бала бір нәрсеге ұмтылса, сол нәрсеге баланың денесі, жаны, ақылы, сезімі, қайраты — бәрі бірге жұмсалады», — дейді. Ендеше, осы балалық шақта адамгершілігі мол азамат болып қалыптасуының негізгі тұтқасы болмақ [2].

«Тәрбие жалпы адамзаттық мәдениеттің бір бөлшегі болғандықтан, мәдениеттану тұрғысынан оқып, үйренуге де тура келеді. Олай болса, бұл үрдіс балаға ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұраны меңгеріп, сол арқылы осы заманғы мәдениетке енуіне көмек береді. Баланың оны игеруі барынша қысқа мерзімде атқарылуға тиіс. Нәтижесінде тәрбие ісі жалпы адамзаттың гуманистік бағытта жүргізіліп, жеке бастың бостандығын ар-ожданын қорғауға бағытталуы керек».

Кез келген жас ұрпақ мейлі ол мектеп оқушысы болсын немесе оқу орындарының студенті болсын, адам бойындағы ерекше қасиеттердің бірі — мәдениеттілігі болса, оны игеруге өмір бойы алатын білім жүйесін толықтырып отыруға міндетті болуы керек. Ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениеттілік, яғни, ұлтымыздың бойындағы кішіге ізеттілік, үлкенді сыйлау, өз орнын біліп, адаммен қарым-қатынас жасауы, байыпты сөзі, биязы мінезі, салмақтылығы мен сабырлығы адаммен тіл табысуы, өзін-өзі ұстай білуі жеке бастың, ар-ожданының қорғаны болуға бағытталуы керек.

«Тұлғаның қалыптасу» ұғымына баланың қоғамда өздігінен өмір сүруге қабілеттілігі, өзінің тағдырына өзі иелік ете білуі және өзінің мінез-құлқын жөнге сала білуі, сондай-ақ қоршаған ортамен өзінің қарым-қатынасын түсіне білу қабілетін жетілдіру және құндылық атаулыны таңдай алу сияқты дамудың басты шарттары енеді.

«Тәрбие, кең мағынасымен алғанда, қандай да болса бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз. Ал енді адамзат туралы айтылғанда, адамның баласын кәміл жасқа толып, өзіне-өзі қожа болғанша тиісті азық беріп, өсіру деген мағынада жүргізіледі».

Жан иесі дегенімізде біздер ата-аналардың, ұстаздар қауымының ұрпағымызға, бағытталып отырған тәрбие беру бағытындағы сөзді түсінуіміз керек. Сол жан иесінің өмірде дұрыс қалыптасып, дұрыс өсуге оның кәмілеттік жасқа ғана жетіп қойған кезіндегі емес, жалпы адам болып қалыптасып, өзіне де, өзгеге де пайдасы тиер уақытқа дейінгі тәрбие ісі айтылып отыр деп қабылдаймыз. Тәрбие — мәңгілік құбылыс. Анасының қызына, енесінің келініне, атасының күйеу баласына, әкесінің ұлына, үлкеннің кішіге, ұстаздың шәкіртке айтылатын ұлағатты сөздері мен істері арқылы «адам» атты ұлы есімге бағыт бағдар беру. Яғни, жаны да, тәні де сау, ақылы мен білімі қатарласа алатын дұрыс шешім тауып, қиыннан жол сілтей білетін, сұлулықты жаны сүйіп, адамның ішкі жан дүниесін толықтырып тұратын жас ұрпақ тұлғасын ширек ғасыр бұрын өмір сүрген ұлы тұлға Мағжан Жұмабаев нақты да дәл етіп көрсете білген.

Бала тәрбиесі — әлеуметтік іс. Балалық өмірде дұрыс қалыптасып өз орнын таба білуіне, тіпті оның жанының, тәнінің саулығы мен сұлулығына да ата-анамен қоса ұстаздар қауымы жауапты. Бала жанының айнасы — оның ұстазы болғандықтан, өмірінде өз ісіне өзінің көңілі толып, істеген ісінен ләззат алатын болашақ, яғни ұлттық тұлғаның қалыптасуына ұстаздың әсері мол.

Қазақтың Отанын сүйетін, елінің әдет-ғұрпын қастерлейтін ұрпағын тәрбиелейтін жолбасшы мұғалім бейнесі, өз орнын, абыройын жоғалтпай адам тәрбиесіне мұқият қарап, жауапкершілікпен іс істейтіне сенгіміз келеді.

Адам болмысы, оның тұлғалық қасиеті, қалыптасуы қоғаммен тығыз байланысты. Оның өміріндегі барлық өзгерістері, ішкі жан дүниесінің қалыптасуы жас ерекшелігі мен алған тәрбиесіне, психологиялық ерекшелігіне, қоршаған ортасына, ондағы болып жатқан өзгерістерге, ұлттық өзіндік ерекшеліктері мен құндылықтарына, тәрбиенің мақсат-міндеттеріне негізделеді. Оның өзін-өзі жетілдіру, дамуы, әрбір іс-әрекеті, біліктілігі, өмірге көзқарасы, ой-өрісі, бір нәрсеге қызығушылығы, ынталанып оны меңгеруі әлеуметтік жүйе негізінде қалыптасып отырады.

Ақыл-ой тәрбиесінің ерекшелігі ақпараттық-әлеуметтік ролінің өзгергенімен байланыстырғанымызбен, ол әрбір тұлғаның өзіне тән ақыл-ойының өлшемімен ерекшеленеді. Бұл — тұлға бойында ерекше қасиеттерінің бірі. Ал біз қозғап отырған ұлттық тұлға қалыптастыруға бұл айтылғандардың міндетті түрде қатысы болады.

«Шапшаң ойлай алатын, мәселеге тез талдау жасай отырып, логикалық дұрыс қорытынды жасай алатын жеке тұлғаны тәрбиелеудің қажеттілігі бүгінгі әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық прогресс кезінде өндіріс процесінде дұрыс шешім қабылдау үшін, әрбір адамның ақыл-ой қабілетін дамытумен тығыз байланыста қарастыру үшін қажет болып отыр» [3].

Қазіргі нарықтық экономика кезінде, Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында, әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы жасалыну барысында шапшаң ойлап, кез келген келелі жағдайдан шығып, логикалық ойы терең, ғылыми-техникалық прогресті түсініп оны дамумен жалғастыра алатын, ақыл-ой қабілеті дамыған ұлттық тұлға қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр. Яғни жоо-да қоғамның, әлеуметтің сұранысы негізінде ақыл-ой тәрбиесін нақтылау қажеттілігі туындап отыр. Сондықтан әр студентті — болашақ маман иесінің білімін өз бетінше ізденіп толықтыруына, техникалық ақпараттардың ағымына ілесе алу дағдысын қалыптастыру қажет. Білімгер бойындағы ізденгіштік қасиетін дамыта отырып, оны нақты фактілердің жиынтығын пайдалана білуге үйретуі өз бетінше жетілуге, білім алуға бейімдеу керек.

«Біз қазақ халқының сан ғасырлық дәстүрін, тілі мен мәдениетін сақтап, түлете береміз. Сонымен қатар ұлтаралық және мәдениетаралық келісімді, біртұтас Қазақстан халқының ілгері дамуын қамтамасыз етеміз» (Н. Назарбаев).

Елімізді әлем танып, біртұтас Қазақстан халқының ілгері дамуын қамтамасыз ету жолында еңбек етіп, сан ғасырлық дәстүрі мен тілін, мәдениетін дамыту жолында аянбай жүрген Президентіміздің сапалы еңбегін ертеңіміздің жарқын болашағының айғағы деп білеміз. Кешегіміз бен бүгінгімізді саралап, кемшілігіміз бен жетістігімізді ескеріп, өткен күніміз бен бүгінгі уақытымызды салыстырып,

оны жас ұрпақтың сана-сезіміне ұялатып, отаншылдық рухын, халқына деген от жалындық сезімін тәрбиелеу ұстаздар қауымына жүктелетін міндет [4].

Игорь Чижевский адам баласы жоңышқа сияқты деп көрсеткен. Туады, өседі, оған еркіндік берілген, жел қайда үрлесе, ол сонда ұшып жүре алады. «Бала туғанда таза тақтай сияқты, онда не жазсаң, соны көресің. Балаға жақсы тәрбие берсең, сондай нәтиже аласың», — деп үлкен оқымысты тәрбиеші Ян Амос Коменский де ата-аналардың есіне салыпты.

Бүгінгі тәрбие берудің негізгі міндеттерінің өзі ең алдымен дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, ар-ожданы мол, мәдениетті, парасатты, еңбекқор, бойында басқа да ізгі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу деп көрсетілген Қазақстан Республикасының тәлім-тәрбие тұжырымдамасында. Отбасы тәрбиесінің негізгі мәні, отбасындағы өзара ынтымақтастық пен түсіністік болып табылады. «Ұядан не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дегендей бала тәрбиесі, ол дүниеге келген алғашқы күннен басталады. Бала өскен сайын, оның тәрбиесі де күрделеніп, оған қойылатын талаптар да күшейе түседі. Ақыл-ойының дамуы, ұнамды мінез-құлқын қалыптастыру ең негізгі міндетке айналады. Оның негізі отбасында мектепке дейінгі жаста қаланады. Балалар үйде ата-анасының еңбектегі ісіне және сөйлеу мәнеріне көңіл бөліп, оны түсінуге тырысады. Ата-аналар да балаларының күн сайынғы әрекеттерін қадағалап, жағдайларын біліп отыруы қажет. Мысалы, кейбір ата-аналар өздері жұмыстан шарашап келіп, балаларына көп көңіл бөлмейді. — Баршы, қазір қолым бос емес! — Қарашы, тағы бүлдірдің — Сенің бірдеңені үйренетін күнің бар ма? — деген сияқты ескерту, шектеу сөздерді айтуы, яғни баланың келешекте тұйық, жасық болып өсуіне әкеледі. Баланы кінәлап, кемшілігін бетіне басу, басқалармен салыстыру арқылы тәрбиелеу дұрыс емес. Оның орнына балаңыздың әр ісі, қылығына түсіністікпен қарап, өз-өзінің бағалауға, өз қателіктерінен қорытынды шығаруға үйреткен жөн. Қазақ халқы бала тәрбиесіне үлкен мән беріп, оған ерекше көңіл бөлген. Себебі, ол баланы отбасының және өмірдің жалғасы мен болашағы деп санаған. Мысалы, отбасында баланың болуын және көп болуын тілеген. Оған халқымыздың мынадай даналық сөздері дәлел: «Бесіксіз үйде береке жоқ», «Балалы үй — базар, баласыз үй — қу мазар», «Бір баласы бардың шығар шықпас жаны бар, көп баласы бардың үйінде жанған шамы бар», «Артында қызы бардың көзі бар, ал ұлы бардың өзі бар» — деуі баланы халқымыздың ерекше жақсы көргені.

Қазақ отбасында баланы ұлттық салт-дәстүрлер аясында тәрбиелеген. Бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер: құрсак той, шілдехана, сүйінші, қырқынан шығару, бесік тойы, бесік тәрбиесі, тұсау кесер, атқа мінгізу, сүндетке отырғызу, т.б. жүйелі түрде іске асырылған. Сондықтан қазақ халқында баланы тәрбиелеуде отбасы басты рөл атқарған, бұған ұлы Мұхтар Әуезов қазақтың отбасы тәрбиесін ерекше бағалап, «Ел болам десек, бесігіңді түзе» деген сөзі айқын дәлел.

Ана мен әке және әже мен ата — отбасының басты тәлімгері. Өйткені ана балаға өмір сыйлаумен ғана жақын емес, ол өзінің бар мейрімділігімен, жүрегінің жылуымен, сүйіспеншілігімен оған өте жақын. Ана балаға барлық өмір тәжірибесін және бар білгенін туылған күннен бастап баланың бойына сіңірумен болады. Сондықтан баланың алғаш тілінің шығуы «Ана» деген сөзден басталады.

Ана — баланың ең жақын қорғаушысы, қамқоршысы, ақылшысы және тәлімгері. Ана баласының табанына кірген шөгір менің маңдайыма кірсе екен деп тілейді. Ана — баласын халықтық салт-дәстүрлер негізінде тәрбиелеуші және оны өмір сүруге даярлаушы. Жақсы мінез-құлық, іс-әрекет ана бойынан балаға сіңіріледі.

Қазақ отбасындағы бала тәрбиесінде әкенің алатын орны мен рөлі ерекше болған. Себебі әке — отбасын асыраушы, оның мүшелерінің тірегі, қамқоршысы және тәлімгері. Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы, өнері, білімі — баланың көз алдында үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Сондықтан қазақта әке туралы өнегелі нақыл сөздер мен мақал-мәтелдер көп. Мысалы, «Әке — бәйтерек, бала — жапырақ», «Әкеге қарап бала өсер», «Әке балаға үлгі» т.б.

Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі болып өссе, «оның әкесі жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой» дейді. Бұдан әкесі жақсылардың балалары да жақсы болмақ, ал әкесі жамандардың балалары сондай болмақ деген қорытынды шығаруға болмайды. Баланың жақсы-жаман болуы шыққан тегіне ғана емес, ол оның тәрбиесіне тікелей байланысты. Осыны ерте сезген халқымыз «Баланың тентек болмағы үйінен, жігіттің тентек болмағы биінен» немесе «Жақсыдан жаман туады, бір аяқ асқа алғысыз. Жаманнан жақсы туады, адам айтса нанғысыз» деп дәлелдей білген.

Қазақ халқында әкелер өз өнерлерін балаларына үйретіп, оларды өздеріндей қолөнерші, күйші, әнші, мерген, аңшы, құсбегі етіп тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлген. Осыдан келіп ата өнерін баланың қууы, оны мирас етуі дәстүрге айналған. Мысалы, қазақ халқының өмірінде жеті атасына дейін күйшілік, әншілік, аңшылық, ұсталық өнерлерді қуып өткен адамдар жиі кездеседі. Содан «Атадан

бала тумас болар ма, ата жолын қумас болар ма», «Әке көрген — оқ жонар» деген нақыл сөздер пайда болған.

Әжелер мен аталардың мінез-құлқындағы жағымды қасиеттер: олардың ұстамдылығы, төзімділігі, сабырлығы, қиыншылықтарға төзімділікпен қарауы, тағы басқа қасиеттері балаға ерекше әсер етеді. Әжелер мен аталар балаларды отбасында түрлі өнер мен еңбекке үйреткен, олар не істесе, балалар соны істеп өскен.

Әжелер мен аталар балалардың бойына адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу үшін оларға аңыз-әңгімелер, ертегілер, мақал-мәтелдер, жырлар, жұмбақтар, т.б. ауыз әдебиетінің үлгілерін кеңінен пайдаланған.

Әжелер мен аталар ұлы адамдарды тәрбиелеуде ерекше қызмет жасаған, бұған ұлы тұлғаларымыз Абай, Ыбырай, Шоқан, Мұхтар, т.б. өмірлері айғақ.

Қазақта баланың әке-шешесі оның ата-әжесі тұрғанда «бала менікі» деуге бата алмаған, ал балалар оларды «аға-жеңге» деп атаған. Осы жақсы дәстүр ата мен бала, әже мен келін арасында шынайы сыйластықты, татулықты, ынтымақтастықты, отбасындағы жақсы қарым-қатынасты қамтамасыз еткен. Міне, жоғарыда айтылғандардан әже мен атаның отбасындағы тәрбиелік іс-әрекеттері ерекше екеніне анық көзіңіз жетеді [5].

Бір сөзбен түйіндесек, қазақ отбасында баланың басты тәлімгерлері анасы мен әкесі, әжесі мен атасы, туыс-туғандары екен. Сондықтан халқымыздың бала тәрбиелеудегі ерекшеліктері: құрсақтан басталып, бесікте, қыз бала мен ұл бала, келін мен ер жігіт жеке-жеке ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер негізінде үздіксіз тәрбиеленеді екен деп тұжырымдауға әбден негіз бар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: bilim.idhost.kz/tags
- 2 Майсаранова С.К. // Бастауыш мектеп. — 2011. — № 7, 8. — 52–54-б.
- 3 Абдықадырова Т. // Бастауыш мектеп. — 2009. — № 3. — 69–71-б.
- 4 Сейітқұлов Н. // Қазақстан мектебі. — 2010. — № 3. — 46–49-б.
- 5 Назарбаев Н.Ә. Менің арманым да, мұратым да Қазақстан халқын бақытқа жеткізу // Жұлдыз. — 2000. — № 7.

С.Х.Медиева, М.Р.Амирбекова

Деятельность, направленная на формирование личности в контексте воспитания семейных традиций и преемственности поколений

В статье освещены вопросы воспитания детей в современных условиях, в первую очередь это всестороннее развитие, в том числе и духовное воспитание. Рассмотрено воспитание конкурентоспособного, адаптирующегося в реальном мире поколения новой формации, обладающего творческим мышлением и высоко развитым потенциалом.

S.Kh.Medieva, M.R.Amirbekova

Directive activities in formation of person in the education of interconnection between family and generation

This article is about the meaning of the spiritual education, nowadays actual comprehensive developed education in educating the children and parents' rights and duties, educating and taking care of children. There is the necessity of formation of the national person, that has developed mental and deep logical mentality, understands scientific technical progress and can continue its development, solves any problem in doing the strategy of entering the competitive 50 countries.

References

- 1 [ER]. Access mode: bilim.idhost.kz/tags
- 2 Maisaranova S.K. *Primary school*, 2011, 7–8, p. 52–54.
- 3 Abdykadyrova T. *Primary school*, 2009, 3, p. 69–71.
- 4 Seyitkulov N. *Kazakhstan's school*, 2010, 3, p. 46–49.
- 5 Nazarbaev N.A. *My dream and desire is to lead to the happiness Kazakhstan's nation*, «The star», 7, 2000.

ӘОЖ 37.01

Е.С.Аяған, С.Х.Медиева

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: sara.orazbaeva.66@mail.ru)

Жәңгір ханның басшылығымен жасаған Бөкей Ордасының картасының маңыздылығы арқылы оқу-тәрбие үрдісінде патриоттыққа тәрбиелеу

Мақалада Бөкей Ордасында Жәңгір ханның басшылығымен мемлекеттік шекара мәселелерін мемлекеттік деңгейде шеше білгені қарастырылған. Осы мәселені Бөкей Ордасында Жәңгір хан патшалық Ресеймен дипломатиялық қарым-қатынас жасай отырып, қолға алуды көздеді. Сондықтан қазақ елінің егемендігін нығайту мақсатымен Бөкей Ордасы мен патшалық Ресей арасындағы мемлекеттік шекараны жасауға кіріскен болатын. Жәңгір ханның мемлекеттік саясатындағы егемендікті және тәуелсіздіктің іргетасы ретінде Ресеймен мемлекеттік шекаралар мәселелеріне авторлар талдау жасаған. Оған қоса қазіргі білім саласында оқу-тәрбие процесінде жас ұрпақты патриоттыққа тәрбиелеуде пайдалану қажеттігі кеңінен ашылған.

Кілт сөздер: Қазақстан, Бөкей, Орда, Жәңгір хан, ислам мәдениеті, патриотизм, тәрбие, қазақ этносы, этнопедагогика, патшалық Ресей, географиялық карта, Қожа Ахмет Яссауи діни ілімі.

Қазақстанның ежелден басталатын мемлекеттілігін түпкілікті дәлелдейтін тағы процестің бірі ретінде Жәңгір хан қазақ жерінің батыс бөлігіндегі Бөкей хандығы мен патшалық Ресей арасындағы мемлекеттік шекараны заңды тұрғыда белгілеп анықтағаны. Қазіргі уақытта даусыз тәуелсіздіктің алғышарты ретінде зор үлес қосқанның бірі Жәңгір ханның іс-әрекеті болатын. Өйткені Бөкей хандығының мемлекеттік шекарасын нақтылап, патшалық Ресеймен келісім жасап, Бөкей хандығы жерлерін нақты белгілеп, құқықтық құжаттар негізінде Ресей патшасымен Жәңгір хан келісімшарт жасап, заңдастырып, «Бөкей Ордасының картасы» алғаш рет жасалынған. Бұл Жайық (Урал) пен Еділ (Волга) өзендері арасындағы жерді Бөкей хан патшалық Ресейден қайтып алған-ды. Ал Жәңгір хан Бөкей хандығының картасын жасатып, Ресеймен арадағы мемлекеттік шекараны құқықтық-нормативтік құжаттармен заңдастырып, қазақ халқына мәңгілік мұра етіп қалдырды. Сондықтан қазіргі Қазақстанның мемлекеттік шекарасын белгілеу барысында «Бөкей Ордасының картасы» ескеріліп, оған сүйену қажет.

1828 жылы хан Жәңгірдің тапсырмасы бойынша С.А.Раевский мен Тараев Бөкей хандығының географиялық және топонимикалық картасын жасады [1].

Жәңгір хан Бөкей Ордасында хан болып сайланғаннан кейін өзінің территориясын белгілеп алуды ойластырды. Әкесі Бөкей хан істеп үлгермеген мемлекеттік істерді және мәселелерді реттеуге кірісті. Соның бірі Бөкей хандығының ханы болғандықтан, өз алдына Жәңгір хан билікті нығайту үшін хандықтың территориясын білдіретін картасын арнайы маман кадрға тапсырма берген. Нәтижесінде Бөкей хандығының шекарасын, территориясын білдіретін картасы Жәңгірдің бастамасымен жасалды. Бұл картаның нұсқасы «Бөкей Ордасы» тарихи мұражайында және Астрахань облыстық мұрағатында сақталып осы күнге дейін жеткен. Қазақтың ешқандай хандарының мемлекеттік картасы болған жоқ деген пікірлерді теріске шығарады. Сондықтан қазақ тарихында және қазақ хандары ішінде алғаш рет Жәңгір хан Қазақстан жеріндегі Бөкей хандығында (Кіші жүзде) мемлекеттік шекарасын білдіретін картасын жасатқан. Бөкей хандығы бойынша географиялық және топонимикалық картасының негізінде барлық жер, су, тұрғылықты мекендер

атаулары анықталып, зерттелді. Табиғат пен өзендер, жазық таулар және климаттық жағдайлары, жер көлемі өлшеніп, Бөкей хандығының территориясының шекарасын Жәңгір хан өзі бекітіп, патшалық Ресейдің мемлекеттік келісімін толығымен алды. Бөкей хандығының мемлекеттік шекарасын Жәңгір хан патша өкіметінің келісімімен белгілеп алып, сыртқы және ішкі жаудан қорықпай отырған.

Бөкей хандығының картасында сыртқы шекаралар Татарстанмен, Башқұртстанмен, Қалмақиямен, патшалық Ресей облыстарының шекаралық қақтығыстан және осы елдердегі халықтардың қазақ жеріне таласуына және соғыстардан, көтерілістерден сақтай білді. Әсіресе Қазақ еліндегі Кіші жүздің отарланған жерінде оның ішінде Бөкей хандығында және басқа қазақ жерлерін жаулап алып, отарлауын тоқтатқан жоқ. Осы саясатты патша өкіметі Жәңгір хан Бөкей хандығының мемлекеттік шекарасының картасын жасап бекітіп алғандықтан, жүзеге аспай тоқтап қалды. Кейінде Орынборды Қазақстанға бермей, ол кезде Бөкей Ордасы құрылғанда Патшалық Ресей «Бөкей хандығын» ішкі жер деп есептеп, емін-еркін билеу саясатын жүргізуге Жәңгір ханның ұлттық саясаты кедергі болды. Әйтпесе қазір Қазақстан территориясы Бөкей хандығы Ресейге кеткенде Қазақстан картасы басқаша болушы еді. Жәңгір хан мемлекеттік шекарасының белгілеп картасын заңды түрде бекітіп алғаны жоғары дәрежелі ұлттық құндылықты ерекше бағалай біліп және жоғары мемлекеттік саясатты, қазақ елі мен жері үшін еңіреген патриоттық тәрбиені бойына меңгерген ұлы тұлға.

Отарланған қазақ жерлерінің орыс-казактарға хандық жерінің картада көрсетілген өте жақсы құнарлы жерлері берілетін болған. Мұны куәлік беріп бөлу, заңдастыру 1830 жылдан басталды. Кіші өзендер бойының дәл сол 1830 жылдары жеке иелікке берілген жерлері дәл сол қалпында ешқандай өзгеріссіз. Қазіргі Қазақстанның Ресеймен шектес мемлекеттік шекарасын белгілегенде ескеру керек.

Орда иелігіне бөлінген аумақты XVI–XVIII ғасырларда басқа да халықтар қоныстанғаны белгілі. Бірақ олар Еділ (Волга) — Жайық (Урал) аралығында түпкілікті тұрақтап қала алмады [2]. Өйткені бұл жерлер ежелден қазақтың жерлері болатын. Қазақ даласы шығыста башқұрттармен қоса Орал әскерлерін және олардың отбасыларын Еділ (Волга) өзенінің бойындағы қазақ жерлеріне қоныстандыра бастады.

Самара губерниясымен, ал оңтүстігінде орал қазақтарының иеліктері, батыста теңіз жағалауында, Волганың солтүстік жағалауында татар мен қалмақтар көшіп жүретін, ал солтүстік жерлерде башқұрттар мекендеп, Саратов және Самара губернияларымен шекараласады. Қазіргі кезде бұрынғы Бөкей хандығының құнарлы жерлері осы Ресей губернияларына кетіп қалған.

Бұл қазақ далаларын қалмақтар Қытай империясының шет аймағында 1771 жылы қашқаннан кейін, бұл мекендер иесіз қалып, бұл жерлердегі мекендерге қырғыз-қайсақтар (қазақтар) келді. Осы жерге патша өкіметінің рұқсатымен 1801 жылы Бөкей сұлтанының басшылығымен Кіші жүз рулары он мың отбасымен көшіп, қоныстанып, Бөкей Ордасы деп аталады [3].

Бұл деректер бойынша, Бөкей Ордасының жері заңдастырылып, картасы жасалып табиғатына, жағдайына байланысты географиялық орналасуы анықталды. Осы Орда жерлерінің географиялық орналасуына қарай құнарлы және жартылай құнарлы жерлер және дала жайылымдары, оның ішінде шабындық пен шүйгін мен жусанды, көкпекті құнарлы жерлер белгіленіп, хандықтың картасының территориясының географиялық жағдайы Жәңгір ханның басшылығымен жүргізілді. Бөкей хандығындағы осы жерлер заңдастырылғаннан кейін, Орда халқына жеке меншікке бере бастады. Мұндай жер реформасын жүргізген себебі патшалық Ресей Бөкей Ордасымен шекаралас жерлерге орыс-казактарды (Б. Әбдірахманова айтуынша, «казак — әлеуметтік топ, өйткені казак әр түрлі этностан құралған» деп атап көрсеткен) көшіріп әкелеле бастағанда осы жерлерді ауқатты қазақтарға жеке меншікке берген. Нәтижесінде бұл иеленген жерлерден кейінгі кезеңдерде қазақтар айырылып қалмау үшін Бөкей Ордасының картасын жасауды басшылыққа алған. Патшалық Ресеймен дипломатиялық қарым-қатынас жасай отырып, Еділ (Волга) мен Жайық (Урал) ортасы ежелден қазақ жері екенін дәлелдейтін мемлекеттік шекарасын белгілеп, Бөкей Ордасының картасын жасаған. Осы карта қазақ жерінің егемендігін және тәуелсіздігін нығайтып, одан әрі ғасырлардан ғасырларға жалғасын тауып келеді.

Жәңгір хан жасаған «Бөкей Ордасының картасы» қазіргі Қазақстан мен Ресей арасындағы шекара бөліскен процесте ескерілуі қажет. Жәңгір хан қазақ жері мен Ресей арасындағы шекарасын жасап, заңдастырып, бүгінгі ұрпақ жеткізді. Енді шекара бөліп жатқан басшылар есеп алуы керек.

XVI–XVIII ғасырлардағы кейінгі Бөкей хандығындағы Еділ мен Жайық арасындағы жерлерді қазақтар мен басқа халықтар мекен еткенімен, ежелден сақтар, ғұндар мекен етіп, ал орта ғасырларда

қыпшақтар мемлекеті болғандығын мына еңбекте кеңінен айтылған А.Терещенко «Следы Дешт-Кипчака и Внутренняя Киргиз-кайсацкая орда». Москвитянин, 1853, № 22). Бұл еңбекте Дешті-Қыпшақ даласының дәстүрлі мұрагері қазақтар екені тарихи шындығы дәлелденген. Сондықтан әр тарихи кезеңде ежелгіден қазақ жерінде мекендеген тайпалардан қазақ халқы құралды. Осы жерлер мекені болғандықтан, XVI–XVIII ғасырларда басқа халықтар өздерінің ғасырлар бойғы тұрақты мекеніне көшіп кеткен [4]. Себебі Жәңгір хан барлық картаға түсірілген жерлердің бәрі ежелгі заманнан қазақтың ата-бабаларының жері екенін дәлелдеп заңдастырып алған.

Бөкей Ордасының мемлекеттік шекарасы картасы бойынша қандай патшалық Ресей губернияларымен, татар, башқұрттар жерлерімен шекаралас территория толығымен белгіленіп, анықталған болатын. Ал қалмақтар белгілі тарихи кезеңдерде жан сауғалап көшіп келіп, бұл жерлер қалмақтар мен қазақтар бірге көшіп жүрген. Былай айту себебі, жоғарыдағы дерек бойынша, қазақтар қалмақтарды талқандап жеңіп, қазақ өз жерінен қалмақты қуғанда жартысы Қытай жанындағы Жоңғария жеріне, ал тағы бір жартысы Ресейдегі Қалмақия жеріне қалмақтар қашып кетті. Бөкей хан Еділ мен Жайық арасындағы ежелгі қазақ жерін патшалық Ресейден қайтып алу үшін Бөкей Ордасын құрды. Ал Жәңгір хан бұл жерлерді заңдастырып, Бөкей хандығының территориясының картасын жасап, мемлекеттік шекара белгіленіп, патша өкіметін мойындатқаны Жәңгір ханның ерен еңбегі, қазаққа істеген бағаланбайтын халыққа сіңірген ұлы іс-әрекеті.

Қазіргі Қазақстанның білім жүйесіндегі барлық мектептердегі тәрбие сағаты мен тәрбие іс-шараларында оқушыларға патриоттық тәрбие беру барысында Жәңгір ханның мемлекеттік саясатында Бөкей Ордасы мен патшалық Ресей арасындағы шекараны белгілеп, елдің егемендігін және тәуелсіздігін білдіретін «Бөкей хандығының картасын» жасағаны туралы мәліметтер мен материалдар қаруландырып, пайдалану қажет. Сондықтан ежелгі кезеңде Бөкей хандығын мекендеген Сақ (Скиф), Сарматтар, Ғұндар, Қыпшақтар шындығында заңды мұрагері екенін Жәңгір хан «Бөкей Ордасының картасы» арқылы бүкіл халыққа және патшалық Ресейге дәлелдеп бергенін жас ұрпаққа, қазақ халқына патриоттық тәрбие беру барысында насихаттау керек. Өйткені Қазақстан тарихында тұңғыш профессор Жәңгір хан қазақ тарихы туралы тарихи деректер мен материалдар жинақтап, шежірелерді, аңыз-әңгімелелерге ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізіп, ғылыми талдау жасаған. Қазан университетімен тығыз қарым-қатынаста жасап, университеттің ғылыми кеңесі мүшесі болып, араб, парсы, түркі-қыпшақ тілдеріндегі және ислам діні тарихындағы, шарият заңдары туралы ғылыми еңбектер Қазан университетінің баспасынан шығарып, профессор Жәңгір хан жинақтап зерттеген тарихи материалдарын Қазан университетінің мұрағатына тапсырып, өткізіп отырған. Сондықтан профессор Жәңгір хан тұлғасын және оның елінің патриоты екені туралы жас ұрпаққа түсіндіру үшін патриоттық тәрбие арқылы жеткізу бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Тұңғыш рет Жәңгір туралы үлкен зерттеу жұмыстарын жүргізіп, «Россия и Букеевское ханство» деген еңбегінде жалпы Бөкей Ордасы туралы ғылыми еңбек жазған академик С.Зиманов болатын.

Кезінде Байтақ ақынның: сонау тұрған Нарында, Нарынның қызыл құмында, алпыс бөлме, жүз есік салдырған екен хан орда — деген «Жасқұс» мекенінің ортасындағы көгалда 1828 жылы салған орданы көріп, ондағы салынып біткен сарайының «алтынмен апталған, күміспен күптелген» ғажайып көркін көргендер танданған. Ол сарайдың көркі туралы кезінде «Заволжский Муравей» журналының 1832 жылы 12 нөмірінде Сабаншиковтың «Нарын пески» (Нарын құмы) мақаласында да атап айтылған.

Журналист Т.Боранбайұлының сөзімен айтсақ, кезінде Бөкей заңдастырып, Жәңгір жалғастырған қазақ жерінің сол бір қасиетті пұшпағының арқасында біз бүгін Еуразия елі атанып отырмыз. Жәңгір өзінің көзі тірісінде шекара сызығын әлденеше рет құнттап сыздырып, «Ішкі Орда қазақтары» деген ұғымды көптеген құжаттарда екі тілде мұқияттап кеткен. Тегінде, жер бетінде орынды жалдап, тірнектеп жинаған-терген байлық емес, азды-көпті атқарған мәнді іс қалады. Жәңгір — ел тағдырын тереңінен ойлап, Еуропа құрылығының үлкен бір бөлігіне табан тіреп қалуымызға аса зор мән беріп, тікелей қайрат жұмсаған тарихи тұлға [5]. Жәңгірдің ұлы тұлға екенін ерекше атап өткен жөн. Өйткені білімді жаңаша реформалауға, ғылымның негізін салу үшін университеттерді аралап, бүкіл оқу процесімен, оқу базасымен, ғалымдармен кездесіп кеңестер алып, бірақ үлгермей кеткен. Білімді және ғылымды дамыту ұзақ процесс екенін түсініп, тез арада аз уақытта өркендету мүмкін емес екенін тереңірек білген. Жәңгір шығыс пен батыс тілдерін жетік біле отырып, әлемдегі оқу мен білімді танып, жаңа өркениетке мән берген. Оған қоса осы жаңа өркениетке негіздеп қазақ қоғамын қайта-құрып реформалаған. Сол кездегі ағартушы-ғалымдар Жәңгірдің ағартушылық саясатын тереңірек зерттеген. Атақты ғалымдардың өздері Жәңгірдің саясатын ұлы істер екеніне көзі

жеткендіктен, ғылыми объективті сипаттамалар берген. Олар Жәңгірдің жеке басының ерекше қасиеттерін бағалап, әсіресе әділдігін ерекше көрсеткен.

Бөкей хандығының Жәңгір хан жерін ғана сақтап қалған жоқ, оған қоса Ордағы қазақ халқын ислам мәдениетін насихаттап, патшалық Ресейдің шіркеулік діни саясатынан жас ұрпақты сақтап қалып, Жәңгір хан құрған «Жаңа тенденциядағы мұсылман мектептері» арқылы қазақ балалары Қ.А.Яссауи іліміндегі діни-имандылық тәрбие мен этнопедагогикалық құндылық негізіндегі патриоттыққа тәрбиеленіп, оқу-тәрбие процесінде жүзеге асты.

Бұл Жәңгір ханның ұлы саясаты табиғат жағдайынан және экологиялық апаттан, қауіптен сақтап қалды. Осы табиғат пен экологиялық жағдайды жақсарту мәселелерімен айналысқан ханның іс-әрекетін патша өкіметі өте түсініктілікпен қараған. Өйткені патша өкіметіне Жәңгір хан бұл экологиялық мәселелер әлемдік мәселе екенін түсіндіріп, бұл экологиялық апат ретінде, егер де Ордада шешілмесе, онда Ресейге де құм басу қауіпі мен апаты оның зардабы жақын жылдары тиюі әбден мүмкін деп түсіндіре білген. Жәңгір хан құмның жайлауын, бірте-бірте одан әрі тарауын тоқтатпасақ, Ресей жерін Еділ (Волга) өзеніне дейін жетіп барады, да Еділ өзенін бойлап, орыс жерлерін құм жайлап тарайтынын айтқандықтан, Ресей өкіметінің мемлекеттік мүлкі министрлігінің Жәңгір ханның өтінішін орынды деп санап, Дерпт университетінің ғылым кандидаты Нешеляны Бөкей Ордасына жіберген. Бөкей Ордасындағы табиғат пен экологиялық жағдайларды жақсартуды одан әрі дамыту үшін Орда халқына егілген қарағай ағаштарын аялауға және күтіп өсіруге баулып, халық педагогикасының құндылықтарына тәрбиелеу үшін үгіт-насихат жүргізген. Құдықтар қазып қазақтарды бау-бақша егуге шақырып, хан өзі де үйінің жанынан және хан әкімшілігі маңынан бау-бақша егіп өсіруді міндеттеп, жүзеге асырған. Бөкей Орда халқы арасында экологиялық мәселелерді одан әрі дамыту үшін табиғат жағдайын және оның ішінде ағаштарды өрттен қиянат жасаудан және құдықтардың ластануынан сақтауды, судың дұрыс пайдалануға т.б. мәселелерді халыққа және жас ұрпаққа үйретіп, экологиялық тәрбиені насихаттаған. Нәтижесінде жас ұрпақты экологиялық тәрбиеге баулып, экологиялық білімге оқып үйретті. Жәңгір хан Бөкей Ордасындағы табиғат пен экологиялық мәселелерін мемлекеттік деңгейде шешкен. Бұл Жәңгір хан экологиялық тәжірибесі әлемдегі барлық елдерге үлгі болып, қазіргі Қазақстандағы экологиялық мәселені шешу үшін Жәңгір ханның экологиялық тәжірибесін пайдалану мәселесі тұр [6]. Сондықтан Жәңгір хан Бөкей хандығының географиялық картасын жасап ғана қоймай, оның экологиялық проблемаларын мемлекеттік деңгейде шеше білген ұлы саясатын Қазақстанның шөл басқан жеріне пайдалану қажет. Орда жерінің экологиялық мәселелерін шешу мақсатымен халықты және жас ұрпақты экологиялық тәрбиеге баулыған. Нарын құмда орналасқан Орда аймағында құм басу процесі тоқталып, құнарлы жерге және әр түрлі шүйгін шөп өскен шекара аймағына айналғаны тарихи шындық.

Біріншіден, Жәңгір ханның мемлекеттік деңгейдегі игі істері тарихи мұрағаттық материалдармен мойындалды. Екіншіден, Жәңгір ханның ұсынысымен және басшылығымен «Бөкей хандығының географиялық картасы» жасалынып, тарихи деректермен дәлденіп, ғылыми айналымға алғаш рет енгізілді. Үшіншіден, «Бөкей хандығының географиялық картасы» тұңғыш рет мемлекеттік шекарасы анықталғаны жөнінде мұрағаттық материалдар жарық көрді. Зерттеу нәтижесінде Ресей басшыларының мемлекеттік шекара картасы болған жоқ деген ойлар теріске шығарылды. Төртіншіден, қазіргі кезеңде Қазақстан тәуелсіз болып жатқанда мемлекеттік шекарасын жасау барысында Бөкей Ордасы картасына негізге алу керек екендігі анықталды. Бесіншіден, ұлттық білім жүйесін Еуропа елдеріне негіздеп жасауға бет алғанда, оның ішінде бүгінгі күні 12 жылдық мектепке Жәңгірдің идеясына негіздеп, діни имандылықты, патриоттықты, экологиялық тәрбиені іске асыру үлгісі бүгінгі ұлттық тәрбие жүйесін жасауда Жәңгір хан тәжірибесіне сүйену қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бөкей Ордасы тарихи музей кешені (тарихи материалдар қорынан). — Орда, 2005. — 1-іс. — 15–17-б.
- 2 Букеевской Орде — 200 лет. — Алматы: Өлке, 2001. — С. 38–159.
- 3 Мукатаев Г.К. Хан Жангир. Великий преобразователь степи. — СПб.: ЕУСПб, 2001. — С. 143.
- 4 РГВИА (Российский государственный военный исторический архив). — Ф. 400. — Оп.1. — Д.153. — Ч. 3. — Л. 7.
- 5 Боранғалиұлы Т. Жәңгір хан және Қазан университеті // Егеменді Қазақстан. — 2008. — 1 қараша.
- 6 Бөкей Ордасындағы Жәңгір хан қалыптастырған экологиялық мәселелер // Қарағанды ун-нің хабаршысы. — Педагогика сериясы. — 2009. — № 4 (56). — 214–217-б.

Е.С.Аяган, С.Х.Медиева

Роль карты Букеевской Орды, составленной Жангир ханом, в патриотическом воспитании молодого поколения

В статье рассмотрены вопросы регулирования проблем государственной границы на государственном уровне в Букеевской Орде под руководством Жангир хана. Исследованы пути разрешения Жангир ханом данной проблемы в Букеевской Орде через дипломатические отношения с царской Россией. Поэтому в целях укрепления суверенитета казахского народа Жангир хан начал определять государственные границы Букеевской Орды с Россией. Авторами проводится разностороннее исследование государственной границы с Россией как фундамента суверенитета и независимости в государственной политике Жангир хана.

E.S.Ayagan, S.Kh.Medieva

Regulation of problems of frontier at the state level in the Bukееvsky norde ender Zhanqir of the Khan

In the article questions on regulation of problems of frontier after is state Level in the Bukееvsky Horde under the direction of Zhanqir Khan. Through diplomatic relations with imperial Russia Zhanqir Khan gave the ways of permission of problem in the Bukееvsky Horde. Therefore Zhanqir has started the definition of frontiers of Bukееvsky Horde with Russia for strengthening of the sovereignty of the Kazakh people. Versatile research of frontier was conducted in state policy of Zhanqir Khan was base of the Sovereignty and independence between Russia and Kazakh people. At the same time it is necessity for patriotic education during teaching and educational process in a modern education sphere.

References

- 1 *Complex of the historical museum of the Boky Horde* (from history materials), Horde, 2005, 1 with, b. 2, p. 15–17.
- 2 *To Bukееvsky Horde of 200 years*, Almaty: Olke, 2001, p. 38–159.
- 3 Mukataev G.K. *Hang Zhanggir. Great converter of the steppe*, Saint-Petersburg: EUSPb, 2001, p. 143.
- 4 *RGVIA* (Dews. State Military Historical Archive) f. 400, op. 1, 153, p. 3, 17.
- 5 Borangaliuly T. *Zhangir khan and Kazan university*, Kazakhstan true, 2008, October, 1.
- 6 *Environmental problems of formation Zhanqir of the khan of the Boky Horde* // Bull. Karaganda university. Pedag. ser., 2009, 4 (56), p. 214–217.

Л.В.Добровольская

*Северо-Казахстанский государственный университет им. М.Козыбаева, Петропавловск
(E-mail: doliana@inbox.ru)*

Особенности этногенеза и этнопсихологии казахов в контексте общего музыкального образования

В статье рассмотрен вопрос современной ситуации в культуре Казахстана в целом и в музыкальной культуре в частности, а именно: о сохранении и развитии казахских народных музыкальных традиций. Определены возрастные отрезки времени — «мушел»; также место в культуре казахского народа инструментальной и вокальной музыки, их взаимодействие и роль традиционной народной музыки в воспитании и образовании подрастающего поколения.

Ключевые слова: народные традиции, музыкальные традиции казахского народа, музыкальное образование, приобщение школьников к казахским музыкальным традициям.

Анализируя различные источники по вопросу сохранения и преумножения культурных традиций в Республике Казахстан, мы пришли к выводу, что традиции играли значительную роль в общественной жизни казахов на протяжении всей истории государства. Традиции, которые были связаны с музыкальной народной культурой, имели особую значимость. Музыка в жизни казахов всегда имела огромное значение, а весь мир, как указывается в работах этнологов, искусствоведов, эстетиков, представлялся казахам как целостное музыкальное явление. Именно в музыке «в гораздо большей степени, в отличие от других видов искусства и даже литературы прозаической или поэтической, сохранились и отразились особенности этногенеза и этнопсихологии казахов и их этнической истории» [1].

В различных научных источниках, посвященных исследованию казахской музыкальной культуры (К.А. Акишев, С.Ш. Аязбекова, С.А. Елеманова, Ш.Б. Кульманова, А.И. Мухамбетова и других) обращается внимание на взаимодействие культур, которое сегодня происходит в современном Казахстане. Это взаимодействие между традиционной народной культурой и академической, уже сложившейся и развивающейся на основе канонов западной культуры, и культурой развлекательной. Это взаимодействие осуществляется таким образом, что именно западная: академическая и развлекательная культуры в настоящее время начинают активно доминировать над традиционной народной культурой. Средства массовой информации в различных странах, в том числе и в Республике Казахстан часто навязывают слушателям и зрителям в качестве своеобразного современного культурного эталона артефакты довольно низкого качества, которые не соответствуют духу этноса, его традициям и нормам. Тот же процесс наблюдается и в музыкальной культуре. Одним из приоритетных направлений в развитии человечества на рубеже XX–XXI столетия является возрождение утраченных этнических традиций. В век всеобщей глобализации и, как следствие, стирания всевозможных границ, в частности культурных, актуальным становится возрождение, и поддержка ослабленных или более того, утраченных ранее, народных традиций. Поэтому для существования и развития музыкальных традиций этноса, их необходимо осознавать, осваивать и сохранять. Эти традиции являются не только залогом сформированности осознания культурного музыкального наследия предков в целом, но и фактором формирования музыкальной культуры каждого человека в отдельности, а их освоение и преумножение способствуют осознанию каждого члена общества своей этнокультурной принадлежности.

В справочной литературе слово «традиция» определяется как элементы социального и культурного наследия, передающиеся от поколения к поколению и сохраняющиеся в определенных обществах и социальных группах в течение длительного времени. В качестве традиции выступают определенные общественные установления, нормы поведения, ценности, идеи, обычаи, обряды. Те или иные традиции действуют в любом обществе и во всех областях общественной жизни. Традиции (от лат. *traditio* — передача, повествование) — исторически сложившиеся и передаваемые из поколения в поколение формы деятельности и поведения, а также сопутствующие им обычаи, правила, ценности, представления. Традиция складывается на основе тех форм деятельности, которые неоднократно подтвердили свою общественную значимость и пользу. Традиции служат важным фактором регуляции жизнедеятельности людей и составляют основу воспитания [2; 56].

Традиции — это то, что сложилось исторически и передается из поколения в поколение путем преданий устно или письменно (идеи, знания, взгляды, образ действий и т.п.) перешло от одного поколения на другое. Укоренившийся порядок в чем-либо, обычай [3]. Этой же мысли придерживается наш современник, казахстанский философ Н.С. Сарсенбаев: «Традиции — это исторически сложившиеся устойчивые и наиболее обобщенные нормы и принципы общественных отношений людей, передаваемые из поколения в поколение и охраняемые силой общественного поведения» [4].

Ученые часто спорят о том, следует ли понимать термин «традиция» в широком значении или разумнее относить его только к обычаям и обрядам. Категория «обычай» также тесно связана с понятием «традиция». Определяя устойчивые образцы, исторически сложившиеся в процессе эволюции правила и общепринятые нормы, регулирующие социальное поведение людей, обычай играл роль основного регулятора отношений между людьми, способствовал сплоченности этнических и социальных общностей. Современные культурологи рассматривают понятие традиции со своей позиции: Традиции — это социальное и культурное наследие, передающееся от поколения к поколению и воспроизводящееся в определенных обществах и социальных группах в течение длительного времени. Традиции включают в себя объекты социокультурного наследия (материальные и духовные ценности); процессы социокультурного наследования, способы этого наследования. В качестве традиции выступают определенные культурные образцы: институты, нормы, ценности, идеи, обычаи, обряды, стили [5; 125].

К толкованию традиции в сфере культуры исследователи подходят с социально-философской точки зрения. Так, русский философ начала XX века В.Ф. Эрн считал, что человечество существует благодаря свободному следованию традиции, а «свободная традиция ... есть не что иное, как внутреннее метафизическое единство человечества» [6].

Но коль скоро принималось широкое значение слова «традиция», оно фактически превращалось в синоним слова «культура». Исследователь К.В. Чистов считал, что «термины «культура» и «традиция» в определенном контексте синонимичны. Термин «культура» обозначает сам феномен, а «традиция» — механизм его функционирования. Традиция — это нечто, находящееся в постоянном движении, изменении; и источник этого движения в ней самой: «динамика» культурной традиции — это постоянный процесс преодоления одних видов социально организованных стереотипов и образования новых» [5; 120].

Ученые разных лет, говоря о традиции, выдвигали порой полярные мнения: Так, Н.Н. Кареев определял традицию, как «своего рода привычку, сформированную на основе подражания», считая, что «в основе традиции лежит механизм подражания, как способ передачи и сохранения накопленного предшествующими поколениями опыта» [2]. А академик Д.С. Лихачев, в частности, говорил о традиции как об инициативном и творческом наследовании культурного опыта, предполагающим «поиск живого в старом, его продолжение, а не механическое подражание иногда «отмершему»» [7]. На традиции, по мнению Г.Н. Волкова, «держится вся духовно-нравственная жизнь народа, чем многообразней традиции, тем духовно богаче народ... Преемственность старших и младших поколений основывается именно на традиции» [8].

В так называемый советский период в Казахстане народные культурные традиции были представлены в формах художественной самодеятельности и в профессиональном творчестве композиторов, художников, исполнителей. Но, подчас, процесс «окультуривания» народных традиций в духе западных канонов приводил к их забвению и не востребованности у казахского народа. Процесс возрождения национальной культуры связан не только с огромным влиянием на этнокультуру культуры западной, но и с тем, что еще в недавний период истории Казахстана со многими традициям велась борьба, так как считалось, что многие из этих традиций являются «пережитком прошлого», а ее приемы наивными и не имеющими ценностного значения для последующих поколений.

Большое значение в жизни казахов наряду с вокальной музыкой имела музыка инструментальная. Исследователи (А.К. Жубанов, А.В. Затаевич, Б.Ш. Сарыбаев и другие) указывали, что этот пласт народной музыкальной культуры сформировался позднее, чем песенная культура. Но впоследствии инструментальная музыка стала важной частью культурной и духовной жизни казахов. Следует отметить, что историки и этнографы отмечают тот факт, что именно у кочевых племен инструментальное исполнительство было развито более чем у племен, ведущих оседлую жизнь. У казахов не стали традицией крупные формы музицирования, театральные постановки, концерты и т.д. Все эти формы художественной деятельности создавались заново в тот момент, когда произошло объединение с Россией. Уже после революции казахскими композиторами были созданы крупные музыкаль-

ные жанры: симфонии, кантаты, оратории, оперы. А в некоторых городах Казахстана были открыты театры, концертные площадки, филармонии и т.д. У казахов не получил развитие и такой вид искусства, как театр, требующий многочисленных атрибутов для постановки спектаклей. В связи с постоянным передвижением, связанным с выпасом скота, казахи могли включать в свою жизнь музыкальные инструменты. Они были небольшие, их удобно было перевозить в период переходов по степи. Некоторые инструменты (дабыл) в период таких переходов имели специальное место — седло коня, к которому этот инструмент и привязывался.

Этнографы отмечают, что у народов, которые вели кочевую жизнь, обнаруживается огромное количество музыкальных инструментов. В связи с этим, и инструментальное исполнительство находилось на высоком художественном уровне. Не являются исключением в этом плане и казахи. Музыкальные инструменты для них являлись связующим звеном между реальной жизнью и жизнью Космоса. Тембры данных инструментов имели низкие, глубокие тона, особые акустические призвуки и дополнительные обертоны, бархатный насыщенный тембр. Некоторые инструменты, такие как шанкобыз, а также способы исполнения, например горловое пение, использовались шаманами при выполнении ими своих обрядов. Особенностью инструментального исполнительства на таких инструментах являлось, как и в исполнительстве вокальном, то, что оно было всегда сольным. Для казахской народной музыкальной культуры были не свойственны инструментальные ансамбли. Каждый солист имел возможность продемонстрировать свое особенное исполнительство.

Следует отметить, что исполнение инструментальной музыки у казахов и, в частности, кюев, было своеобразным способом общения между гостями и исполнителем, между несколькими исполнителями, между исполнителем юношей и исполнителем девушкой. Существовала даже определенная разновидность айтыса, называемая «кайым». Последнее слово в переводе на русский язык означает «общение». В традиционном искусстве казахского народа инструментальная музыка, со своим специфическим национальным жанром кюй, воплотила всю полноту философского миропонимания — место человека в мире, его взаимоотношения с высшими силами, проблемы добра и зла. Само слово «кюй» общетюркское и означает особую категорию миропонимания — состояние, а музыкальное выражение состояния нашло высокое развитие в инструментальной музыке казахского народа [9].

Игра на музыкальных инструментах у казахского народа всегда находилась в приоритетном положении по отношению к песенно-поэтическому жанру. «Казахский кюй, по мнению А.И. Мухамбетовой, является жанром синкретическим, сопровождающимся словом в виде легенд. В отличие от многих других культур, в ней связь инструментального музицирования с танцем, движением, жестом не стала доминирующей. Генеральное направление эволюции инструментального мышления казахов связано с формами синкретического музицирования, сочетающими рассказ и музыку» [10].

В музыкальных традициях казахского народа было исполнение инструментального кюя, который не связывался со словесным текстом и представлял собой законченное инструментальное произведение. В таковых имелись звукоизобразительные моменты: имитация скачки коней, крики птиц, шум ветра в степи, звуки дождя, различные природные явления. Во временных рамках мушелей — 12-летних циклах, наряду с особенностями вокальной музыки, определенные образцы которой были предназначены для каждого мушеля отдельно, немаловажная роль отводилась и инструментальной музыке. Каждый мушель имел, как указывает А.И. Мухамбетова, свои определенные инструментальные жанры. Для мушеля «детство» — это кюи (произведения для домбры — казахского национального инструмента), раскрывающие красоту казахской природы, повадки животных, природные явления. Для мушеля «юность» — это кюи танцевальные, лирические, обрядовые, например, свадебные, или кюи, которые использовались в летних жайлау — поселениях, которые возникали на новых пастбищах для скота. В каждом мушеле его представителями — детьми, юношеством, взрослыми людьми и стариками использовались определенные инструменты [11].

Хотя следует отметить, что казахи обучали игре на домбре маленьких детей, несмотря на то, что этот инструмент был востребован на мушелях, не связанных с детским возрастом. Так, для представителей мушеля «детство» по казахским традициям, как отмечает Б.Ш. Сарыбаев, предназначались такие музыкальные инструменты, как саз сырнай, ускирик, тастауык, которые представляли собой духовые инструменты, своеобразные флейты из обожженной глины [12].

В играх детей использовался и такой духовой инструмент, как камыс сырнай, корпус которого представлял камышовую трубку. В этом же мушеле, а также в мушеле «юность» использовались конырау — колокольчики, на которых играли дети и женщины. Также в этих мушелях использовался щипковый инструмент шанкобыз. Представители этих мушелей также могли использовать ударные

инструменты, а именно — кепшик, который представлял круг, обтянутый кожей. Рассматривая возможности этих инструментов и особенности исполнения музыкальных произведений на них, можно прийти к выводу о том, что и современные дети способны научиться игре на этих инструментах и проявлять свои музыкальные способности с помощью данных инструментов на уроках музыки в общеобразовательных школах. Опыт такой творческой музыкальной деятельности является одной из значимых музыкальных традиций казахского народа. Исключение из перечисленных инструментов составляет домбра, так как игра на этом инструменте требует специального и длительного обучения.

Среди традиционных особенностей казахской народной музыкальной культуры следует отметить такие, как: ее бесписьменность, а потому обучение детей музыке происходило в основном с использованием подражания игре взрослым; импровизационность, соревновательность и диалогичность. Для настоящего исследования интересны и те идеи, которые раскрывают направления педагогической деятельности по приобщению детей, проживающих в Республике Казахстан, к музыкальным традициям казахского народа.

Казахские деятели культуры, ученые, педагоги обращают внимание на осуществление процесса приобщения детей к культурным, художественным и музыкальным традициям. В казахской народной педагогике музыка и музыкальное творчество были одним из средств воспитания. Об этом говорят многие казахские исследователи (Г.М. Аубакирова, А.Н. Кошербаева, А.Т. Мухамбетова и другие). Так, например, Г.М. Аубакирова подчеркивает, что «связь поколений и передача от одного поколения к другому национальных культурных традиций необходимы для единства нации» [13].

Именно фольклор, особенно музыкальный, является средством передачи таких традиций. Поэтому фольклор является педагогическим средством, так как стимулирует подрастающее поколение на освоение тех традиций, которые были заложены предками, а, значит, приобщение к фольклору будет решать одну из главных задач — формирование национальной идентичности, нравственных качеств личности, патриотизма. Многие казахские деятели культуры подчеркивали тот факт, что в процессе освоения культуры народа — музыкальной, художественной важным является не умение исполнять кюй, не навык искусной игры на домбре или на каком-то ином музыкальном инструменте, а воспитание личности ребенка.

Для приобщения детей к основам народной культуры в казахской народной педагогике определилась и еще одна принципиальная важная позиция: для гармоничного развития ребенка необходимо, чтобы он «насытился игрой», музыкой, народными танцевальными ритмами. Детство считалось периодом восприятия, развития и становления, а не периодом демонстрации достижений. Оно представляло собой «такой отрезок времени, когда ребенок должен «пить искусство, как пьют воду, насытиться им» [14]. Эти положения о самоценности детства и естественном развитии ребенка, а также о том, что музыкальное искусство является способом развития его личности, являются важнейшими концептуальными идеями для проектирования и осуществления процесса воспитания, в том числе и музыкального на современном этапе развития педагогической науки и в Республике Казахстан, и в Российской Федерации.

Следует отметить, что сопоставление, анализ и синтез всех тех прогрессивных направлений воспитания и образования, имеющихся и в народной педагогике, в педагогической науке России и Казахстана, могут способствовать формированию концептуальных основ музыкального образования детей и в том, и в другом государстве.

Список литературы

- 1 Аязбекова С.Ш. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов. [Текст]. — Алматы: Комп.-изд. центр Ин-та философии и политологии МОН РК, 2009. — С. 10.
- 2 Плахов В.Д. Стиль и традиция в развитии культуры. [Текст]. — Л.: Лениздат, 1989. — 145 с.
- 3 Маркарян Э.С. Узловые проблемы теории культурной традиции. [Текст]. — М.: СЭ, 1981. — № 2. — С. 17.
- 4 Сарсенбаев Н.С. Обычай, традиции и общественная жизнь. [Текст]. — Алма-Ата: Кайнар, 1974. — С. 31.
- 5 Левит С. Культурология. 20 век: Энцикл. [Текст]. — М.: Наука, 1999. — 255 с.
- 6 Эрн В.Ф. Нечто о Логосе, русской философии и научности. [Текст]. — М.: Правда, 1991. — С. 74.
- 7 Лихачев Д.С. Память // В кн. Прошлое — будущему: Статьи и очерки. [Текст]. — Л.: Наука, 1985. — С. 15.
- 8 Волков Г.Н. Этнопедагогика. [Текст]. — М.: Академия, 2000. — С. 76.
- 9 Добровольская Л.В. Национальные музыкально-исполнительские традиции на уроках музыки в школах Казахстана. [Текст] // Научн. журн. «Педагогическое образование в России» МОН РФ УрГПУ. — 2011. — № 3. — С. 2.

- 10 Мухамбетова А.И. Казахский кюй — философия на двух струнах / Казахская традиционная музыка и 20 век. [Текст]. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — С. 180.
- 11 Аманов Б.Ж., Мухамбетова А.И. Казахская традиционная музыка и 20 век. [Текст]. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — С. 21.
- 12 Сарыбаев Б.Ш. Казахские народные инструменты: Альбом. [Текст]. — Алма-Ата: Жалын, 1978. — С. 34.
- 13 Аубакирова Г.М. Становление и развитие общего музыкального образования Казахстана 1917–1960 гг. [Текст]: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Алматы, 2001. — С. 23.
- 14 Асемкулов Т. Все прекрасное имеет единый источник. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.otuken.kz/index.php/aboutmusictalas>. — С. 3.

Л.В.Добровольская

Жалпы музыкалық білім шеңберінде қазақтардың этнопсихологиясы мен этногенезінің ерекшеліктері

Мақалада жалпы Қазақстан мәдениетінің бүгінгі таңдағы жағдайы қарастырылды, соның ішінде жалпы музыкалық мәдениет, қазақ халқының музыкалық дәстүрлерін дамыту және сақтау туралы мәселелері. Олардың ерекшеліктері зерттеліп, жас ерекшелік уақыттың бір бөлігі — «мүшел»; аспаптық және вокалдық музыканың қазақ халық мәдениетінде алатын орны, олардың өзара әрекеттестігі және өсіп келе жатқан ұрпақтың білім алуында және тәрбие беруінде дәстүрлі қазақ музыкасының рөлі анықталды.

L.V.Dobrovol'skaya

Features and ethnogenesis ethnopsychologist kazakhs in the context of general musiceducations

The article discusses the current situation in Kazakhstan culture in general, and in the musical culture in particular also raises the issue of the preservation and development of Kazakh folk music traditions, defined by their specificity — age periods of time — «mushels»; determined place in the culture of the Kazakh people and instrumental vocal music of their interaction and the role of traditional folk music in the upbringing and education of the younger generation, contributing to the development of spirituality, tolerance and patriotism among the younger students.

References

- 1 Ayazbekova S.Sh. *Picture of the world ethnicity: Korkut-ata and philosophy of music Kazakhs*. [Text], Almaty: Computer – Publ. Center of the Institute of Philosophy and Political Science MES RK, 2009, p. 10.
- 2 Plakhov V.D. *Style and tradition in the development of culture*. [Text], Leningrad: Lenizdat, 1989, 145 p.
- 3 Markarian E.S. *The key problems of the theory of cultural tradition*. [Text], Moscow: SE, 1981, 2, p. 17.
- 4 Sarsenbaev N.S. *Customs, traditions and social life*. [Text], Alma-Ata: Kaynar, 1974, p. 31.
- 5 Levit S. *Cultural Encyclopedia of the 20th century*. [Text], Moscow: Nauka, 1999, 255 p.
- 6 Ern V.F. *Something of the Logos, Russian philosophy and scientific*. [Text], Moscow: Pravda, 1991, p. 74.
- 7 Likhachev D.S. *Memory // In book Past - Future: Articles and essays*. [Text], Leningrad: Nauka, 1985, p. 15.
- 8 Volkov G.N. *Ethnopedagogy*. [Text], Moscow: Academy, 2000, p. 76.
- 9 Dobrovol'skaya L.V. *Scientific journal «Teacher education in Russia» Russian Defense Ministry and HUSPU (Ekaterinburg)*, 2011, 3, p. 266–272.
- 10 Muhambetova A.I. *Kazakh traditional music and 20th century*, Almaty: Dyke Press, 2002, p. 180.
- 11 Amanov B.Zh., Mukhambetova A.I. *Kazakh traditional music and 20th century*. [Text], Almaty: Dyke Press, 2002, p. 21.
- 12 Sarybaev B.Sh. *Kazakh folk instruments: Album*. [Text], Alma-Ata: Zhalyln, 1978, p. 34.
- 13 Aubakirova G.M. *Formation and development of general music education in Kazakhstan 1917–1960 yy*. [Text]: Author. dis. ... cand. ped. sciences, Almaty, 2001, p. 23.
- 14 Asemkulov T. *Everything is perfect has a single source*, [ER]. Access mode: <http://www.otuken.kz/index.php/aboutmusictalas>, p. 3.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Abilkasimova, G.** — Associate professor of transport and vocational education, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Alimbekov, D.E.** — Master, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Amirbekova, M.R.** — Associate professor of education and techniques of elementary education, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Ashimhanova, G.S.** — Master of pedagogical sciences, Senior teacher, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Ayagan, E.S.** — Associate professor of education and techniques of elementary education, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Balabekov, K.N.** — Associate professor, Candidate of physical and mathematical sciences, L.N.Gumilev Euroasian National University, Astana.
- Baylen, A.N.** — S.Sattarov School lyceum No. 57.
- Beisenbaeva, B.A.** — Master of Arts, Senior teacher of foreign languages department, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Bobrova, V.V.** — Associate professor «Defectology», Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Bodikov, S.Zh.** — Senior teacher of chair of the fine arts and design, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Bukanov, B.U.** — Master, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Darabaeva, R.M.** — Master, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty.
- Dobrovolskaya, L.V.** — Senior teacher of Musical Disciplines chair of Musical and pedagogical faculty, North Kazakhstan State University M.Kozybaev, Petropavlovsk.
- Eralinova, T.E.** — Senior teacher, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Ganyukova, A.A.** — Senior teacher, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Imanbekov, M.M.** — Dean of social and pedagogical faculty Associate professor, Candidate of philosophical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Ishanov, P.Z.** — Associate professor of pedagogics and technique of elementary education, Doctor of philosophy of PhD, Associated professor KKSON RK, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kalkabekova, Zh.S.** — Senior teacher, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Karenov, R.S.** — Professor of chair of management, Doctor of Economics, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kaumbek, I.S.** — Master, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kazimova, D.A.** — Associate professor of transport and vocational education, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kopzhasarova, U.I.** — Associate professor of English and linguistics didactics, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Koshenov, K.S.** — Associate professor, Candidate of pedagogical sciences, T.Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty.

- Koshkimbaev, K.T.** — Senior teacher of chair of the fine arts and design, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kosybaeva, U.A.** — Associate professor techniques of teaching of informatics and mathematics, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kozhykov, Zh.A.** — Senior teacher of chair of the fine arts and design, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kubanov, A.V.** — Master, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kudarinova, A.S.** — Master of pedagogical sciences, Senior teacher, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Kyzdarbekova, M.Zh.** — Senior teacher of transport and vocational education, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Medieva, S.Kh.** — Senior teacher of chair of Pedagogics and technique of elementary education, Master of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Mulikova, S.A.** — Doctor of pedagogical sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Oleksyuk, Z.Ya.** — Master of sciences «Defectology», E.A.Buketov Karaganda State University.
- Orazbekova, R.A.** — Master of mathematics, Senior teacher of chair of applied mathematics and informatics, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Salkimbaeva, S.A.** — Master, Senior teacher of chair of the fine arts and design, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Shalabaev, S.I.** — Honored worker of culture of RK, T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty.
- Shkutina, L.A.** — Professor of chair of preschool and psychology and pedagogical preparation, Doctor of pedagogical sciences, Professor, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Utebaev, I.S.** — Associate professor of transport and vocational education, Candidate of pedagogical sciences, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Zengin, O.** — Karamanmarashsky State University, Karamanmarash, Turkey.
- Zhalgasbekova, Z.K.** — Master of equipment and technology, E.A.Buketov Karaganda State University.
- Zhetpisbaeva, B.A.** — Dean of foreign faculty Doctor of pedagogical sciences, Professor, E.A.Buketov Karaganda State University.